

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DESCARTES'TA BİLGİ VE DOĞRULUK PROBLEMİ

ÇİĞDEM SADIKOĞLU YOLCU

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Nedim YILDIZ

OCAK - 2016

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Çiğdem SADIKOĞLU YOLCU'nun "Descartes'ta Bilgi ve Doğruluk Problemi" başlıklı tezi / / tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans / Doktora derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığımı onaylarım. (*yüksek lisans ya da doktora yazılacak.*)

Prof. Dr. Sadık TÜRKER
Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans / Doktora derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Doç. Dr. Nedim YILDIZ
Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri: (*Birinci sırada Tez Savunma Sınavı başkanı, ikinci sırada tez danışmanı, üçüncü sırada da diğer jüri üyesi yer alır. Yüksek lisans jürisi üç, doktora jürisi 5 kişiden oluşur.*)

(Unvan ve İsim)	(Kırklareli Üniversitesi)	____ (İmza) ____
(Unvan ve İsim)	(Kırklareli Üniversitesi)	____ (İmza) ____
(Unvan ve İsim)	(Bağlı Olduğu Kurum)	____ (İmza) ____
(Unvan ve İsim)	(Bağlı Olduğu Kurum)	____ (İmza) ____
(Unvan ve İsim)	(Bağlı Olduğu Kurum)	____ (İmza) ____

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Çiğdem SADIKOĞLU YOLCU

ÖZ

DESCARTES'TA BİLGİ VE DOĞRULUK PROBLEMİ

Sadıkoglu Yolcu, Cigdem

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Nedim YILDIZ

Ocak 2016

Yeniçağ felsefesi bilgi ve doğruluk kavrayışı bakımından önceki anlayışlardan önemli ölçüde ayrılır. Bu, doğanın nasıl anlaşılacağına dair yeni yaklaşımları da beraberinde getirir. Bilimde Copernicus'ın Güneş merkezli evren hipotezi ve Galile'nin matematik temelli doğa anlayışıyla birlikte, duyular ile değil, öncelikle "akılla kavranan evren" tasavvuru öne çıkmıştır. Descartes bu yaklaşımın felsefe alanındaki ilk ve en önemli temsilcisidir. Descartes'a göre, evren matematiksel ilkeler temelinde açıklanmalı; empirik kaynaklara dayanan çıkarımlar yerini tündengelimsel olanlara bırakmalıdır. Descartes'ın öncüsü olduğu bu bakış açısı, Kant'ın Kopernik devrimi ile birlikte, doğayı belirleyen, ona kendi kategorilerini dikte eden bir zihin anlayışına doğru evrilirken, Kuhn'un "Paradigmalar" kuramı ile de 20. yüzyıldaki yansımaları bulur.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Cogito, Episteme, Doğruluk, Paradigma

ABSTRACT

THE PROBLEM OF KNOWLEDGE AND TRUTH IN DESCARTES

Sadıkoğlu Yolcu, iğdem

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Associate Professor Nedim YILDIZ

January 2016

Modern Philosophy differs in important respects from the earlier accounts in its conception of knowledge and truth. This brings with it new approaches concerning the proper understanding of nature. In the area of science, with Copernicus' hypothesis of a heliocentric universe and with Galileo's understanding of nature as based on mathematics, conception of universe primarily "grasped with reason", not through the senses, came to the fore. Descartes is the first and most important representative of this approach in the area of philosophy. According to Descartes, the universe shall be explained on the basis of mathematics and empirically based inferences shall give way to deductive ones. This point of view, of which Descartes is the forerunner, evolving with Kant's Copernican Revolution into an understanding of mind that determines nature, that imposes its own categories onto it, finds its expression in 20th century in Kuhn's theory of "Paradigms".

Key Words: Descartes, Cogito, Episteme, Truth, Paradigm.

ÖNSÖZ

Öncelikle tezimin konusunun belirlenmesinde, araştırma aşamasında, yön tayininde ve tamamlamasında destek olan, bildiklerini paylaşan, bildiklerimi paylaşmamı sağlayan, hem felsefeye hem de hayata bakışımında yolumu aydınlatan, değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Nedim YILDIZ'a ayırdığı değerli zamanı ve sağladığı destek için teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tezimin başlangıcından bitimine kadar bana inanan, benden yardımlarını esirgemeyen hocam Arş.Görevlisi Coşkun ŞENKAYA'ya teşekkür ediyorum.

Son olarak yüksek lisans yapmam yönündeki ısrarıyla beni yüreklendiren öğrencim Mustafa Başar'a, gösterdikleri sabır, her türlü destek için eşim Bülent, oğlum Ediz'e ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Çiğdem SADIKOĞLU YOLCU

Ocak, 2016

Kırklareli

KISALTMALAR

- age** : Adı geçen eser
agm : Adı geçen makale
ev : Çeviren
drl : Derleyen
ed : Editör
fel : Felsefe
KLÜ : Kırklareli Üniversitesi
krs : Karşılaştırmız
TDK : Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER

Şekil 1: Yerküre'nin kendi etrafında dönmesi	48
Şekil 2: Yerçekimin matematiksel ispatı.....	49
Şekil 3: Nesnelerin duyu organlarına yaptığı etki.....	79

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA BİLGİ VE DOĞRULUK SORUNU	5
1.1.Doğruluk Problemi.....	17
1.2. Bilgi ve Doğruluk Sorunun Tarihi.....	22
1.3. Platon'da Doğruluk.....	27
1.4. Aristoteles'te Doğruluk.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

DESCARTES FELSEFESİNİN ANA HATLARI	39
2.1.Descartes'in Matematiksel Doğa Kavrayışının Arka Planı.....	41
2.2. Descartes'in Bilgiye Yaklaşımı.....	53
2.3.Zihin Beden Ayrılığı.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DESCARTES'TA DOĞRULUK PROBLEMİ	67
3.1. Sezgi ve Tümdengelim.....	68
3.2. Zihnin İşleyişi ve Bilginin Açığa Çıkarılması.....	80
3.3. Dış Dünyanın Bilgisinde İmgelem'in Rolü.....	85
3.4. Bilgide Tümdengelim'in Rolü.....	89
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	111

GİRİŞ

Eski Yunan düşüncesinde şekillenen Batı Avrupa felsefe tarihi göz önünde bulundurulduğunda bilgi ve doğruluk konusu her zaman felsefenin merkezinde olmuştur. Her filozof kendi düşünce sistemini oluştururken bilgi konusunda araştırmalar yapmıştır. Çünkü, bilgi kuramı temellendirmesi yapılması bilginin üretilmesini olanaklı kılarak felsefi öğretinin tutarlılığını sağlar. Bu çalışmada Descartes'ın bilgi ve doğruluk anlayışı temelinde ortaya koymuş olduğu '*düşünen özne*'sinin felsefe bakımından konumu ele alınmaya çalışılmıştır.

Yeniçağ felsefesinde, etkileri günümüzde de devam eden bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Descartes'ın '*düşünen şey*' (Res Cogitans) ile '*uzamlı şey*' (Res Extensa) ayrımı ile başlayan dönüşüm, insanın doğayı anlama ve açıklama çabasında yeni yaklaşımlar getirmiştir. Bu dönemde bir kırılma ve devrim gerçekleşmiştir. Bu devrim yeni bir anlama ve açıklama modelidir. Bilimde Copernicus ve Galileo ile gerçekleşen bu kırılma, felsefede Descartes ile karakterini kazanmıştır. Bakılan aynı doğadır; ancak o doğayı yorumlama şekli değişmiştir. Kant'ın Kopernik devrimine de temel oluşturan, Copernicus'in gök nesnelere gözlenen öznenin duyuşsal algısına ilişkin yaptığı kavrayış değişikliği, zihnin yapıcılığını ortaya koyarak düşünsel anlamda birçok yaklaşım değişikliği getirmiştir. Bakış matematik üzerinden olmakta, duyuşlarla değil akılla kavranabilen ve nicel olarak ifade edilen bir evren tasavvuru öne çıkmaktadır. Matematiksel kuram, gözlem ve deneysel araştırmaların boyutlarını belirlemeye başlamıştır. Akıl deneye üstün geldiği, ussallık ile matematiğin dilinin bir arada işlendiği bir bakış hâkim olmuş, olgusal dünyaya ait "gerçekler" zihnin içinden derlenmeye başlanmıştır. Copernicus'in gök nesnelere gözlenen, öznenin duyuşsal algısına ilişkin yaptığı kavrayış değişikliği Kant'ın Kopernik devrimine ayrıca temel oluşturmuştur. Descartes'ta somutlaşan bu dönüşüm, modern dönemle sınırlı kalmamış, Kuhn'un ileri sürdüğü "*Paradigma*" kavramı ile 20. Yüzyıldaki yansımaları bulmuştur.

Çalışma üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak bilgi kuramı başlığı altında Antik Çağdan Rönesans dönemine kadar bilgiye bakış ele alındı. Bilginin doğruluğu ve kesinliği arasındaki farkı ortaya çıkarmak için kavramsal çözümlenmeye gidilerek ilke, bilgi ve doğruluk kavramları açıklandı.

İkinci bölümde, Descartes felsefesinin ana hatları ve bilgiye yaklaşımı ele alındı. Bu bölüm aynı zamanda doğruluk anlayışının değiştirmiş olduğu yönü de ortaya koymaktadır. Descartes'ın zihni öne çıkarmasıyla insanusunun bilim üzerindeki etkisini betimlemeye çalıştık. Çünkü bilimde Copernicus'un Güneş merkezli evreni ortaya koyması ve ardından Galileo'nun doğayı matematik üzerinden açıklamasıyla birlikte bakış Descartes'ın zihin nosyonu üstünden felsefeye aktarılmış oldu. Modern dönem ile birlikte hem bilim hem felsefe, aklın denetiminde açıklanmaya başlandı. Birçok yeni açıklama biçiminin olduğu bu dönemde doğa üzerine yapılan gözlemlerin empirik gözlemler değil, tümdengelimsel gözlemler üzerinden yapıldığını ortaya koyduk. Doğayı kavrayış artık matematiğin dili ile yapılmakta, insan zihninin ön kabullerle ve fikirlerle doğaya yönelmesi söz konusu olmaktadır. Fikirler üzerinden olgular türetilmektedir. Gözlemler ancak kavramsal bir sistemde anlam kazanmaktadır. Bilimin işleyiş koşulları, dış dünyayı açıklama şeklimiz zihnimizde kurguladığımız bakış açısıyla belirlenmektedir. Bu, aynı zamanda bilginin zihin ürünü olması anlamına da gelmektedir.

Üçüncü bölümde Descartes'ta doğruluk problemi bağlamında, yanlış düşme korkusu olmadan dış dünyanın bilgisini edinmenin yolları açıklandı. Sezgi ve tümdengelim bilgiyi açığa çıkarma ve bilgiyi türetmedeki rolü ve işleyişi betimlendi. Dış dünyanın bilgisinde imgelemin önemi ile birlikte doğanın kendini tanımlamasının mümkün olmadığı, mevcut kavramların bizim icadımız olduğu açıklanmaya çalışıldı.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklara değinecek olursak; Descartes'ın Türkçeye çevrilmiş olan, *Meditasyonlar*, *Aklın Yöntemi İçin Kurallar*, *Metod Üzerine Düşünme*, *Felsefenin İlkeleri Hakikatin*

Araştırılması, Dünya ya da Işık Üzerine Deneme, Ahlâk Üzerine Mektuplar adlı eserlerinden birincil olarak faydalanılmıştır.

Aristoteles'in *Metafizik, Organon IV. İkinci Analitikler, Organon V.Topikler*, Platon'un; *Theaitetos, Diyaloglar II, Diyaloglar, Devlet ve Sofist* adlı eserlerinden doğruluk konusundaki görüşleri bağlamında yararlanılmıştır.

Rönesans ile gelişen değişimleri anlatmak ve Copernicus'in matematiksel evren anlayışının formülünü anlaşılır kılmak noktasında Copernicus'in *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine* eserinden yararlandık. Temel aksiyom olarak kabul edilen bu formun Galileo tarafından evrene uygulanışı ve matematiksel evren kavrayışının bilime uygulanmasını betimlerken, Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* eseri kullanılmıştır.

Devamında *Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Deneme*, Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*, Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Kopernik Devrimi* eserleri ve bunun yanında, çalışmamızda yer alan bazı terimlerin anlamları Peters'in *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğünden* yararlanılarak aktarılmıştır. Bu kaynakların yanı sıra çeşitli felsefe ve bilim tarihi kitapları, konuyla ilgili felsefe ve sosyoloji doktora tezlerinden yararlanılmıştır.

1. BÖLÜM

ANA HATLARIYLA BİLGİ VE DOĞRULUK SORUNU

Felsefenin ‘bilgi’ ile uğraşan dalına ‘epistemoloji’ adı verilir. Epistemoloji her ne kadar 19. yy’da kullanılmaya başlanan bir terim olsa da, eski Yunan düşüncesinin mirasını taşımaktadır. Epistemoloji, Yunanca *episteme* ve *logos* kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. *Episteme doksa*’ya karşıt olarak ‘hakiki’ ve ‘bilimsel bilgi’ veya ‘sistemik bilgi’ demektir. “Platon’a göre episteme bilgisi, deneysel ve duyuşsal bilgidan farklı olarak kavrayışla, yani aklın doğrudan bir kavrayışıyla asıl gerçeklik üzerine verdiği zorunlu, genel–geçer, tümel ve değişmez bilgisidir.”¹ Aristoteles ise, Metafizik’in başlangıç kısmında *episteme*’yi ontolojik bir bakış noktasından ele alır; burada *episteme*, nedenlerin bilgisidir, fakat bu *aitia* (nedenler) var olanın nedenleridir ve nihai nedenlerin bilgisi *episteme*’nin en yüksek tipidir, bilgeliktir.”²

“*Logos* ise konuşma, açıklama, hesap, akıl, tanım, akıl yetisi ve oran anlamlarına gelmektedir. Nitekim, düşüncesinde sözcüğün ilk kez büyük bir rol oynadığı Herakleitos, *logos*’u merkez alan bir öğretini sunmuştur.”³ *Logos* Herakleitos’un evren tasavvurunun merkezinde yer alır. Platon’da *logos* terimi hakiki, doğru, analitik açıklamaya işaret eder. Bu ortak ve yaygın bir kullanım olup epistemolojik bir teoriye rehberlik eder. Platon, “Bir kimsenin bildiği şeyin açıklamasını veya hesabını (*logos*) verebilme kabiliyetini hakiki ve doğru bilginin (*episteme*) bir karakteristiği” olarak belirtir.⁴ Bu bağlamda *logos* her zaman *episteme* ile ilişkili görülür.

Bilgi kuramı, felsefenin özünü oluşturur. Felsefe tarihine bakıldığında felsefi düzlemde bilgi üretme çabasının bir bilgi kuramı temellendirmesini önceden gerektirdiği görülebilir. Her filozof, felsefesini geliştirirken onu sağlam bir temele oturtmak ister; bunun için de belli ölçütler koyarak görüşlerini bir bütünsellik içinde açıklamak ister. Bilgi kuramı, filozofların

¹A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012, s. 29.

² Francis, E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Ünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004, s.108.

³ Aynı eser: s. 209.

⁴ Aynı eser: s.108.

bu görüşleri ortaya koyarken tutarlı olmalarının yollarını açar. Bilgi kuramı felsefi öğretiyi çelişkilerden ve tutarsızlıklardan koruyarak, felsefenin sağlam bir zemine oturmasını sağlayacaktır.⁵

Epistemoloji bilgiyi felsefi açıdan mercek altına alır. Epistemolojinin başlangıç noktası bilgi ve bilgisizlik arasındaki ayrımda belirir.⁶ Bilginin olanaklılığını, yapısını, kaynaklarını, sınırlarını ve kavramsal bileşenlerini irdeleyerek, bilgiyi bilgi olmak bakımından ele alır, bilgi kavramının kendisini inceleyip onu aydınlatmaya çalışır.

Epistemolojinin bir araştırma alanı olması Modern dönemin başlatıcısı olan Descartes'ın yazıları ile başlar.⁷ Geometri ile cebiri birleştirmiş, analitik geometriyi bulmuş olan Descartes, matematikle epistemolojinin yakınlığını sistematik olarak kanıtlamıştır.⁸ Hakikate ve kesinliğe giden yolun bağlantısını matematikle sağlamış olan Descartes, Kural II'de "Aritmetik ve geometrinin kanıtlarının kesinliği kadar kesinlik taşıyan nesnelere ilgilenmeliyiz." der.⁹ Matematikçinin görevi nasıl bir kavramlar öbeğinin temel doğruluklarını dile getiren önermeleri saptamak, bu birkaç temel önermeden tümdengelim yoluyla o alanın -ilkece- önermelerine varmak ise felsefecinin görevi de genel olarak o devrin tüm bilgisini dile getiren önermeler arasından artık kuşkunun olmayacağı temel önermeleri tespit edip, öteki bütün önermelerin bu temel önermelere nasıl dayandıklarını tümdengelim yoluyla ortaya koymaktır.¹⁰ Descartes ile birlikte bilgi üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaşması epistemolojinin zeminini hazırlamıştır.

Bunun en önemli nedeni ise modern kültürü belirleyen temel unsurun bilim olmasıdır. Bu dönemde hızlı bir gelişim sergileyen bilimler doğada olup bitenler konusunda üzerinde geçerli ve uygulamada başarılı açıklamalar getirmekteydi. Bu dönemde doğa olayları Ortaçağ'ın dogmacı

⁵ Harun Rızatepe, *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*, İstanbul: Etik Yayınları, 2004, s. 6.

⁶ Timothy Williamson, *Knowledge First Epistemology*, London and Newyork: The Routledge Companion to Epistemology Editor, Bernecker Sven and Pritchard Duncan, 2011, s. 208.

⁷ Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 11.

⁸ Rızatepe, *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*, s.7.

⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi için Kurallar*, çev. Müntemin Öktem, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010, s.13.

¹⁰ Rızatepe, *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*, s. 6.

kilise öğretileri çerçevesinde olduğundan farklı şekilde açıklanmıştır. Ortaçağ'ın doğayı anlama ve açıklama çabası din dogmaları çerçevesinde ele alınıp, bilginin doğruluk ölçütü olarak bu dogmalarla tutarlılık esas almıştır. Oysa modern dönem ile birlikte yeni bilimin başarısı, bir önceki dönemin bilgi veya inanç sistemlerinin ispatlanmasını değil, yeni bilgiler edinme çabasını kendine ilke olarak almıştır.¹¹

Bu dönemde, bilgi konusu filozoflar için önemli araştırma konusu olmuştur. Yeniden kurulacak bilgi yapısının bu kez sarsılmaz ve sağlam temeller üzerinde yükselmesi gerekiyordu. Gelişen yeni bilimlerin doğaya ilişkin açıklamaları bilgi sistemini değiştirmiştir. Doğa artık insanın dogma ve inançlarından bağımsız hale gelmeye çalışan yeni bir “akıl” anlayışıyla açıklanmaya çalışılmış, doğruluk konusunda ölçüt, bu yeni akıl olmuştur. İnsan aklı ölçüt alınırken yeni bir bilgi sistemi de oluşmuş olacaktır.

Doğanın yapısı ve işleyişinin anlaşılması ve açıklanması konusundaki bu gelişmeler yalnızca bilgi yapısını değiştirmekle kalmamış, insanın doğayı anlamasını, olup bitenleri kavramasını ve insanın doğayla olan ilişkisini kontrol etmesine de yönelmiştir. Bilgiye verilen önem bu nedenle artmış, bilgi, güç olarak görülmeye başlanmıştır. Tıpkı, Bacon'un “Bilgi, güçtür.” ya da “Bilgili olmak, güçlü olmaktır.” deyişinde vurguladığı gibi, bilgi kazanmak, güç kazanmak olarak görülmüştür.¹² Güç kazanmak isteyen insan bilgi denilen şeyin yapısını daha çok merak etmiş ve bu yapıyı anlamak istemiştir.

17. yüzyılda Descartes'ın bilgimizin kaynağı doğuştan idelerdir savını ileri sürmesi ve ardından deneyimcilerin bu konuda karşı çıkışlarının ve tartışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte, deneyimciler ve usçular arasında bilginin kaynağı, olanağı ve yapısı ile ilgili bir çok tartışmanın sürdüğü bir bir çağ olmuştur.¹³ Artık bilgi kuramından söz edilmeye, Antikçağdan günümüze kadar gelen bilginin olanağı, bilginin kaynağı, bilginin ölçütü gibi sorular bir araştırma alanı içinde incelenmeye başlanmıştır. Özellikle

¹¹ Arda Denkeli, *Düşünceler ve Gerekçeler I*, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997, s. 172.

¹² Aynı eser: s. 174.

¹³ Murat Baç, *Epistemoloji*, Cevizci Felsefe Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul: Babil Yayıncılık, 2007, s.567-581

bilginin kaynağı ve bilginin ölçütleri soruları hâlâ günümüz felsefe dünyasında da merkezde olmayı sürdürmektedir.

Epistemoloji alanında çığır açan yaklaşım farklılığının bir yanı bilgi konusundaki dogmacı yaklaşımlara yönelik eleştirilere; diğer yanı, bilginin kaynağına ilişkindir. Bilmek, zihnin dışında olanı kusursuz bir biçimde temsil etmektir; bu yüzden bilginin imkanı ve doğasını anlamak, zihnin bu temsilleri nasıl inşa ettiğini anlamaktır.¹⁴ Descartes'ın zihni ön plana çıkarması ve zihnin nesnelere temsillerinin iç mekanı olması ile atılan adımı, epistemolojinin ortaya çıkışını sağlayan Locke devam ettirir.¹⁵

Tüm bunların yanı sıra bilgi kuramı adı verilen felsefi disiplin, felsefenin diğer disiplinleri gibi aynı noktada kalmayıp her zaman bir değişime uğramış, klasik ve çağdaş epistemoloji olarak ikiye ayrılmıştır. Çağdaş epistemoloji, yönünü bilginin analizine çevirmiştir. Bilginin “Gerekçelendirilmiş doğru, inançtır.” tanımından yola çıkılarak bilginin bileşenleri üzerine tartışmalar başlamıştır.¹⁶ Özellikle Platon'un *Theaetetus* diyalogunda yapmış olduğu bilgi tanımı, çağdaş epistemoloji için dayanak noktası olmuştur.

Bilgi kuramının temel kavramı bilgidir. Kimi yaklaşımlara göre; bilgi bilenle (suje) bilinen (obje) veya özneyle nesne arasında kurulan ilişkinin sonucu ortaya çıkan bir üründür. Hartmann'a göre, “özne açısından bilgi, nesnenin kavranması; nesne açısından bilgi ise nesnenin özelliklerinin özneye taşınması, öznedeki imge ya da tasarımın nesnenin özellikleri tarafından doğrudan belirlenmesidir.”¹⁷

¹⁴ Richard Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006, s. 10.

¹⁵ Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda 18. yüzyılda John Locke'un “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” adlı yapıtının modern anlamdaki bilgi kuramının temelleri olduğu söylenilebilir. Locke'un başlangıç bölümünde de açıkladığı gibi, kitap boyunca uyguladığı açık ve belirli bir planı vardır. İlk olarak “*insan bilgisinin kaynağını, kesinlik derecesini ve genişliğini araştırmak*” ikincisi “*inanç, sanı ve onama'nın dayanaklarını ve derecelerini*” saptamak. Artık bilginin yapısı, doğası, sınırları, ölçütleri ve çeşitleri, yani bilginin kendisi de sorgulanmaya başlamıştır. Bkz: John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004, s.15.

¹⁶ Timothy Williamson, *Knowledge First Epistemology*, London and Newyork: The Routledge Companion to Epistemology Editor, Bernecker Sven and Pritchard Duncan, 2011, s. 208.

¹⁷ Nicolai Hartmann, *Ontolojinin ışığında Bilgi*, çev. Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2010, giriş, vii

Bilgi; isteme, eyleme, umut etme gibi bilincin dünyayla kurduğu ilişkilerden biridir. Yalnızca insan bilgiye sahip olabilir, bir şeyi bilebilir.¹⁸ Bilgi, düşüncenin ürünü olmasının yanı sıra bilinç etkinliğinin de bir ürünüdür.¹⁹ Fakat her düşünce ürünü veya bilinç etkinliği bir bilgi değeri taşımaz. Doğru olan, bilgiyi gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak görmektir. Bilgi doğrulardan oluşur ve her doğru, gerçekliğin bilinçteki bir yansımasıdır. Her gerçeklik, bilinçte bir doğruya dönüşür ya da doğru olarak görülür.²⁰ Bu bakımdan bilginin doğruluğundan bahsedilebilir ama mutlaklığından bahsedilmez. Bilgi, olumsal olabilir.

“Herhangi bir şeyi kesin olarak bilebilir miyiz? Başka deyişle bir inancımızın doğruluğunu ortaya koyabilir veya kanıtlayabilir miyiz? Doğru bilgi olanaklı mıdır?” gibi sorular, bilgi kuramının başta gelen problemlerinden biridir. Bilginin veya ‘doğru bilgi’ nin ölçütleri, standartları nelerdir, ‘doğru bilgi’ nin doğru bilgi olduğundan nasıl emin olabiliriz?

Felsefeciler bu noktada ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısmı, insanın ilkece hakikatleri bileceğini ileri sürer. Diğer bir kısmı ise, “İnsan ilkece hiçbir şeyi bilemez,” der. İkinci grup, şüpheciler olarak adlandırılır. Şüphecilik, yüzünü ilk kez Antik Yunanlı filozoflar arasında gösterir. Şüpheciliğin karşısında ise ‘dogmatikler’ yer alır. Bilgi kuramı ya da diğer adıyla epistemoloji, aslında dogmatizm ve şüphecilik arasında uzun ve halen sürmekte olan yoğun bir tartışmada şekillenmiştir.²¹

Doğru bilginin olamayacağını savunan filozoflara göre, insan kendisinden bağımsız bir dış dünyanın bilgisini edinemez. Doğruluk herkes için farklıdır. Protagoras’ın ünlü sözü “Herhangi bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle... Üşüyen için rüzgar soğuktur, üşümeyen için ise soğuk değildir.”²² Protagoras sadece, bir kimseye nasılsa öyle gelen şeyi doğru kabul eder ve göreliliği öğretir. Sürekli değişim halinde olan maddede, azalma ve

¹⁸ Aynı eser: giriş, vii

¹⁹ Afşar Timuçin, *Bilgi Sorunu*, İstanbul: Bulut yayımları, 2013, s.10.

²⁰ Aynı eser: s.10.

²¹ Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik*, çev. Nur Küçük, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, s. 26.

²² Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s. 250.

çoğalmaların meydana geldiğini ileri süren Protagoras, duyuşsal izlenimlerinde insanın yaşına ve bedensel durumuna göre dönüşüp değiştini iddia eder. Demek ki, Protagoras'a göre şeylerin ölçüsü insandır. İnsana öyle gelen şeyler gerçekten de öyledir; ama kimseye görünmeyen²³ bir şey asla mevcut değildir.²⁴

Protagoras'ın bu açıklamaları şüpheciliğin Sofistlerle başladığını kanıtlar niteliktedir. Şüpheciler veya septikler bilginin olanaklı olmadığını savunurlar. Zaten şüpheciliğin kelime kökeni 'skeptizm' eski Yunanca'da "Araştıyıyorum, arıyorum" anlamlarını taşıyan 'skeptomai' teriminden türetilmiştir.²⁵ Şüphe eden kişi bildiklerinin doğruluğunu soruşturan, bilginin güvenilirliğini araştıran kişidir."²⁶

Felsefe tarihinde şüpheciliğin Sofistlerle başladığı biliniyor olsa da, daha gerilere gidildiğinde Milet okulu filozoflarından Ksenophanes'in de bu konuda fragmanlarına rastlanmaktadır. "Tanrılardan hakikati ve de yeryüzündeki her şeyi öğrenen olmadı, asla olmayacaktır da; çünkü insan bir kez doğruyu tam tuttursa bile yine de öyle olduğunu bilmeyecektir. Bize düşen sadece vehmetmektir."²⁷

Şüpheciliğin felsefede boy göstermesi bilgi kuramının gelişiminde çıkış noktası olmuştur. "Kuşkucu uslamlamanın olmadığı yerde, ilgiye değer bir epistemolojiden söz edilemez. Epistemoloji, kuşkucu uslamlamayı karşılamak, onu sınırlandırmak için kurulur."²⁸ Aslında kuşkuculuğun ortaya çıkışı, bilgi sorunu ile ilgilidir. Şüpheci yaklaşımlar olmasaydı, bilimin varlığı dogmacı temellere dayanacak, temeline ve gerekliliğine ilişkin hiçbir soru sorulamadığı gibi ortada temeli destekleyen felsefi bilgi kuramları da olmayacaktır.²⁹

Felsefe tarihinde şüphecilerin ortak yöneliminin, herhangi gerekçeli bir doğru inanca hiçbir zaman sahip olmadığını gösterme niyetleri olduğu

²³ Yani nasılsa öyle gelmeyen.

²⁴ Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s. 250.

²⁵ Cengiz Çakmak, *Ksenophenes'in Bilgi Anlayışı*, İstanbul: Lucerna Klasik Filoloji Araştırmaları, 1996, s. 36.

²⁶ Çakmak, *Ksenophenes'in Bilgi Anlayışı*, s. 36

²⁷ Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, s.92.

²⁸ Denk, *Düşünceler ve Gerekçeler I*, Göçebe Yayınları, 1997, s.131.

²⁹ Aynı eser: s.11

söylenbilir. Bu noktada inançlarımızın olduğu gerçeğini hatta daha da önemlisi bazı inançlarımızın doğru çıkabileceği gerçeğini tartışmaz, saldırısını daha çok bilginin üçüncü koşulunda yoğunlaştırır ve inançları gerekçelendirme sürecinin ölümcül bir sonsuz geri gidişin tuzağına düştüğünü iddia ederler. Şüphecilere göre bir inancı gerekçelendirmeye çalışmak, sahip olduğumuz başka bir inanca göndermede bulunmaktır. Fakat bu diğer inancın kendisi gerekçeli bir inanç olmadıkça, hiçbir ilerleme kaydetmiş olmam. Eğer bu sefer de bu ikinci inancımı gerekçelendirmeye kalkışırsam, o zaman da ancak bir üçüncü inanca gönderme yaparım ki bu böyle sonsuza dek devam eder. Şüpheciler herhangi bir şeye inanmak için aslında hiçbir zaman gerekçemizin olmadığını ileri sürerken bu sonsuz geri gidişi kullanmışlardır.³⁰

Dogmatikler şüpheci argümanın dayandığı görüşe, yani bir inancın ancak bir başka inanca göndermeyle gerekçelendirilebileceği görüşüne karşı çıkarak, bazı inançların başka inançlara dayanarak haklılandırılmasının gerekmediğini, çünkü doğrulukların doğrudan veya dolaysızca anlaşılabilirliğini söylediler. Böylece dogmatikler bu sonsuz geri gidişi durdurmak için iki sav öne sürdüler. Birincisi, daha fazla gerekçelendirme istemeyen temel önerme, ilke ve aksiyomların bilgisidir. İlk ilkeler olan aksiyomlar açıkça doğru ilkelerdir ki, “Onları anlayan hiçbir akli başında insan, bir an için onlardan kuşku duymaz,”³¹ sözleriyle şüphecilere karşı çıkarlar. İkincisi, ilk ilke ve aksiyomlar aracılığıyla gerekçelendirilmesi gereken önermelerin bilgisidir.³² Bunlar ispat denilebilecek, doğru olduğu zaten bilinen öncüllerden mantıksal olarak çıkarılan sonuçlardır.

Bu yanıtlar, “Bilgimizin kaynağı nedir?” problemini gündeme getirmiştir. Bu konudaki yaklaşımlar temelde İlk Çağdan bugüne değin süregelen görünüş ve gerçeklik ayırımının başka bir formudur. Felsefede değişen/görünüş ve değişmeyen/gerçeklik arasındaki ayırım tüm filozofların üzerinde düşündükleri en önemli sorunlardan biridir. Bu sorun; evrendeki bütün varlıkların temelindeki değişmeyen ilk ilkeyi (arche) kabul etmek,

³⁰ Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik*, s.28.

³¹ Stephen F Barker, *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, Ankara: İmge Yayınevi, 2003, s. 41.

³² Musgrave, *Sağduyu Bilim ve Şüphencilik*, s.30.

hem de değişmeyi açıklayacak bir yol bulmakla ilgilidir. İlk doğa filozofları değişen ve değişmeyen ikilemini fiziksel maddi dünyanın koşulları içinde çözmeye çalışmışlardır. Onlara göre değişmez değişken görünümüleri söz konusuydu. Örneğin Miletos okulunun öncüsü Thales, “ilkenin su olduğunu” söylemektedir. Bundan dolayı o, “dünyanın suyun üzerinde yüzdüğünü” söylemiştir.”³³ “Aristoteles’in aktarımında; Thales’e göre su, kendisi değişmeyen fakat diğer bütün var olanların kendisinden doğup yine kendisine döndüğü ana maddedir.”³⁴ Oluşanlar, su’dan gelip yine su’ya dönmektedir. Devamında Anaksimandros temele sonsuz’u koymuş, öğrencisi Anaksimenes ilk ilkenin ‘hava’ olduğunu söylemiştir. Her şey tek belli köken veya ilkeler üstünde konumlandırılmıştır. Değişimin olduğunu kabul eden doğa filozofları değişmeyen “öz”ün ne olduğu sorusunu düşünme konusu yapmışlardır. Ancak sorun giderek derinleşmiştir. Özellikle Herakleitos ve Parmenides’in zıtlıkları ile sorun daha fazla açığa çıkmıştır. Herakleitos’un her şeyin temelinde ‘ateş’i koyup öte yandan tüm değişmelerin temelinde değişmeyen Logos’u yerleştirmesi ve Parmenides’in ise tam tersi bir tutumla değişmez ve görünmez olan varlık’ı temel alması, sorunu alabildiğince derinleştirdi.

Herakleitos’a göre, “Evren belirli ölçülerde yanan, belirli ölçülerde sönen, ancak hep var olan bir süreçtir.”³⁵ Filozofa göre, hareket olmazsa, var olanların hiçbirisi ortaya çıkmazdı. Her şeyin oluş halinde olduğunu belirten Herakleitos, değişen olgusal dünyada duyumlara dayanan bilginin aldatıcı olduğunu ifade eder. Değişmenin olduğu dünyada değişmeden kalan şeyin logos olduğunu bildirir. Parmenides, Herakleitos’un tam tersini düşünerek hareketin olmadığını iddia eder. Parmenides’e göre; “Değişim fikri, bir şeyin varlığa büründüğü ve bir şeyin de varlıktan soyunduğu düşüncesini beraberinde getirir.”³⁶ Parmenides, duyularımızın her türlü değişimi

³³“Aristoteles’e göre; Onu bu inanca götüren şey, herhalde her şeyin sıvı bir varlıktan beslendiği, sıcaklığın kendisinin de ondan çıktığı ve onunla varlığını sürdürdüğüne ilişkin gözlemi olmuştur.”Aristoteles, *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985, s.95

³⁴ Nedim Yıldız, “ Tales Üzerine Bir İnceleme”, *Teoman Duralı’ya Armağan, Bir Felsefe Bilim Çağırısı*, İstanbul: Dergah Yayınları, C.7 2008, s. 517.

³⁵ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015, s. 113.

³⁶ “Örneğin bir elmanın, yeşilden kırmızıya dönüşmesi gibi. Yeşil renk ortadan kaybolur, var olmayan hale gelir. Bu da gösterir ki değişim, düşünilemeyen yokluğu öngörür.

algıladığını biliyordu, bu sebeple ortaya bir ikilem sürmüştür.³⁷ Bir taraftan akıl değişimin mantıksal olarak imkansız olduğunu, diğer taraftan duyularımız, değişimin gerçekleştiğini söylemiştir.

Sonuçta, Parmenides ve Herakleitos görünüşün, değişenlerin ve duyuların bilgisi yerine aklın bilgisini koyarak hakiki bilgiye ulaşmayı hedeflemişlerdir.³⁸ Bunun yanı sıra, yapılan bu tartışmalar kendilerinden sonra gelen filozofları etkilemiş, özellikle Platon, felsefesini bu zemin üzerinde konumlandırmıştır. Oluşun ve değişimin olduğu olgusal dünyanın yanı sıra değişmeden kalan evrensel özellikte şeylerin var olması gerektiğinden yola çıkarak idealar kuramını ortaya koymuştur. Görünüş ve gerçeklik ayrımı olarak başlayan tartışmalar daha sonra iki akım üzerinden ilerlemiştir. Bunlardan birincisi deneyim (Emprizim), ikincisi akıldır (Rasyonalizm). Bunlardan bilgimizin kaynağının sadece akıl ya da sadece deneyime indirgemenin çözüm olmadığını ve tek yanlı olduğunu ileri süren, bir uzlaştırma çabası içine giren Kant'ın, ileri sürdüğü yaklaşımı ile, bilgilerimizin kaynağında aklın yeterli sezgilerle birlikte hakikate ulaşacağını iddia eden sezgicilik anlayışları söz konusudur.

Bilgimizin kaynağı olarak duyu deneyimlerine başvurmak empirizmin/deneyimcilik bilgi kuramının merkezini oluşturur. Deneyimciler insan zihninin boş bir levha 'tabula rasa' olduğunu düşünürler. Eski bir Latince şiir empirizmin bu güçlü versiyonunu şöyle özetler: "Nihil in intellectus quod non fit priori en sensu." Yani "Zihinde, önceden duyularda olmayan hiçbir şey yoktur."³⁹ Emprizim'in en önemli temsilcisi John Locke'un dediği gibi; "Bir insanın ne zaman bilgi edinmeye başladığı sorulursa yanıtım, 'duyuma ilk ulaştığımda' demek olur."⁴⁰

Empiristler yöntem olarak tümevarımı (indüksiyon), doğruluk anlayışı olarak uygunluk kuramını benimserler. Rasyonalistlerin ilk ilke olarak

Dolayısıyla düşünce vasıtasıyla değişimi anlayamayız. Bu nedenle de, değişim mantıksal olarak imkansızdır."G. Skilbekk, N. Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi* çev. Emrah Akbaş- Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014, s. 31.

³⁷ Aynı eser: s.30.

³⁸ Işıl Bayar Bravo, "Antikçağ'da Varlık ve Bilgi Problemleri Üzerine," *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, s.4, 2006, s. 44-56.

³⁹ Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik*, s. 33.

⁴⁰ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2004, s.107.

kabul ettikleri A priori bilgiyi reddeden deneyimciler, bilginin A posteriori özelliğine vurgu yaparlar. A posteriori bilginin doğruluğu ya da yanlışlığını ilke olarak deneyimler yoluyla sağlanır. Matematiksel bilginin kaynağını da saf akılda değil tecrübelerde bulurlar. Kökenlerini Aristoteles'te bulan bu görüşün en önemli temsilcisi Locke'un yanında Berkeley, Hume ve S. Mill'dir.⁴¹

Buna karşın akılcılar (Rasyonalizm) ise bilgiyi akılda var olan, doğuştan gelen ilk ilkeler üzerine temellendirmeye çalışır. Bazı akılcılar, duyu verilerini, bilginin temeli konusunda kuşkulu ve güvenilmez bulmakta, bazıları ise duyusal deneyimlerin insan bilgisi için bir anlamda zorunlu olduğunu söylerken, yine de deneyimlerimizin tek başına yeterli olmayacağını savunmaktadırlar.⁴²

Akılcıların esin kaynağı olan ilk ilkeler; önermelerin kaynağı olan, a priori gerekçelendirme fikri nasıl mantıklı ya da makul olabilir? Bu noktada şüphelenmek kolaydır. Fakat bu fikrin doğruluğu, doğrudan ya da dolaylı olarak deneyime bağlı olmayan unsurlarla gerekçelendirmelere bağlıdır.⁴³ Platon bu konuda aritmetik veya geometri bilginin duyu deneyimlerimizden gelen delil üzerine dayandırılmayacağını savunur. Çünkü duyularımız ile asla mükemmel noktalar, düz çizgiler ya da şekillerin bilgisi elde edilemez. Dolayısıyla geometri bilgisi duyusal gözlemlerden gelen delil üzerine dayanan bilgi olamaz; geometrik bilgi empirik olmayan a priori bilgi olmalıdır.⁴⁴ Akılcılar aklın ya da zihinsel sezginin bazı ilksel ya da tanımsız kavramların anlamını açık kılabilen yolu matematik⁴⁵ ve özellikle de Öklid⁴⁶ geometrisinde bulmuşlardır.⁴⁷ Mantık ve matematik

⁴¹ Bekir S.Gür, *Matematik Felsefesi*, Ankara: Kadim Yayınları, 2011, s. 27.

⁴² John Cottingham, *Akılcılık*, çev: Bülent Gözkan, İstanbul: Doruk Yayınevi, 2003, s. 15.

⁴³ Laurence Bonjour, *Epistemology Classic Problems and Contemporary Responses*, USA: Rowman-Littlefield, 2009, s.72.

⁴⁴ Barker, *Matematik Felsefesi*, s. 51.

⁴⁵ Örneğin, $2+3=5$ iddiası üzerine odaklanıldığında bu basit aritmetik işlemin doğru olduğu görülmekte ve bu iddianın yanlış olduğu düşünülmemektedir. Bkz: Laurence Bonjour, *Epistemology, Classic Problems and Contemporary Responses*, USA: Rowman-Littlefield, 2009, s.73.

⁴⁶“Öklid daima geometrik yasalarını evrensel bir biçimde formüle etmiştir. Asla herhangi bir tikel ya da edimsel çizgi ve şeklin özelliğini tartışmaz; fakat daima yalnızca belli bir çeşitten her şekil ya da çizginin sahip olduğu özelliklerle ilgilenir. Örneğin her üçgenin açılarının toplamının daima iki dik açıya eşit olduğunu, katı ve mutlak olarak doğru olan

ilkeleri, hiçbir zaman başka türlü kabul edilemeyecekleri için evrensel olarak doğrudurlar.⁴⁸ Bu konuda Mill, mantıksal ve matematiksel önermelerin son derece çok sayıda tümevarımsal genellemeler yoluyla elde edildiğini düşündüğünden, mantıksal ve matematiksel doğruların zorunlu ve kesin olmadığını öne sürmüştür. Oysa Ayer'e göre bu önermeler ilk etapta tümevarım yollarla bulunmuş olabilir. Bunlar bir kez bulunduktan sonra zorunlu olarak doğrudurlar.⁴⁹

Mantıksal ve matematiksel önermelerin deneyimlere dayanan varsayımlarla aynı konumda bulunduğunu, onların geçersizliğinin aynı yollarla saptandığını söylemek sorunsaldır. Matematiksel bilgi, tümdengelim yönteminin kullanıldığı, deneyimle temellendirilmeyen a priori bir bilgi olarak, A posteriori bilgi ise, duyu verilerinden türetilen deneyimlerle temellendirmeyi gerektiren bilgi olarak tanımlanabilir.

A priori ve a posteriori bilgide, iki yöntem ayırt edicidir. Bunlar tümdengelim (dedüktif) ve tümevarım (indiksiyon)'dır. Tümdengelim, eğer hiçbir mantıksal yanlış yapılmazsa ve öncüller doğruysa, sonucun da a priori olarak bilinebileceğini ileri süren uslamla türüdür.⁵⁰ Tümdengelimsel akıl yürütmeler, zorunlu olarak geçerlidir. Sonuç, öncüllerde içerilir, öncüllerden zorunlu olarak çıkar. Oysa, tümevarımda varılan sonuç, öncülleri aşan bir nitelik kazanmaktadır.⁵¹

Akılçılar ve deneyimciler arasında, A priori ve A posteriori bilgi arasındaki bu yöntem farklılıkları daha sonra, Kant ile, başka bir şekilde bir uzlaştırma çabası olarak karşımıza çıkar. Kant akılçılar ve deneyimcileri

bir şey olarak sunar. Daha da önemlisi bu geometrik yasaların içeriğini vermekle kalmaz, onları ispatlar. Öklid, bizden asla üçgenin iç açılarının toplandığında, iki dik açıya eşit olup olmadığını görmek için gerçek üçgenlerin açılarını ölçmemizi istemez. O, asla kendini bu gibi edimsel deneyler ve gözlemlerle meşgul etmez. Bunun yerine onun ispatları, *tümdengelimsel* ispatlardır. O bu ispatlarla sonuçlarını, mutlak mantıksal zorunluluğun katılığı ile kurmaya çalışır." Stephen F. Barker, *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, Ankara: İmge Yayınevi, 2003, s. 36.

⁴⁷ Musgrave, *Sağduyu Bilim ve Şüphencilik*, s. 34.

⁴⁸ Alfred Jules Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 54.

⁴⁹ Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, s. 53.

⁵⁰ Barker, *Matematik Felsefesi*, s. 19.

⁵¹ Örneğin "Tüm insanlar hayatlarının bir kısmını uykuda geçirirler. Önermesine baktığımızda duyu deneyimleri aracılığıyla bunun doğru olduğunu kesin olarak göstermek mümkün değildir. Çünkü günün birinde, hiç uyumayan biriyle karşılaşma olasılığımız vardır." Brian Davies. *Din Felsefesine Giriş*, çev. Fatih Taştan, İstanbul: Paradigma Yayınları: 2011, s,7.

uzlaştırma çabası içine girer. Çünkü o, her ikisinin de tek yanlı olduğunu düşünür. Kant, "...tüm bilgimiz deneyimle başlar; ama bundan tümünün deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz,"⁵²der. Duyular yoluyla edinilen izlenimler anlıkta bulunan a priori kavram⁵³ ve kategoriler aracılığıyla biçimlendirir. Bilginin kökü duyular olsa da son karar yeri anlıktır. Ancak duyumlama ile anlığın birlikteliğinden bilgi oluşabilir.⁵⁴ Böylelikle bilgi, hem akla hem de deneyime dayanmaktadır. Kant bu şekilde rasyonalistler ve empiristler arasında orta yolu bulmuş, bilginin inşasında aklın olduğu kadar deneyimin de aynı derecede önemli olduğunu ileri sürmüştür.

Söz konusu ettiğimi bu yaklaşımların yanı sıra Sezgicilik (İntüisyonizm) akıl ve duyuların bilgi edinmede bir yere kadar rol oynadığını, fakat bize kesinliği vermekten uzak olduğunu iddia eder. Sezgiciliğe göre bilme etkinliğinin amacı kesinlik ve hakikati aramaksa; bu, akıl ve duyular dışında başka bir kaynaktan aranmalıdır. İşte bu kaynak, sezgidir. Sezgi, bilginin zihinde apaçık bir şekilde ortaya çıkması, bunun için hiçbir aracıya ihtiyaç duyulmaması durumudur. Akıl, doğrudan aracısız bilgi verme imkanına sahip değildir. Bu nedenle tam ve doğru bilgi, sezgi yoluyla elde edilebilir.

Sonuç olarak daha çok rasyonalistler ve empiristler arasında yoğunlaşan bu tartışmalarda, şüpheçiler iki görüşe de katılmıyor, hem duyu deneyimine hem de akla başvurmaya karşı çıkıyorlardı. Empiristler saf aklın bize kesinlik verme gücünü yadsımakta şüpheçilerin yanında yer almışlardır. Rasyonalistler ise duyu deneyiminin bize kesinlik verme gücünü yadsımada şüpheçilere katılmışlardır. Rasyonalist görüşün baş savunucusu Descartes, duyu deneyiminin başarabileceği şeyler tartışıldığında şüpheçilerin tarafında yer almaktadır. Sezgicilik ise "aklın tamamlayıcısı olarak görülmüş, hem

⁵² İmmanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2010, s. 52.

⁵³"Bilginin varolma şartlarını irdelerken Kant, dış dünyadan edindiğimiz izlenimlerin yorumlanması, sindirilmesi, ve anlaşılabilmesi için zihnimizde bir takım a priori bilme yetilerinin olması gerektiğine işaret eder. Bu bilme yetileri anlık dediğimiz yerdedir. Bunlar doğuştan getirilen, tecrübeden çıkmayan bilme yetileridir." Ş. Teoman Duralı, *Saf Aklın Anatomisi- Saf Aklın Teşrihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, s.123.

⁵⁴Teoman Duralı, *Saf Aklın Anatomisi- Saf Aklın Teşrihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, s.123.

duyu verilerinin hem de aklın bunlar üzerindeki işleyişini aşan”⁵⁵ bir anlayış ileri sürmüştür.

1.1.Doğruluk Problemi

Doğruluk, geleneksel epistemoloji açısından ne bilinen ne de bilen varlığın bir özelliğidir. Doğruluk bilen ile bilinen arasında kurulan ilişki sonucunda, ortaya çıkan ürünün bir özelliği, bilginin özelliği olarak görülür.

Felsefe’yi, doğru bilgiyi ya da hakikati arama çabası olarak dile getiren anlayışa göre, doğruluğun filozofların temel sorunu olduğu söylenebilir. Bu anlamıyla doğru bilgiye ulaşmak Herakleitos’tan beri zahmetli bir iş olarak görülmüştür. “Doğa gizli kalmayı sever,”⁵⁶ fragmanında da doğruyu bulma işini insanın tek başına başaramayacağını ifade eden Herakleitos, eğer *Logos*’a katılırsak hakikati idrak edebileceğimizi, diğer türlü yanılgıya düşeceğimizi söylemektedir.⁵⁷

Doğruluk ve hakikat konusuyla yalnızca felsefeciler değil; bilim insanları, bilgiyle uğraşan herkes ilgilenmiştir. Bunun da ötesinde doğruyu bulmak, doğru bilgilerle iş görmek, doğru değerlendirmelere dayalı eylemlerde bulunmak insanın günlük yaşamının da vazgeçilmeyen yönelimlerindedir. Fakat, özellikle felsefeciler doğruluk konusunu kendi konularından biri haline getirmişlerdir. Doğruluk ve kesinlik sorunu felsefenin ana uğraşlarından birisi olmuştur.

Bilgide doğruluktan bahsedildiğinde, ifade edilmek istenen şey, bilgisel bir değer olarak doğruluktur. Bu bakımdan doğru olan yalnızca bilgidir. Başka bir deyişle, ifade edildiği yargı ya da önermelerdir. Bu bağlamda doğruluk sorununun bilgi kuramının temel meselelerinden birisi olması kaçınılmazdır. Doğruluk, tek tek kavramların ya da duyumların bir özelliği değildir. Kavramlar, bir yargı ya da önermede bir araya getirildikleri zaman, ancak doğruluktan söz edebilir. Doğruluk, önermelere ilişkindir. “Gerçekte doğru ve yanlış, inançların ve yargıların özellikleridir: yani yalnızca

⁵⁵ İsmail Köz, “Sezgi’nin Bilgideki Yeri ve Önemi” *Felsefe Dünyası* s.40 (2004), s.53

⁵⁶ Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s. 112.

⁵⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009, s. 67.

özdekten oluşan bir dünyada, inanç ve yargılar bulunmayacağına göre doğru ve yanlış da bulunmaz.”⁵⁸

Filozoflar arasında her zaman genel geçer, sağlam ve kesin bilgi arayışı olmuştur. Bu arayış onları birleştiren ortak noktadır. Bilgi türleri farklılaşmış olsa da aranılan her zaman hakikattir. Filozoflar aslında tek tek doğruları değil de, doğruluğu, belki de “hakikat” denilen şeyi aramaktadırlar. Ama bunun ne olduğunu, neden bir türlü “ele geçirilemediği” ya da “ele geçirildiği” halde neden aramanın sürdürüldüğü soruları yanıt beklemektedir.⁵⁹

Doğruluk sorunu, insanın değişmez bilgisine sahip olup olmayacağı ile ilgili bir sorudur. Bu haliyle de, bilgi kuramının ana sorunlarından biridir. Antik felsefeden bu yana sürüp gelen, değişen ve değişmeyen arasındaki ayrımlar bu sorunun yansımasıdır. İnsan etrafındaki nesnelere tam bilgisine sahip olabilir mi? İnsan bilgisinin sınırı ya da doğruluğun olanaklı olup olmadığı veya Sofistlerde görüldüğü üzere doğru bilginin kişiye, zamana göre değişeceği gibi soruları, bilgi kuramında hep tartışma konusu olmuştur. Doğru ve kesin bilgiyi kanıtlama çabaları filozofların ana gayesi olmuştur.

Sorunu “Doğruluk kavramına” ilişkin ele alan grupta yer alan L. B. Puntel, “doğruluk kavramının” şu sorularla açıklanabileceğini ileri sürer. Bu sorular, “doğruluk nedir”, “doğruluk denilince ne anlıyoruz”, “doğru yargı”, “doğru cümle”, “doğru ifade (önerme)” “doğru iddianın anlamı nedir”, “y doğrudur un anlamı nedir”... Puntel’e göre bu sorular aynı şeyi soru konusu edinmez ya da aynı şeyi soruyor olsa bile, bunu aynı şekilde yapmaz.⁶⁰

“Doğruluk nedir?” sorusunun anlam sorunu olarak ele alınması gerektiğini savunan ikinci grup, “doğruluk nedir?” sorusunun sorulmasının, “doğruluğun anlamı nedir?”, “doğruluk ne demektir?” sorularıyla aynı anlama geldiğini ya da bu açıdan ele alınması gerektiğini söylerler. Onlara göre “nedir?”li sorular bizi anlam açıklamalarına götürür. P. Weingartner ise, “doğruluk nedir” diye bir soru sormanın çok doğru ve uygun

⁵⁸Bertrand Russel, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1980, s. 98.

⁵⁹Harun Tepe, *Felsefe de Doğruluk ve Hakikat*, Ankara: İmge Yayınevi, 2003, s. 18.

⁶⁰Aynı eser: s. 27.

olmayacağını dile getirir. Bunun yerine, “bir önermenin doğru olduğu söylendiğinde ne anlaşılmalıdır?” şeklinde sormak daha uygun görünmektedir.⁶¹

Felsefenin en önemli dayanaklarından birini temsil eden epistemoloji, bilgiye ilişkin çeşitli sorular sorar. İlk sorusu; doğru bilginin mümkün olup olmadığı, mümkünse hangi bilgilerin doğruluğunun ve ölçütlerinin ne olduğuna ilişkindir. Doğruluk sorunu bilgi kuramının temelinde yer almakla kalmamış, bilgiyle ilgili birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun yanında doğruluk ve yanlışlığın bilgiye ait bir özellik olduğu da düşünülürse bilgi ve doğruluk arasındaki ilişki de fark edilmiş olur.

Bilgi kuramı söz konusu olunca en yaygın kullanılan kavramlar doğruluk, hakikat ve gerçekliktir. Türkçedeki bu sözcükler çoğu zaman anlam farklılıklarına dikkat edilmeden birbirlerinin yerine kullanılırlar. Eğer filozoflar bu kavramlar arasında birleşip ayrımlar yapmasalardı gerçeklik ve hakikat muhtemelen birbirinin yerine kullanılan belirsiz anlamlı sözcükler olarak kalacaktı. ‘Gerçeklik’, genellikle ‘hakikat’ın Türkçesi olarak bilinmektedir. “Gerçeklik nedir?” sorusunun yanıtlanabilmesi için “Gerçeklik neye ilişkindir?” sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Gerçeklik nedir sorusunun cevabı “varolan” olacaktır. En genel anlamıyla dış dünyada nesnel olarak bir varoluşa sahip, varolanların tümü, bilinçten ve insan zihninden bağımsız olarak varolan her şey.

“Doğruluk nedir ve neye ilişkindir?” sorusunun yanıtı ise “varolan” değil, “bilgiler” ya da “ifadeler”, “önergeler”, “savlar”, “kuramlar” vb. hep bilgi birimleri ile ilgilidir. Gerçeklik, varlığın insan zihinden bağımsız olarak, varolması ve varolanlara ilişkin bir özellik iken, “doğruluk” varlığını varolana ilişkin bildirimde bulunan bir bilince borçludur.⁶² “Varolan ya da varolanlara ilişkin bir saptamada bulunan bir özne olmaksızın bir bilgiden, bir önerme ya da kuramdan, bunun doğal sonucu olarak da doğruluk–yanlışlıktan söz edilemez.”⁶³

Doğruluk ya da yanlışlık yalnızca bir bilgi öznesi tarafından ortaya konulan şeylerdir. “Doğru ve yanlış farkı yalnız bilgidir, yalnız bilgiler

⁶¹ Aynı eser: s. 27.

⁶² Aynı eser: s. 28

⁶³ Aynı eser: s. 28.

doğru ya da yanlıştır.”⁶⁴ Buna bağlı olarak, doğruluk, önermelere ilişkindir; “gerçeklik” ise varolanlara ilişkindir.

“Hakikat nedir?” Bir zamanlar Pilatus’un İsa’ya sorduğu bu en eski ve en ilginç, ama en zor soru, filozofları uğraştıran felsefe sorularından biridir.⁶⁵ Hakikat daha çok varlığa ilişkin olarak doğruluk yerine kullanılan bir adlandırmadır. “Ontolojik doğruluk ya da hakikat” olarak adlandırılan “varlığın hakikati, varlığın kendi özüne ya da idesine uygun düşmesi olarak anlaşılmaktadır.”⁶⁶

Gerçeklik, var olana, yani nesneye; doğruluk, önermeye; hakikat ise bizi kesinlik ve ilkeye götüren bir yol izlemektedir. Başka bir deyişle ‘hakikat’ başka türlü düşünülemez şeydir ve ‘kesin’ olandır. Doğruluk sorununa kesinlik sorunu olarak bakılması ya da doğruluk ve kesinliğin aynı şey olarak kabul edilmesi, doğruluk sorununu çıkmaza sokan anlam karışıklıklarından biridir. Kesinlik ise, Wittgenstein’in “Peki bir şey ne zaman nesnel olarak kesindir?” sorusuna karşılık, “Yanılı, olanaklı olmadığı zaman.” şeklinde verdiği cevap üzerinden değerlendirilebilir.⁶⁷ Bu durumda kesinlikte yanılı mantıksal olarak mümkün değildir. Hiçbir yanılığın mümkün olmadığı da gösterilmek durumundadır. “ ‘Biliyorum’ teminatını vermek yeterli değildir. Zira bu sadece yanılıyor olamayacağıma dair bir teminattır yalnızca; oysa bu konuda yanılıyor olmadığının nesnel olarak ortaya konması gerekmektedir.”⁶⁸ Kesinlik tam anlamıyla kuşkudan arınmayı gerekli kılar.

Bu çabada kimi filozoflar tarafından aslında sorunun, doğruluk sorunundan çok kesinlik sorunu olduğu, bu sorunun da ikisini yani doğruluğu ve kesinliği aynı şey olarak kabul etmelerinden kaynaklandığı fark edilmiştir. Bu nedenle bu ikisi arasındaki farklılıklar ortaya konulursa kimi sorunların çözüleceği düşünülebilir.⁶⁹ Yapılan yanılılık, doğruluğa hakikat olarak bakılmasıdır.

⁶⁴Hartmann, *Ontolojinin Işığında Bilgi*, giriş bölümü.

⁶⁵ Aynı eser: giriş bölümü

⁶⁶ Aynı eser: s. 22.

⁶⁷ Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne*, çev. Doğan Şahiner, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 35.

⁶⁸ Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne*, s. 13.

⁶⁹ Tepe, *Felsefe de Doğruluk ve Hakikat*, s. 25.

Kesinlik sorununu felsefede sistemli şekilde ele alan filozof Descartes'tır. Descartes, kuşkuyu kesinliğe götürecek yolda araç edinir. Amacı yanlışlığın mümkün olmayacağı temel noktaya ulaşmaktır. Filozof için hakikate giden yol kesinliktir. Kesinlik, Descartes ile birlikte doğruluk konusunun merkezine oturur.

Doğruluk; “bilginin niteliğini ve nesnesine uygunluk derecesini ifade eden bir kavramdır.”⁷⁰ Bilginin doğruluğundan ya da yanlışlığından söz edilir. Buna bağlı olarak da, empirik bir ifadenin doğruluğu olumsaldır. Örneğin, bütün kargaların siyah olduğuna inanıldığı varsayılırsa, onların böyle olmak zorunda olup olmadıklarını kendimize soralım. Belki hepsi siyahtır ama biz bunun zorunlu olduğunu söyleyemeyiz, daha sonra beyaz bir karganın keşfedildiğini öğrenmek bizi fazla şaşırtmayacaktır.⁷¹ Bu tür ifadeleri, yanlışlanmadıkları sürece doğru kabul edebiliriz, fakat aksinin olması da her zaman mümkündür. Buna bağlı olarak doğruluk denilince akla empirik önermeler veya olumsal olabilen olgusal (içeriksel) önermeler gelmelidir.

O halde doğruluk yalnızca önermelere ilişkindir. Konu kesinlik olunca önermelerden değil ilkelerden bahsedilmelidir. Dünyada meydana gelen her şeyin olumsal ve olgusal olduğunun iddia edilebilmesinin yanı sıra, kendine özgü nitelikleri olduğu da söylenebilir. Her biri belirli ve belirli bir sürede meydana gelir, yok olur, değişir. Bütün bu oluş, değişme, vb. belli bir zorunlulukla gerçekleşmez. Fakat oluşun, bozuluşun olduğu dünyada değişmeyen ilkeler olduğu da iddia edilir. İlkeler zaman dışıdır, değişmeye uğramazlar. Örneğin üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğu hiçbir değişiklik olmadan sonsuza kadar öyle kalır, onda böyle bir değişimin olacağı söylenemez.

İlke⁷²; insana nesnel gerçekliğin belirgin özelliklerinin ve yasaların genelleştirilmesi ile elde edilen, hem teorik çalışmalarda hem uygulamalı faaliyetlerde yol gösteren genel dayanak noktasıdır. Aristoteles *ilke*'yi “bir

⁷⁰ Doğan Özlem, *Mantık*, İstanbul: Notos yayınları, 2011, s. 357.

⁷¹John Hospers, *Felsefi Çözümlerde Yöntem*, çev. Şahin Filiz, Mehmet Harmancı, Konya: Kökler Yayınları, 2002, s. 130.

⁷²İlke kelime anlamı olarak: ilk (başlangıç, ön, doğuş, birinci)ten ilk-e/ilke. Bir nesnenin, bir olayın, bir varlık türünün doğuşunu sağlayan öz, kurucu yapıcı, oluşturucu öz. “İlke “, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2004.

şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktası; örneğin bir doğrunun veya yolun her iki ucu, ya da her şeyle ilgili en mükemmel hareket noktası olarak tanımlar.”⁷³

İlkelerin doğruluğundan şüphelenmek olanaksızdır. Çünkü onların açıklığı belirgindir. İlkeler duyu nesnelere türememiş olmalarıyla, üzerinde şüpheye düşülmeyecek kesin bilgilerimizin olduğunu gösterir.⁷⁴ Kesinliği veren ilkelerin, aynı zamanda, hakikate de aracılık ettiği ileri sürülür. Bu bağlamda, ilkeler söz konusu olduğu zaman hakikatten söz edilebilmektedir.

İlkeler aynı zamanda ispat edilemezler. Kendileri ispat edilmezler ama her şey bu ilkelere dayanılarak ispat edilir. Çünkü söylendiği gibi, dünyada her şey olgusaldır, olumsaldır, başka türüsü de olabilir, şimdi olan şey başka bir zaman başka türlü de olabilir.

Aralarındaki ilişki; doğruluk, bilgi ile ilgili bir unsur iken, kesinlik/hakikat ilkelerle ilgili bir unsur olmaktadır. Bu nedenle *kesin bilgi* gibi ifadeler kullanılmadan önce düşünülmelidir. Felsefe dünyasında amacı kesinlik olan filozoflar için, ilkeler, kuracakları sistemin temel dayanak noktası olmuştur.

1.2. Bilgi ve Doğruluk Sorunun Tarihi

Felsefe tarihine bakıldığında ilk düşünüm ve belgelerin naif bir tanımla bilinmek istenene yöneldiğini, ama nasıl bilindiği, bilgiye neden güvenilebileceği gibi bugün de sorulan temel soruların alınmadığı görülür. Her ne kadar eski Yunan düşüncesinin en başlarında Sofistlerle ilgili bu tartışmalar başlamış,⁷⁵ hiçbir şeyin bilinemeyeceğini savunan bir öğreti öne sürenler bile olmuştur. Bu yaklaşımların arka planında Ksenophanes’in bilgiye felsefeye bakışına dahi tanık olabiliriz. Şu var ki; bilgi sorunlarının kapsamlı bir şekilde ele alınması Platon’da ortaya çıkar. Bu dönemin temel özelliği, bilginin kendisinin bilme konusu haline getirilmesidir. Bu, daha önce bilgelikler olarak kendisini gösteren bilme çabalarının felsefeye dönüşmesinin de imkânını oluşturur. Özellikle *Theaetetus* diyalogunda;

⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 239.

⁷⁴ Bertrand Russel, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1980, s. 60.

⁷⁵ Harun Rızatepe, *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*, s.6.

bilgi nedir sorusuna vermiş olduğu, “gerekçelendirmiş doğru inançtır,”⁷⁶ cevabı ile Platon, bilgiye daha sistemli bir şekilde yaklaşır.

Platon, en temel bilgi kuramı sorunlarını tartışmış ve geniş çerçeveli bir bilgi kuramını ortaya koymuştur; ama bu apaçık bir bilgi kuramı değildir. Ardından açtığı yolda birçok düşünür bilgi konusuna yönelmiştir. Fakat şuna dikkat etmek gerekir ki; epistemoloji teriminden ya da bilgi kuramından bahsedilmemiştir.

Bilgi konusuna, Platon’un *Theaitetos* adlı diyalogundan gelen ve günümüzde çok benimsenen bir tanımla giriş yapılabilir. Platon, bilgiyi “gerekçelendirilmiş doğru inanç”⁷⁷ diye tanımlar. Söz konusu standart tanımda bilginin üç bileşeni ile karşılaşılır. Bilginin hem gerekçelendirilmiş veya haklılandırılmış, hem de doğru olan inanç diye tanımlanması söz konusudur. Buna göre, bilginin inanç, doğruluk ve gerekçelendirme gibi üç koşulu vardır. Bundan dolayıdır ki, doğruluk her zaman tartışmaların hedefinde kalmıştır. Çünkü hem bilginin bileşenlerinden hem de bilgi kuramının cevap aradığı temel problemlerden biridir.

Bu bağlamda doğruluk probleminin çözülmesine ilişkin filozofların göstermiş olduğu tüm bu çabaların nedeni, “hakikat”e ulaşabilme isteğidir. Felsefenin doğruluğu ve hakikati bulma çabası olarak belirmesi, felsefenin doğrulukla ayrı bir ilişkisinin olduğunu bir kere daha göstermektedir. Devamında felsefeden beklenen; “hakikat”i açıklayacak yolları bulması ve bu yolları bulabilmek adına “doğru kararlar vermek”, doğru bilgilere dayanmak”, “doğru eylemlerde bulunma isteği” insanoğlunun yaşamının ayrılmaz parçasıdır.

Felsefe tarihinde bilgi ile ilgili eleştirel görüşlerin ilk olarak Ksenophenes’te ortaya çıktığı söylenebilir. Fragmanlarına bakıldığında bilgi konusundaki ikili ayırım göze çarpmaktadır. Ayırım hakikatin bilgisi ve duyu verilerinin sağlamış olduğu sanılardan oluşan bilgiler arasında yapılır. Bu ayırım daha sonra Platon tarafından sistemli bir şekilde ortaya konulacaktır. Ksenophenes’ten önceki şiir geleneği gözden geçirildiğinde; insan bilgisi

⁷⁶ Platon, *Theaitetos*, Diyaloglar II., çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi. 1996, s. 155.

⁷⁷ Aynı eser: s. 155

kısıtlı ve sadece Tanrının bildirdikleriyle sınırlıdır. İnsanların elde ettiği bilgiler Tanrı tarafından aktarıldığından dolayı ikinci el bilgidir. Oysa Tanrının kendi bilgisi doğrudan görülenin bilgisidir. Görülenin bilgisi kulaktan dolma bilgiye göre üstündür.⁷⁸

Ksenophenes, insanın hakikatin bilgisine sahip olamayacağını ileri sürer. İnsan, duyu verilerinin sınırlarında bilgiye sahiptir: “Tanrılardan hakikati ve de yeryüzündeki her şeyi öğrenen olmadı ve asla olmayacaktır da. Çünkü insan bir kez doğruyu tam tutursa bile yine de öyle olduğunu bilmeyecektir. Bize düşen vehmetmektir.”⁷⁹

Ksenophenes, bu sözü ile insanın elde ettiği bilgilerin sınırlı olduğunu ileri sürer.⁸⁰ İnsan ne yaparsa yapsın hakikatin bilgisine sahip olamayacaktır. Hakikati bilen yalnızca Tanrılardır.

İnsan bilgisinin bu şekilde sınırlı olması, yani tanrının bildiği anlamda hakikati bilemeyecek olması, yalnızca vehmetmek yani sanılarla yetinmek zorunda kalması birkaç bakımdan değerlendirilmekte, bu bilmenin sınırlı olmasının gerekçeleri olarak birkaç faktör öne sürülmektedir. Bunlardan ilki, insan bilmesi içinde diğerlerine göre daha değerli olarak görülen doğrudan bilmeyi ve tanımayı sağlayan araçlar olarak duyu organlarının, veri elde etme bakımından sınırlı olmasıdır.

(...) İnsan bilmesinin hep belli deneyimler ve mekanlarla sınırlı olmasına karşın tanrının her yerde olması sonucu tanrının bilgisinin tam ve eksiksiz olmasını sağlar. Ksenophenes'te kendini gösteren hakikatin bilgisi,

⁷⁸“Bilgi üzerine yapılan bu ikili ayırım üzerine İlyada Destanında; Olmos'ta oturan Musalar, hadi söyleyin bana Tanrıçanız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi Bizimse hiçbir şey bildiğimiz yok Sadece söylentileri duyarız. Söyleyin bana, kimdi başbuğları ve komutanları Danaoların (İlyada II.485) Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere bilgi üzerine yapılan ayırım çok önceden beri vardır. Anlamı Tanrılar her yerde bulduklarından her şeyi görebilirler ve insanlara bildirdiklerini doğrudan görmüşlerdir. İnsanlar duyu verilerinden yola çıktıkları ve her şeyi göremediklerinden bilgileri sınırlıdır ve sadece tecrübeye dayalıdır.” Cengiz Çakmak, “Ksenophenes’in Bilgi Anlayışı” Klasik Filoloji Araştırmaları, İstanbul: 1996, s. 36.

⁷⁹Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s. 92.

⁸⁰Ksenophenes'in bilgiye ilişkin bu kesin sınırlamasının yanı sıra, nesnel doğruluk düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Nesnel doğruluk düşüncesi kişilere göre değişmez. Ksenophenes diğer yandan “Kesin hakikati ve yeryüzündeki her şeyi öğrenen olmadı ve asla olmayacaktır da.” diyerek bu nesnel doğruluğun varlığından bahsederken diğer yandan , insan bir kez doğruyu tam tutursa bile yine de öyle olduğunu bilmeyecektir. Bize düşen vehmetmektir. diyerek de, bu bilgiye ulaşamayacağını belirtmektedir. Nedim Yıldız, Protagoras'ın Görelilik Anlayışı, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, YÖK: Ulusal Tez Merkezi(Tez No 262169) s. 16- 18.

insan tarafından elde edilemeyecek olsa da, bütün bilgi türleri içinde ideal, kuşatıcı ve eksiksiz olan tek bilgi türü olarak görülmeye başlanmıştır.”⁸¹

Ksenophenes’in yapmış olduğu bu ayrım; değişmeyen bilgisi olan hakikat ile olumsal olabilen duyu verilerinin sağlamış olduğu bilgi arasındaki ayrım, epistemolojide varlığını sürdürmüş tartışmalar bu zeminde olmuştur.

Ksenophenes’in bu yaklaşımından sonra, Sofistlerle birlikte Antik çağ Yunan felsefesinde bilgi ve bilginin olanağı problemi ele alınmasına rağmen doğruluk ve kesinliğin öneminden derinlemesine bahsedilmez. İlginin doğadan insana doğru kaymasıyla birlikte doğruluk ile dolaylı yoldan ilgilenilmeye başlanır.

Doğru bilginin olamayacağını savunan filozoflara göre, insan kendisinden bağımsız bir dış dünyanın bilgisini edinemez. Doğruluk herkes için farklıdır. Protagoras’ın ünlü sözü “Herhangi bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle... Üşüyen için rüzgar soğuktur, üşümeyen için ise soğuk değildir”.⁸² Protagoras sadece, bir kimseye nasılsa öyle gelen şeyi doğru kabul eder ve göreliliği öğretir. Sürekli değişim halinde olan maddede, azalma ve çoğalmaların meydana geldiğini ileri süren Protagoras, duysal izlenimlerinde insanın yaşına ve bedensel durumuna göre dönüşüp değiştiğini iddia eder. Demek ki, Protagoras’a göre şeylerin ölçüsü insandır. İnsana öyle gelen şeyler gerçekten de öyledir; ama kimseye görünmeyen bir şey asla mevcut değildir.⁸³

İnsan ve bilgi sorunlarını Antik Felsefeye ilk sokan kişilerin Sofistler olduğu söylenir. Bu durumu gösteren Sofist Protagoras’tan bize kalmış olan hiç şüphesiz, “İnsan her şeyin ölçüsüdür,” cümlesi felsefe tarihinin de en ünlü cümlesi olmuştur. Tam olarak ifade etmek gerekirse; “Bütün şeylerin ölçüsü insandır, var olanların var olmalarının ve var olmayanların var

⁸¹Nedim Yıldız. Protagoras’ın Görelilik Anlayışı, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, YÖK: Ulusal Tez Merkezi(Tez No.262169), s.15.

⁸² Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, s. 249.

⁸³Aynı eser: s. 250.

olmamalarının.”⁸⁴ Bu cümlelerin hemen arkasından gelen bir başka cümle Protagoras’ın bu cümlesiyle ne demek istediğini nispeten açıklığa kavuşturur: “Herhangi bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle...Üşüyen için rüzgar soğuktur, üşümeyen için ise soğuk değildir.”⁸⁵

Protagoras, bir şey, bir kimseye nasıl görünüyorsa öyle oluşunu, yanlışsız olduğunu kabul eder. “Zira insana öyle gelen şeyler gerçekten de öyledir; ama kimseye görünmeyen* bir şey asla mevcut değildir.”⁸⁶

Protagoras bilginin mümkün olmadığını sadece inançların mümkün olduğunu söyler ve herkesin inancının doğruluğunun kendisi için geçerli olduğunu ileri sürer. Yine aynı şekilde Gorgias, bilgi ile ilgili olarak; bilginin hiçbir şekilde mümkün olamayacağını ileri sürerek, görecelik savının da ötesine geçen bir iddiada bulunur. “Hiçbir şey yoktur, eğer olsa bile bilinemez, bilinse bile bunu aktarmak mümkün değildir,”⁸⁷ sözleriyle hakikatin bilinemeyeceğini ileri sürmüştür. Sofistler temelde doğruluk sorunuyla ilgilenmemişlerdir; ama onların bilgi ile ilgili bu görüşleri Sokrates ve Platon için temel oluşturmuştur.

Bununla birlikte, Parmenides ve Herakleitos, görünüşün, değişenlerin ve duyuların bilgisi yerine aklın bilgisini koyarak hakiki bilgiye ulaşmayı hedeflemişlerdir.⁸⁸ Platon ise hakiki bilgiye ve kesinliğe ulaşmak adına varlıklar alemini görünen alem ve idealar alemi olmak üzere ikiye ayırarak çözüm bulmuştur.

Platon, felsefe dünyasında bilgi hakkında soru soran ve bilginin tanımını yapan biri olarak her zaman merkezde kalmıştır. O, bilgiyi “gerekçelendirilmiş doğru inanç” olarak tanımlamıştır. Onun bilgi tanımı epistemoloji çalışmalarının zeminini oluşturmuştur.⁸⁹

⁸⁴ Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, s. 249.

⁸⁵ Aynı eser: s. 249.

* Yani, nasılsa öyle gelmeyen.

⁸⁶ Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, s. 249.

⁸⁷ Aynı eser: s. 259.

⁸⁸ Işıl Bayar Bravo, “Antikçağ’da Varlık ve Bilgi Problemleri Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, S.4. (2006) s. 53.

⁸⁹ Timoth Chappell, *Platon, The History Of Epistemology*, London and New York: 2011, s. 655.

1.3. Platon'da Doğruluk

Platon'un felsefe tarihinde hakikat problemiyle ilgilenen ilk filozof olduğu söylenebilir. "Kesinlik Platon için episteme'dir. Episteme Antik Yunan için bilim demektir."⁹⁰ Duyusal dünyanın sürekli bir akış, oluş ve yok oluş içinde oldukları, bilginin ise sabit, değişmez, her zaman kendisiyle aynı kalan şeyleri konu edinmek zorunda olduğu, bundan ötürü bilginin konusunun oluş ve bozuluş dünyasında yer alan şeyler değil, değişmeyen nesnel ve evrensel şeylerin var olması gerektiğini düşünmüştür.

Her şey değişir hiçbir şey olduğu gibi durmazsa Kratylos, bilgidен de söz edilemez sanırım. Eğer bilginin kendisinin doğası değişirse o zaman bilgi de biçim değiştirecek ve o bilgi olmaktan çıkacaktır. Eğer bu akış her zaman devam ederse, değişmenin meydana geldiği an ortada bilgi olmayacak ve bu görüşün sonucu olarak, ortada ne bir bilen kalacaktır ne de bilinen.⁹¹

Platon, değişen, görünür dünyaya ilişkin bilgiler ile değişmeyen ideaların bilgisini arasında ayırım yaparak bir bilgi sistemi geliştirmiştir. Bu ayırım temelde episteme ve doksa (doxa) ayırımıdır.

Platon'un idealar kuramı, oluş ve bozuluş dünyasını belli bir sistemle açıklamanın, yani değişenin yanında değişmeyen bilgisini de ortaya koyma denemesi olarak görülebilir. Filozof için episteme, başka türlü olamayacak olan ve değişmeyen bilgidir. Eğer sürekli her şey bir akış ve değişme halinde ise bilgi de sürekli değişecek ve bilgi olmaktan çıkacaktır. Bu durumda episteme veya kesin bilgidен söz etmek olanaksız hale gelecektir. Oysa, Platon'a göre bilgi, kesinliktir yani *epistemedir*. Bilginin imkanı idealardır. İdealar olmazsa bilgi imkansızdır. Çünkü idealar, ezeli-ebedi, değişmenin ve hareketin söz konusu olmadığı, artmayan, eksilmeyen, büyümeyen, küçülmeyen şeylerdir. Episteme için değişmezlik ve mutlaklık gereklidir. Yalnızca ideaların bilgisine sahip olduğunda kesin bilgiye yani *epistemeye* sahip olacağını ifade ederek, episteme ile doksa (doxa) arasında ayırım yapmıştır.

⁹⁰Aynı eser: s. 662.

⁹¹Platon, *Diyaloglar, Kratylos, Dil üstüne*, çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009, s. 259.

Platon'a göre doksa bilgi değildir ama bilgiye en yakın olanıdır. 'Sanı' (doxa) ve 'kesin bilgi' (episteme) arasındaki fark; doksa, temellendirilmeyen bilgidir. Doksanın bilgi olabilmesi için temellendirilmesi ve nedenleri ile birlikte ortaya konması gerekmektedir. Platon, "Devlet" adlı eserinde ise, epistemeye ya da kesin bilgiye nasıl ulaşabileceğimizi açıklar.

Şimdi iki şey düşün: Bunlardan biri, kavranan dünyanın başında olsun; öteki, görülen dünyanın başında. Şimdi iki ayrı uzunlukta, ortasından kesilmiş bir çizgi düşün. Bu iki parçadan biri görülen dünya, öteki de kavranan dünya olsun. Sonra bu parçaları aynı oranda ortasından tekrar ikiye böl. Elde edilen parçaları aydınlık ve karanlık derecelerine göre sınıflandır. Görülenler alanında önce yansılar (enkesia) parçasını elde edeceksin. Burada görülen nesnelere kendileri değil yansımaları söz konusudur. Yani duyu verilerine verilmiş olanları. Önce gölgeler, sonra suda ya da parlak yüzeylerde görülen şekiller ve buna benzer şeyler diyorum. Şimdi yansı dediğim çizginin öbür tarafını al. Yani bu görüntülerin yansıttığı nesnelere kendileri, canlı varlıklar, bitkiler ve insanların yaptığı bütün eserler.⁹²Bu bilgi türüne sanı, doksa, (pistis) denilmektedir.

-Peki.

- Şuna bir diyeceğin var mı? Görünen dünya sahte ve gerçek olanlar diye ikiye ayrılır. Bir şeyin yansıması, kopyası, ondan ne kadar ayrıysa, doksayla episteme de birbirinden o kadar ayrıdır, değil mi?

- Evet.⁹³

Platon burada bir şeyin yansıması ile kendisinin ne kadar ayrı olduğunu fark ettirerek, episteme ile doksa arasındaki ayrıma dikkat çeker. Tıpkı mağara benzetmesindeki gölgeler ile nesnelere ayırımında olduğu gibi. Ya da Güneş benzetmesinin temelinde yer alan ontolojik ayırımın, yani gözle görülür (duyusal) dünya ile akılla anlaşılabilir dünya arasındaki ayırım.

⁹² Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999, s. 226.

Platon'un idealar temeli üzerine kurulu varlık ve episteme görüşü hem mağara hem de güneş benzetmesinde dikkatleri çekmektedir.

Kavrananlar dünyasının ilk basamağı düşünme (*dionoia/ thinking*)'dir. Burada zihin yansılara başvurmaz. Matematik nesnelere imgeleri söz konusudur.

Belki şöyle daha iyi anlarsın:

Bilirsin ki, geometri, aritmetik ve onlara benzer bilimlerle uğraşanlar, tek, çift diye, üçgen, dörtgen diye, üç çeşit açı diye birçok şeyleri varsayarlar. Bunları bilinen şeyler gibi ele alırlar. Bunlardan ne kendilerine ne de başkalarına hesap vermeyi gerekli bulurlar artık. Sonra bu varsayımlardan kalkıp basamak basamak yükselir, bir sonuçtan ötekine geçerek, önceden kafalarına koyduklarını ispat ederler.⁹⁴

Matematik nesnelere, bir yönüyle duyu nesnelere bir yönüyle düşünce nesnelere olarak kabul edilir. Matematikteki görünen şekiller ele alınıp bunlar üzerinde fikir yürütülürken, çizilen şekiller birer yansı olarak kullanılır, buradan “yalnız düşüncenin görebildiği üstün şekillere varılır.”⁹⁵ İmgelerden hareket ederek akli olana yönelme söz konusudur. Platon bu bilgi türünün epistemeye daha yakın ama yine de mutlak bilgi olmadığını ileri sürer. Buna varsayımlardan yola çıkmaları ve bu tür bilgilerin öğretilirken duyu nesnelere ihtiyaç duymalarını gerekçe olarak gösterir.

Kavrananlar dünyasının ikinci basamağı, aklın en yüksek durumudur. Burada artık bir imaj ve görülen nesne yoktur. Akıl, sezgi⁹⁶ (noesis) yoluyla epistemeye ulaşır. Düşünce bunları ararken, ilkeye gitmeden aklın diyalektik gücüyle yapar. Platon'un diyalektik bilim dediği şey, aklın kanıtlamaya ihtiyaç duymaksızın varsayımları birer ilke olarak ele alıp, kavramdan kavrama geçerek gerçeğe ulaştığı bir yürüyüştür.⁹⁷ Diyalektiğin yoluyla akıl aracısız kesin bilgiye ulaşır. Akıl, varsayımları ilke olarak değil

⁹⁴ Aynı eser: s. 227.

⁹⁵ Aynı eser: s. 227.

⁹⁶ Burada bahsedilen sezgi duyu değil, akli sezgidir. Aklın doğrudan aracısız kavrayışı. Bir bakıma Descartes'in sezgi anlayışını hatırlatır. Duyulardan bağımsız saf aklın görüşü olan sezgi denilebilir.

⁹⁷ Aynı eser: s. 254-256

bir basamak, dayanak olarak alırken görünenler âleminden gelen yansılara başvurmadan, bütün varsayımların üstündeki bütünün ilkesine ulaşır. “Akıl bunu yaparken idealara başvurur, ideadan ideaya geçerek, sonunda yine bir ideada durur.”⁹⁸

Diyalektikçi, matematiğin apaçık ve mutlak doğru olarak kabul ettiği ilkeleri, ilke olarak görmek yerine onları birer varsayım olarak, yani birer basamak ve dayanak olarak alır. Kavramdan kavrama geçerek sonunda yine bir kavrama ulaşır. Bunu aklın kendiliğinden diyalektik gücüyle yapar. “Matematikçinin mutlak ve herkes için kesin doğru olarak kabul ettiği ilkeleri ve varsayımları sorgulamak ve onların doğruluklarını temellendirmek diyalektikçinin işidir.”⁹⁹ Episteme, temellendirilmiş bilgidir. Platon’un *episteme* dediği ideaların bilgisi burada yer alır. Episteme, saf aklın sezginin kavrayışı yoluyla edindiği apaçık bilgidir.

Doksa ve episteme ayrımı, Güneş benzetmesinin temelinde yer alan ayrımın epistemolojik görünümüdür. Güneşin aydınlattığı nesnelere göz her zaman apaçık görmektedir, bu apaçıklık yoluyla ruh nesnelere bilgisini kavrar. Ama ruh, bakışları karanlıkta doğan ve ölen geçici şeylere çevirdiği zaman görüşü bulanıklaşacak, bir görüşün ötesine bir uçtan öbür uca atlayıp, aklını işletemez hale getirecektir.¹⁰⁰

Platon’un bu karşılaştırması, bilginin doğruluğu ve kesinliği arasındaki farkı ortaya çıkarır. “Platon için bilgi ‘episteme’dir. Ona göre duyu verilerinin doğruluğundan ya da yanlışlığından söz edilemez; onlar temellendirilmemiş hislerdir.”¹⁰¹ Bu ifadelerden Platon’un episteme ve doksa arasındaki ayrımının doğrudan bilgilerin kesinlikleriyle ilgili olduğu görülür.¹⁰² Epistemedeki bir tür bilginin açığa çıkması söz konusudur. Platon’a göre öğrenmek hatırlamaktır. Öğrenmenin hatırlamak olduğunu Menon

⁹⁸ Aynı eser: s. 228

⁹⁹ Ahmet Cevizci, “Platon’un Devlet’teki Bölünmüş Çizgi Analojisi” *Ankara Üniversitesi Dergisi, C. 1*, (1987) s.34.

¹⁰⁰ Platon, *Devlet*, s.224

¹⁰¹ Chappell, *Platon, The History Of Epistemology*, s. 662.

¹⁰² Platon’un Episteme ile doksa arasında yapmış olduğu ayrımın benzer bir çeşidine daha önce Demokritos’ta da rastlanmaktadır. 118.fr.11. Sextus Empiricus VII 138. Demokritos *Ölçütler* adlı eserinde iki idrak çeşidinin olduğunu ileri sürer; biri duyular, diğeri düşünme vasıtasıyla gerçekleşir. Bu ikinciye, onu hakikatin idrak edilmesi bakımından güvenilir diye göstererek, “hakiki” der; duyularla idrak etmeye ise hakikati idrak etmek için güvenilmeyeceğini söyleyerek “müphem” adını verir. Bkz: Wilhelm Capelle. *Sokrates’ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul: 2011, s. 331.

diyalogunda bir köleye geometri problemi çözdürerek ortaya koymaktadır. Problem geometri konusunda olduğu için duyulara ihtiyaç duyulmayacaktır. Bundan dolayı Sokrates'ın iddiasına göre köle kendinde var olan bilgiyi hatırlama yöntemiyle açığa çıkaracaktır. Bu açığa çıkarma işi diyalektik yöntem ile, kavramdan kavrama geçilerek bir üst kavrama ulaştığında tamamlayacaktır.

Bilgi sorunundan maksat, bilginin, değişmeyen özünü olmasıdır. Hareket halindeki şeylerden elde edilen duyu verileri bize değişmeyen bilgisini veremez. Aynı şekilde Platon “Duyu verileri ve empirik gözlemlerin bize bilgiyle ilgili hiçbir açıklama sunmayacağını, ayrıca algı ve bilmenin birbiriyle özdeş olamayacağını ileri sürer.”¹⁰³ Çünkü duyu verilerine dayanılarak elde edilen bilgi, tekilin bilgisidir. Bu tür bilgiler empirik bilgiler olabilir, başka türlü de düşünülebilen ve mutlaklığı içermeyen konular hakkındaki bilgiler.

Platon'un bilgi anlayışında duyu verileri bizi kesinliğe ulaştıramaz. Duyu verileri, oluş bozulmuş dünyasına ilişkin bilginin kaynağıdır. Bu bakımdan duyu verileri kesin değildir. Sürekli değişen zamandaki ve mekandaki nesnelere mutlak bir geçerliliğe sahip olamayacağını ve onlardan yola çıkarak varlıkların özünü ilişkin sorulara cevap verilemeyeceğini söyler. Ancak, duyu verileri yoluyla elde edilen bilgiler bizi kesinliğe götürmese de, duyu verilerinin önemi inkar edilemez. Duyu verileri *epistemeye* ulaşmada yol gösteren, insanı bilgiye ulaştıran vasıtalar olarak değerlendirilir.

¹⁰³Chappell, *Platon, The History Of Epistemology*, s. 664.

1.4. Aristoteles'te Doğruluk

Aristoteles'e göre hakikatin araştırılması hem kolay hem de zordur. Çünkü hiç kimse onu tam olarak elde edemez; ama yine de hakikati aramaktan da vazgeçemez. Söylenenlerin hakikati bulmaya katkısı az olsa da, bütün düşüncelerin bir araya gelmesi önemlidir. Tıpkı bir özdeyişte olduğu gibi “Bir kapıya kim isabet ettirmez ki?”¹⁰⁴ Bu yönüyle bakıldığında hakikati aramak kolay gibi görülebilir. Ama bütün olarak hakikate sahip olunması bu bakımdan güç görünüyor.

Aristoteles bu güçlüğün nedenlerinin şeylerde değil, bilenden kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre, yarasanın gözlerinin gün ışığı karşısındaki durumu neyse, ruhumuzdaki bilme gücünün ruhumuza en açık olan şey karşısındaki durumu odur.¹⁰⁵

Epistemeyi ideaların bilgisi ve bilmenin metodunu diyalektik olarak belirleyen Platon'da olduğu gibi, Aristoteles için de *episteme* her şeyden önce *doksa*'ya karşıt olarak nesnenin kesin bilgisine, hakkında konuşulmanın kesin sarsılmazlığına işaret eder.¹⁰⁶

Felsefeyi hakikatin bilgisi olarak adlandıran Aristoteles, pratik bilginin amacı nasıl ki eylem ise, kuramsal bilginin amacının da hakikat olduğunu ileri sürer. O'na göre hakikat nedenlerin bilgisidir. Nedenlerin bilgisine sahip olmadan hakikate ulaşamaz.¹⁰⁷ Bilimsel bilgi, nedenlerin bilgisidir. Aynı zamanda ilk ilkelerin bilgisidir. Diğer bütün şeyler, ilk ilkeler sayesinde ve onlar aracılığıyla bilinir. Bu noktada bu tür önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu olamaz; bu önermeler zorunlu olan önermelerdir. Başka türlü düşünilemeyen, olumsal olmayan önermelerdir. Doğrulukları başka şeylerden değil yine kendilerinden çıkarılan şeyler, zorunlu olarak kendiliklerinden doğrudurlar.¹⁰⁸ “Bilime konu olan zorunlu

¹⁰⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 149.

¹⁰⁵ Aynı eser: s.149.

¹⁰⁶ Engin Delice, *Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 2007, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez no.191498)s. 126.

¹⁰⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 149.

¹⁰⁸ Aristoteles, *Organon V.Topikler*, çev. Rakıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1996, s. 4.

olmalı, sık sık değişmemelidir. Zorunlulukla mutlak surette var olan ebedidir. Ebedi olansa, ne olagelir, ne de ortadan kalkar.”¹⁰⁹

Aristoteles’e göre insan, doğası gereği bilmek ister. Bunun kanıtı ise duyularından almış olduğu hazdır. Haz kaynağı olan duyu verileri aynı zamanda insana dış dünyanın bilgisini de sunmaktadır. İnsan deneyimin (emperia) yanı sıra *tekhne*, bir de uslamamayla yaşar. Bilginin en alt derecesinin deneyimle başladığını söyleyen Aristoteles, sadece insan cinsinin sanat ve akıl yürütmeye kadar yükseldiğini ileri sürer.¹¹⁰ Deneyimle başlayan bilme süreci, üç aşamada gerçekleşmektedir: 1) Duyumla elde edilen verilerin kaydedildiği “hafıza, 2) genel kavramın hareket noktasını sağlayan deneyim, 3) özel hallerin çokluğundan kurtulmuş olan ve meydana getirme ve eylem söz konusu olduğunda”¹¹¹ *tekhne*’nin, gerçeğin bilgisi söz konusu olduğunda ise *episteme*’nin ilkesi olan kavramın kendisi.

Deneyim, bilgiye ulaştırıcı bir araçtır. *Episteme* ile *tekhne*’ye deneyim aracılığıyla ulaşılır. Deneyim bizi *tekhne* ve kavramın bilgisine götüren hazırlık konumundadır. Sadece deneyimle elde edilen bilgilerle hakikate ulaşılmaz. Deneyim aracılığıyla nesnelere hakkında tümel bir yargı oluşturulduğunda *tekhne* ortaya çıkar. Çünkü, Aristoteles’e göre kişiye, bir ilacın Kallias’a, Sokrates’e, başka pek çok kişiye iyi geldiği yargısını kazandıran deneyimdir. Ne ki, ilacın belirli bir sınıfın üyesi olan, belli yapıdaki tüm bireylerin belirli bir hastalığına iyi geldiğine dair yargıya varmaksa *tekhne*’dir.¹¹² Bilgi, deneyimden çok *tekhne* alanına girmekte, *tekhne*’nin bilgisine sahip olan da, deneyim sahibi insandan daha bilgili olmaktadır.

Genel olarak bilen insanı bilmeyen insandan ayırt eden şey, birincinin (tekhne’nin bilgisine sahip) öğretebilme yeteneğidir. Tekhne’nin deneyimden daha gerçek bilgi olduğuna inanmamızın nedeni de budur.

¹⁰⁹Teoman Duralı, *Aristoteles’te Canlılar Sorunu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1995, s. 111.

¹¹⁰Aristoteles. *Metafizik*, s. 80.

¹¹¹Aynı eser: s. 81.

¹¹²Aynı eser: s. 80-81.

Çünkü zanaatkarlar öğretebilirler; ama deneyim sahibi insanlar öğretemezler.¹¹³

Ayrıca, *tekhne*'nin bilgisine sahip olanlar, nedenleri, niçinleri bilir; deneyim sahibi olansa nedenleri bilmez, yalnızca belirli bir şeyin nasıl olduğunu bilir. Dolayısıyla *tekhne*'nin bilgisi, bilgi adını almayı deneyimin bilgisinden daha fazla hak etmektedir.

Aristoteles'e göre *episteme*, nedenlerin bilgisidir. Bu anlamda nedenlerin bilgisi duyusal bilgiden daha üstün tutulur. Duyusal bilgi ya da deneyimle elde edilen bilgiler nedenler hakkında bilgi vermediğinden,¹¹⁴ *episteme* olma hakkına sahip değildirler. Duyular tümel ve değişmez olanın bilgisini veremezler. Örneğin ateşin neden sıcak olduğunu açıklayamazlar, sadece onun sıcak olduğunu söylerler.¹¹⁵

Aristoteles '*episteme*'yi ise şöyle anlatır. "İnsan bildiği şeyin olduğundan başka türlü olmasının olası olmadığını kabul eder."¹¹⁶ Başka türlü olmasının olası olmadığı bilgi durumuna *episteme* demektedir. Buradan anlamamız gereken, bilimin hakkında olduğu konunun zorunlu olarak var olduğu ve ebedi olduğudur. Bu konular zorunlu olduklarından birer yasa niteliğindedirler. Yanlışın söz konusu olmadığı konulardır. Bu durumda ilkeler ile nedenler bilindiği zaman *episteme* 'ye ulaşılmış olur.

Duyumların bize hiçbir zaman nedenlerin bilgisini veremeyeceğini, nedeni bildirmediklerinden dolayı duyumların, bilgi olma hakkına sahip olamayacağını söyler.¹¹⁷ Aynı şekilde Aristoteles, empirik deneyimlerle bilimsel bilginin kazanılmayacağını ifade eder. Gerçekte duyumun konusu sadece tekil nesnelere ve olanlar değildir. Tekil nesnelere ve durumlar belli bir zamanda ve belli bir yerde gerçekleştikleri için ve değişme içinde

¹¹³ Aynı eser: *Metafizik*, s. 82.

¹¹⁴ Bu konuda Descartes'ta duyular için aynı şeyi söylemektedir. Duyular bize nesnenin (eşyanın) özünü değil, ne işte yararlı ya da zararlı olduğunu öğretir. Bkz: Rene Descartes. *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 104.

¹¹⁵ Aristoteles. *Metafizik*, s. 82.

¹¹⁶ Cemal Güzel, "Aristoteles'te Bilgi, Bilim, Bilgi'de Kesinlik" Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1. (2003), s. 129.

¹¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 82.

olduklarından bilimim konusu olamazlar.¹¹⁸ Bilimin konusu zaman dışı olandır.

Platon'a göre bir şeyi tanımak veya bilmek o şeyin idealar dünyasında aslını tanımaktır.¹¹⁹ Platon bu ifadeleriyle; gerçek bilginin deneyimle kazanılamayacağını göstermiştir. Bilgide deneyimi başlangıç noktası olarak kabul eden Aristoteles ise bu noktada Platon'dan farklı düşünmektedir. Bilgiye gidişte deneyimin tamamen gereksiz olduğunu söylemek bu bakımdan kabul edilmez. Aristoteles için gerçeğin bulunmasında deneyim ilk basamak örneğidir.¹²⁰

Episteme'yi zorunlu nedenlerin bilgisi olarak tasarlayan Aristoteles, *empirik* bilgiyi olası şeyler hakkındaki bilgi olarak sınıflar. Bunlar başka türüsünü de düşünebildiğimiz olgusal olan önermelerdir. Oysa mantıksal önermelerin konumu tamamen farklıdır.¹²¹ Empirik doğruluk için; 'bilgimizin nesnesine uygunluğudur,' derken, mantıksal doğruluk, düşünme ilkelerine ve kurallarına uygunluk ve tutarlılıktır.

Dış dünyadan edindiğimiz duyu verileri, zihnimizde bulunan kategoriler sayesinde anlamlı hale getirilir. Bu kategorileri "töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum etki, edilgi gibi on kategori belirler."¹²² Kategoriler, düşüncenin ve varlığın anlamlarıdır. Çünkü "İnsan sağlıklıdır"la, "İnsan, sağlıklı bir durumda bulunuyor" veya "İnsan, gezen ve kesendir"le "İnsan, gezer ve keser" ifadeleri arasında hiçbir fark yoktur.¹²³ Suje (bilen) ancak varlığın formlarından hareketle düşüncenin formlarını ortaya koyar.¹²⁴ Demek ki varlığın kategorilerini yargı olarak dile getirirken, ancak düşüncede var olan bu kategoriler ya da a priori formlarla anlamlandırılarak ve kavramsallaştırılarak, değişmeyen, kesin olan doğru bilgiye ulaşılabilir.

¹¹⁸ Aristoteles, *Organon IV.İkinci Analitikler*, çev. Rakıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1996, s. 78.

¹¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 112.

¹²⁰ Aynı eser: s. 80-81.

¹²¹ "Deneysel önermelerin öz niteliği geçerliliklerinin arı bilimsel olmayışıdır. Bir geometri önermesinin ya da bir geometri önermeleri dizgesinin yanlış olduğunu söylemek, onun iç-çelişkili olduğunu söylemektir." Ayer, Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 67.

¹²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 260.

¹²³ Aynı eser: s. 260.

¹²⁴ Aynı eser: s. 258.

Aristoteles'te kategoriler düşüncenin de formlarıdır ve kategorik önermeler bir konuya yüklenen yüklemle elde edilir. Konu ve yüklem eğer bir önermede birleşik bir durumdaysa önermenin doğruluğu söz konusu iken, ayırt edilmesi durumunda önermenin yanlışlığı söz konusudur.¹²⁵

*Şimdi doğruluk ve yanlışlık nesnelere açısından onların birleşme ve ayrılmalarına tâbidir; öyle ki ayrı olanı ayrı olan olarak, birleşik olanı birleşik olan olarak düşünen doğru düşünmekte, düşünmesi nesnelere durumuna aykırı bir durumda olan ise yanlış düşünmektedir.*¹²⁶

Doğruluğu ve yanlışlığı gösteren olana uygun birleştirme ve ayırmadır. Aristoteles'e göre doğruluk ve yanlışlık ile ilgili söylenenler önermelere, birleşik ifadelerle ilişkindir.

Doğruluk, yargılara ilişkindir. Aristoteles'te doğruluğun varlığa ilişkin olduğu söylenemez. Metafizik'te bahsedildiği üzere; “doğruluk ve yanlışlık, sanki iyi, doğru; kötü, yanlış olanmış gibi, şeylerin kendilerinde değil düşüncededir.”¹²⁷ Aristoteles'e göre doğru ve yanlış yargısına ulaşmak sadece düşüncede gerçekleşebilen şeylerdir. “Doğru bir biçimde senin beyaz olduğunu düşündüğümüz için sen beyaz değilsin, ancak sen beyaz olduğun içindir ki, senin beyaz olduğunu söyleyen doğruyu söylemiş olur.”¹²⁸

Aristoteles'in doğru ifadelerin sınıflandırılmasına yönelik düşüncelerini ana hatlarıyla üç başlık altında toplanabileceği anlaşılmaktadır. Eğer bazı şeyler hep bir arada ise ve onları ayırmak imkansızsa, buna karşılık başka bazıları da hep ayrı ise ve birleştirilmeleri mümkün değilse, diğer bazılarının da hem ayrılmaları hem birleştirilmeleri mümkün ise, hem ayrı hem de birleşik olabilen şeylerde, aynı düşünce, aynı açıklama hem doğru hem yanlıştır. Doğruyu dile getiren, biraz sonra yanlış olabilir.¹²⁹ O halde olumsal şeyler söz konusu olduğunda doğruluk veya yanlışlıktan

¹²⁵ Aynı eser: s. 318.

¹²⁶ Aynı eser: s. 53.

¹²⁷ Aynı eser: s. 309.

¹²⁸ Aynı eser: s. 53.

¹²⁹ Aynı eser: s. 53.

bahsedilebilir. Belli bir zamanda doğru olan şey başka bir zamanda yanlış olabilir.¹³⁰

Buna karşılık başka türlü olmaları mümkün olmayan varlıklara gelince, bu varlıklarla ilgili doğruluk yada yanlışlık söz konusu değildir. Onlar zorunlu olarak vardır ve değişmezler. Örneğin üçgenin değişmediği kabul edilirse açılarının toplamının filanca zaman iki dik açığa eşit olduğu, başka bir zaman ise böyle olmadığı düşünülemez. Aksi takdirde o değişmeye tâbi olur.¹³¹

Doğruluğu şeyler ile onlara ilişkin yargılar arasındaki uygunluk olarak gören Aristoteles, bir anlamda Platon'la başlayan bilgi-doğruluk görüşünü sürdürür. Uygunluk kuramının kurucusu ya da başlatıcısı olarak genelde Aristoteles gösterilse de, temellerinin Platon tarafından atıldığı görülmektedir.

Modern felsefenin kurucusu Descartes ile birlikte doğruluk, bilginin nesnesine uygunluğu olarak değil, sezginin kavrayışıyla edindiğimiz açık seçik bilginin tutarlılığında aranmaya başlanır. Tutarlılık kuramı, uygunluk kuramına karşı ortaya çıkan yaklaşımlar arasında en etkilisi olmuştur. Tutarlılık kuramı uygunluk kuramının öngördüğü üzere doğruluğu nesnelere ile ifadeler arasındaki uygunluk ilişkisinde görmez. Uygunluk kuramının bu eksikliğini ve bu zayıflıklarını giderme çabaları yeni bir kuramın ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Tutarlılık kuramını savunanlar doğruluğun ölçütü olarak tutarlılığın sağlanmasında içsel ilişkiyi, doğruluğun derecelerini, a priori kavram ve akıl yürütmeleri göz önüne alırlar.”¹³²

Modern dönem düşüncesiyle birlikte doğruluk anlayışını belirleyen en önemli nitelik ussallıktır. Bir inancın doğruluğunun onaylanması, onun ussal olmasına bağlanmıştır. Böylece doğayı açıklama biçimi değişmiş, doğa dogmatik ilkelerle değil, bu ilkelerden bağımsız düşünebilen insanın kendi ussallığı ve mantıksal bakış açısına göre açıklanmaya başlanmıştır.¹³³ Descartes'ın, “Cogito ergo sum” sözü, doğru bilginin sarsılmaz temelini oluşturan, açık seçik bilgiye ulaşmada ilk ilke olma özelliğini taşımaktadır.

¹³⁰ Aynı eser: s. 53.

¹³¹ Aynı eser: s. 53.

¹³² Celal Türer, “Pragmatizmin Doğruluk Evi”, *Bilimname*, C.17, S. 2 (2009), s. 165 -185.

¹³³ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler I*, s. 186.

Ben'i merkeze alan Descartes doğru bilginin edinilmesinde aklın duyulardan yana değil, kendisinden yana bir yol izlemesi gerektiğini ileri sürer.

Descartes ile başlayan modern dönem felsefesinde ve özellikle 17. ve 18. Yüzyıllarda bilgi en fazla tartışılan konu olmuş, epistemoloji olağanüstü önem kazanmıştır. Ortaçağ'dan kalan dogmacı bilgi dizgesinin yadsınmasıyla birlikte bilginin yeni baştan yapılanması gündeme gelmiştir. Dikkatler bilginin kaynağı ve bilginin doğası üzerine çevrilmiştir.

2.BÖLÜM

DESCARTES FELSEFESİNİN ANA HATLARI

Descartes ile başlayan modern dönem felsefesinde ve özellikle 17. ve 18. Yüzyıllarda epistemoloji olağanüstü önem kazanmıştır. Ortaçağ'dan kalan dogmacı bilgi dizgesinin yadsınmasıyla birlikte bilginin yeni baştan yapılandırılması gündeme gelmiştir. Dikkatler bilginin kaynağı ve doğası üzerine çevrilmiştir.

Descartes'a atfedilen devrimci yaklaşımının, daha önce Rönesans'ta gerçekleşen yaklaşım değişikliğinin belli bir anlamda sonucu olduğu da söylenebilir. Rönesans'ta doğa bilimlerini açıklama biçimi tamamen değişmiş, olgulara ilişkin gözlemlerden değişik şekilde yararlanılmaya başlanmıştır. Böylece ortaya çıkan bilme çabaları daha başarılı olmuştur. Buna bağlı olarak da eski bilgi anlayışının yıkılması, kilisenin yetkisinin doğruluk ölçütü olmaktan çıkması, serbest düşüncenin kapılarını aralamıştır. "Artık doğru bir açıklamanın uyması gereken temel koşul insan usuna uygunluktur."¹³⁴ İnsan usuna uygunluk ölçütü, mantıksal bakış açısını bilginin temeline koymuştur.

Bu dönemde "Tümel Kavrayış"(Mathesis Universalis) yöntemi ile epistemolojiye farklı bir pencere açan Descartes, bu dönemle beraber felsefede olduğu gibi, doğa bilimleri hakkında bilgi edinme şeklinin değişmesine öncülük etmiş, açıklamalar artık empirik değil tümdengelsel hesaplamalarla yapılmaya başlanmıştır. Descartes değişmeyen bilgisini istiyordu, kesinliği elde etmek onun için felsefenin amacıydı. Oysa deney ve gözleme dayalı empirik bilgiler için kesinlik söz konusu olamazdı. O zaman doğa bilimlerindeki gelişme ve değişmelerde kesinliği sağlayacak bir şeyler bulmalıydı ki; bu bahsettiği kesinlik Matematik'tir.

Matematik ve geometrinin kesin olmasının nedeni en arı ve yalın konuları ele alması ve akla uygun çıkarsamalar ile varılan sonuçlardan

¹³⁴Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 17.

oluşmasıdır.¹³⁵ Descartes'a göre; "Başka hiçbir bilim dalından böylesine apaçık ve kesin örnekler beklenemez."¹³⁶ Ayrıca, matematikte kullanılan metodun tümdengelim olması matematiğin başka bir anlamda kesinliğini sağlamaktadır. Tümdengelimin birtakım kabul edilmiş öncüllerden hareket etmesi, bir başlangıç noktasını zorunlu kılmaktadır. Sezgiyle elde edilen ve açık seçikliği başka bir şeyden elde edilemeyen bilgilerdir. Bu bilgilerden hareket eden zihin tümdengelimsel çıkarsamalar ile şüphe duyulmayan zorunlu neticelere ulaşır.

Matematik, ispat metodu ile çalışır. İspat, bir yargı ve akıl yürütme işidir. Gözlem işi değildir. İspatın dayandığı temel ilkeyi bilerek tümdengelimle mutlak ve zorunlu sonuca ulaşılır. Bu temel ilke *Aksiyom* adı verilen genel doğrulardır. Matematiğin temelini oluşturan ve ona kesinliğini kazandıran, başka türlü düşünülemeyen, sezginin kavrayışıyla edinilen ve hakikat olarak kabul edilen ilkelerdir. Descartes, dış dünyayı bu ilkelerden yola çıkarak açıklamaktadır.

Descartes'ın matematik ve tümdengelimde ısrarının nedeni de budur. Çünkü bilim için matematik zorunluymuş ve kainatın dili matematikle çözülebilirdi.

2.1. Descartes'ın Matematiksel Doğa Kavrayışının Arka Planı

Matematiğin a priori kavram ve yasalardan yola çıkarak ispat metodu ile çalışması, onu en yetkin bilgi yöntemi yapmıştır. En başta Platon'un kendisi, matematiğin tüm diğer bilgi türlerine göre üstünlüğünü vurgulamıştır.¹³⁷ Aristoteles için matematik bu kadar birinci planda değildi. Matematiğe verdikleri öneme bakarak Kepler ve Galileo'nun Platon'un yolundan gittiklerini söylemek yanlış olmaz. Galileo'nin de ifade ettiği gibi evren kusursuz bir sanat eseri olarak düşünülmelidir, aksi durumda onu anlamaya çalışmak saçma olur.

¹³⁵Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınları: İstanbul, 2010, s. 13.

¹³⁶ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 20.

¹³⁷Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 22.

Ussallığı aramak zorundayız ki ussallığın temeli ise matematik ile ortaya çıkar.¹³⁸

Rönesans dönemiyle birlikte gelişen astronomi, matematik, anatomi, mekanik ve Copernicusçu varsayımlar, yalan yanlış bilgiye duyulan bağlılıkla bilimsel anlayışı birbirinden ayırdı. Matematikçiler eskilerin altından kalkamadığı problemleri çözme yeteneğinde olduklarını kanıtlamış, matematiğin vazgeçilmezliğini ortaya koymuşlardır. Bu geçmiş zeminden hareketle, bilimin ön plana çıktığı bu dönemde ilginin bilgi üzerine odaklanması kaçınılmaz olmuştu. “Çağın filozofları ise aynı zamanda bilimle uğraşan kişiler olarak, bilimin içeriği ve amacı olan bilginin kökeni, kaynağı ve güvenilirliğini açıklamaya çalıştılar.”¹³⁹

Bilgi ve bilimde sağlam temeller arayışında olan Descartes için Kopernik devrimi son derece önemlidir. Nicolas Copernicus’ın doğaya yönelttiği bakış değişikliği felsefede derin etkiler yaratmış; ussallık, vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

Nicolas Copernicus, yaklaşık bin yıl boyunca kabul gören Aristoteles’in dünya merkezli evren anlayışına alternatif olarak, dünya’nın güneşin etrafında hareket ettiğini ileri sürüp, Güneş’i hareketsiz olarak evrenin merkezine yerleştiren yeni bir hipotez ileri sürmüştür. Bunu yaparken, gök varlıklarının hareketlerini geometrinin prensiplerinden yararlanarak, matematiksel olarak ifade etmiştir.

Copernicus, Dünya’nın hareketine ilişkin görüşlerini gün ışığına çıkarma cesareti gösterme nedenini Papa III. Paulus’a şu sözleriyle bildirir: “Kutsal makamınızın; matematikçilerin araştırmalarında birbirleriyle olan tutarsızlıklarını görmüş olmam dışında, evrendeki kürelerin hareketlerini hesaplamaya yönelik farklı bir yöntem aramaya iten başka bir şeyin olmadığını bilmenizi isterim.”¹⁴⁰

Copernicus’in kendisinden önceki görüşlerin tutarsızlıklarını ortadan kaldırmak üzere astronomide yapmış olduğu devrimin önemi, kullandığı yöntemde yatar. Copernicus bu devrimi de matematiğin ışığı altında

¹³⁸Santillana de Giorgio, *Serüven Çağı Filozofları*, çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez Ankara: Adapa Yayınevi, 2006, s. 229.

¹³⁹Denkel, *Bilginin Temelleri*, s.17.

¹⁴⁰Copernicus, *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010, s. 12.

yapmıştır. Yeni evren modelinde o zamana kadar deneysel gözlemleri de göz ardı etmeyen, fakat o zamana kadar rastlanmayan matematiksel bir kavrayış modeli bulunmaktadır.

“Kendi başıma Dünya’ya bir devinim atfedişimin, bunun tam karşıtı olan, Dünya’nın evrenin ortasına devinimsiz merkez noktası olarak yerleştirildiği yargısına yüzyıllardır rıza gösterenlere saçma bir iş gibi görüneceğini düşünüyordum.”¹⁴¹şeklindeki sözleriyle Copernicus Dünya’nın hareket ettiğini ileri sürüp Güneş’i hareketsiz olarak evrenin merkezine yerleştiren yeni hipotezinin birçok bilgin tarafından eleştirileceğini okuyucusuna duyurur. Ama O’nun daha çok çekindiği şey, matematik uygunluk çerçevesinde sunmuş olduğu görüşlerin Kutsal Kitap’tan kimi pasajların öne sürülmesiyle yadsınma ihtimali olmuştur.

Matematiği en büyük kalkanı olarak gören ve “Matematik matematikçiler için yazılır,” diyen Copernicus’in ortaya koyduğu sistem şöyledir; Dünya yerine Güneş merkezde ve Dünya da diğer gezegenlerle birlikte Güneş’in etrafında dönmektedir. Bu durumda Dünya’nın kendi eksenini etrafında ve Güneş eksenini etrafında olmak üzere iki türlü hareketi vardır.¹⁴² Copernicus evrenin merkezine Güneş’i yerleştirerek, sadece göksel düzende bir oynama yapmış olmadı; aynı zamanda “kendisinden sonraki bilimsel aydınlanmanın ve geleneğin zorlayıcı kabullerine karşı sorgulayıcı aklın sembolü oldu.”¹⁴³ Copernicus, Dünya ile Güneş’in yerlerini değiştirerek evrene yalınlık getirmeyi amaçlamıştır. Dünya’dan farklı uzaklıklarda bulunan gezegenlerin, düzensiz hareketlerinin olduğunu ve merkezi Dünya olmayan çemberlerde geziniyor oluşlarından yola çıkarak gezegenlerin dairesel hareketlerinin merkezinin Dünya olmayacağı sonucuna varır.¹⁴⁴

Copernicus’e göre yıllık devinim Güneş’ten alınıp Dünya’ya aktarılsa dahi burçların ve sabit yıldızların doğuş ve batışları aynı şekilde görünecektir. Gezici yıldızların (gezegenlerin) devinimi kendilerinden değil, Dünya’nın deviniminden kaynaklanacak; görünümelerini bu hareketten

¹⁴¹ Aynı eser: s. 9.

¹⁴² Aynı eser: Giriş bölümü.

¹⁴³ Aynı eser: Giriş bölümü.

¹⁴⁴ Aynı eser: s. 39.

edineceklerdir. Dünya da diğer gezegenler gibi Güneş'in etrafında yıllık dönüşünü tamamlayacak; Güneş de evrenin merkezi olarak düşünülecektir.¹⁴⁵

Ortaçağ doğa görüşünün temeli Aristoteles'in doğa sistemi idi. Rönesans kendi doğa tablosunu çizerken, sıyrılmaya çalıştığı, aşmak istediği bu sistemi yıkmakla işe başlamıştır. Cusanus, bu kımıldamayan, sabit/hareketsiz sistemi baştan aşağı bir devinim diye anlamıştı; Telesius da onun kaskatı öğelerini ve formlarını ortadan kaldırmıştır. Ama Aristoteles–Ptolemaios sisteminin dayandığı ana ilkeleri asıl Copernicus değiştirecektir.¹⁴⁶

*Ptolemaios astronomisi hem yıldızların hem de gezegenlerin yerlerini öngörme konusunda, Aristoteles paradigmasının sınırları içerisindeki gelişmenin doruk noktasını oluşturmaktadır. Gezegenlerin yerlerini belirleme konusunda en az Copernicus kadar başarılı olmuştur. Ancak belli konularda büyük bir başarı kazanmak bilimsel bir kuramın tam başarı sağladığı anlamına gelmez.*¹⁴⁷

Nitekim Ptolemaios astronomisinde dönence noktalarının (ekinoks) sürekli sapmaya uğramış olması, öngörüler ile gözlemlerin uyuşmamasına yol açmıştır. Ve çözüm amaçlı olarak evrende gezegenlerin yörüngelerinden sapmalarını açıklamak için işin içine eksantrik ve “deferent sistemlerdeki deferent (büyük daire; taşıyıcı) epicyclus’lar (ilmekler; küçük daire) karıştırılıyordu ve bu da sistemi iyice karmaşık hale getiriyordu.”¹⁴⁸ Oysa Copernicus’e göre doğa yalın olmalıydı; bu karmaşıklık doğanın yalınlığına aykırıdır. Önceki çalışmalara bakıldığında matematikçilerde bile bir uyumsuzluk gördüğünü, matematikçilerin dahi Güneş ve Ay’ın devinimleri konusunda kuşku içinde olduklarını ve gezegenlerin devinimleri saptamak için aynı kanıtları kullanmamaları Copernicus’i rahatsız etmiş ve bu durumu gidermek adına yalın ve kolay bir açıklama yöntemi bulmuştur.

¹⁴⁵ Aynı eser: s. 39.

¹⁴⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s. 199.*

¹⁴⁷ Eyüp Erdoğan, *Aristoteles'ten Newton'a Paradigmatik Bilim Tarihi, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, s. 159.*

¹⁴⁸ Aynı eser: s. 161.

Copernicus, Aristotelesçi evren tasarımını tamamen bozmadan sadece Güneş ile Dünya'nın yerini değiştirmiştir. Yerin küre şeklinde, gezegenlerin yörüngelerinin daire biçiminde olduğu ve evrenin kendisi kıvılcıdamayan durağan yıldızlar göğü tarafından sınırlandırıldığı anlayışları aynıdır. Copernicus'in yapmak istediği şey, önceki evren tasarısında görülen çelişkileri sona erdirmek için yeni bir görüş noktası bulmaktır. Evrenin tamamını kavrayacak yeni bir nokta. Koca evreni yer'in etrafında döndürmektense, "yer" dediğimiz "küçük" noktayı büyük kütlelerin etrafında dolandırmanın daha yalın¹⁴⁹ olacağını düşünür.¹⁵⁰

Bu yalınlığı Galileo da belirtir. Yerküreyi hareketsiz kabul etmek için tüm evreni hareket ettirmeyi mantıksız bulur. Tıpkı kulenin tepesinden kenti seyretmeye çıkan birinin, başını kıvılcılatma zahmetine girmemek için karşısındaki tüm kentin döndürülmek istemesini talep etmesi kadar mantıksızdır. Bu mantıksız pozisyona karşılık diğerinden sağlanacak kolaylıkların ve rahatlıkların daha akla yatkın olduğunu dile getirir.¹⁵¹ Copernicus, doğanın rasyonel olduğu düşüncesinden hareket ederek, doğanın yalın olmasının akla yatkın olduğu sonucuna varmaktadır. Bu görüşü destekleyen Galileo; "O doğa ki neden çok sayıda cüsseli cisimleri akıl alamayacak müthiş bir hızla döndürsün, tek bir cismi kendi merkezi etrafında mütevazı bir hızla döndürme hareketiyle aynı sonuca ulaşabileceken."¹⁵² sözleriyle düşüncelerini dile getirir.

¹⁴⁹“Copernicus'un açtığı yolun en bilinen temsilcilerinden birisi Galileo'dur. Galileo için 'basitlik' uyulması gereken bir ilkedir. Aristoteles'in son derece doğru özdeyişi bize, bir işi yapmak varken çok şeyle yapmanın manasızlık olduğunu öğretir. Böylece Galileo, Antikçağ ve özellikle Aristoteles'ten beri geçerliliğini koruyan bu kavramı açıkça kullanmış olmaktadır. Aynı ilkenin biraz değiştirilmiş şekline Newton'da rastlanır. Newton bu ilkeyi, felsefi düşüncesinin ilk kuralı olarak kabul etmiştir. Bu kurala ve Newton'un bu kural hakkında yaptığı açıklamaya göre: Görünüşlerini açıklamak için şeylerin sebepleri olarak, hem doğru hem de yeterli olmaları dışında başka sebep kabul etmemeliyiz. Bu amaçla felsefeciler 'doğa'nın hiçbir şeyi boşuna yapmadığını ve daha az ile iş görülebiliyorsa daha fazlasının boşuna olduğunu; çünkü 'doğa'nın basitlikten hoşlanıp fazladan sebeplerin gösterişinden hoşlanmadığını ifade ederler. Görüldüğü gibi, görünenin ardında basitliğin olduğu anlayışı Newton'da da geçerliliğini korumuştur. Fakat Copernicus, Galileo ve Newton gibi düşünürler, "Antikçağ düşünürlerinden farklı olarak, bu inanışlarını kurdukları bilimsel sistemlerle desteklemişlerdir. Böylece 'basitlik' kavramı yavaş yavaş hem felsefede hem de bilimde geçerli bir ilke düzeyine yükselmiştir." Şafak Ural, *Basitlik İlkesi*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011, s. 28.

¹⁵⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s. 200.

¹⁵¹ Galilleo Galileo, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, çev. Reşit Aşçıoğlu, 2014, s. 156.

¹⁵² Aynı eser: s. 158.

Copernicus'e göre; uzay içindeki bir hareketin neyin hareketi olduğunu bize algılarımız doğrudan doğruya vermezler.¹⁵³ Hareket ettiğini düşündüğümüz şey aslında hareketli olmayabilir. Bu durumu benzer şekilde Vergilius'un Aeneas'ının şiirinden yaptığı alıntıyla ifade eder. "Ayrılıyoruz limandan; karalar, kentler çekiliyor aramızdan."¹⁵⁴ Copernicus'in belirtmek istediği, gemi dingin bir şekilde hareket ederken dışarıdaki her nesne, hareketin imgesinden ötürü geminin de hareket ettiği kanısına varılabilir. Bu durumda algılarımız bizi hareketin neyin hareketi olduğu ile ilgili yanıltabilir. "Aynı şey Dünya'nın deviniminde de olur, sanki tüm evren onun etrafında dönüyor zannedilebilir."¹⁵⁵

Oysa duyularımızın gösterdiğinin tersini yapıp üzerinde bulunduğumuz yeri hareket halinde kabul ettiğimizde daha yalın, daha sade bir doğa tasarımına ulaşılır.¹⁵⁶ Copernicus, doğanın¹⁵⁷ düzenli olduğu düşüncesinden hareket ederek, onun işleyişinin yalın olmasının akla yatkın olduğu sonucuna varmaktadır. O halde bu tasarım duyular yoluyla kazanılmayacaksa açıklamalarımızı yapmak için başka bir açıklama biçimine ihtiyaç duyulacaktır. Bu çıkış noktası Copernicus'te matematik olacaktır. Evreni yeni bir yaklaşım, paradigmayla¹⁵⁸ açıklamaya yönelir. Bu açıklaması evrenin daha önce oluşturulmamış bir kavrayışla gerçekleşir ve yeni bir evren resmi oluşturulmuş olur. Bu kavrayışın matematikle sağlanmış olması, hem yalınlığı hem kesinliği vermektedir. "Copernicus şunu göstermiş oluyordu; varlığın kendisi görüldüğünden başka türdür; nesnelere, alışmış olduğumuz açının tersinden görmenin yerinde ve doğru

¹⁵³ Copernicus, *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine*, s. 36.

¹⁵⁴ Aynı eser s. 36.

¹⁵⁵ Aynı eser: s. 36.

¹⁵⁶ Gökberk *Felsefe Tarihi*, s. 201.

¹⁵⁷ Doğa amaçsız bir şey yapmaz ve o halde bizim yaratıcımız bilgedir; onun eserlerinin bir değil iki, üç ve çoğu zaman daha fazla şekilde kullanımı vardır. Yeryüzünün bu hareketinin neredeyse sınırsız sayıdaki görünümleri açıklayabiliriz. Bkz, *Copernicusçu İlk Bildiri*, C.Cengiz Çevik, Dergah Yayınları: İstanbul, 2012, s.111.

¹⁵⁸ Paradigma "Birbirleriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlara Kuhn Paradigma adını vermiştir. Ortaya atıldığından beri sürekli tartışma konusu olan bu terim, yapısalcı dilbilimden ödünç alınmış bir kavramdır. Gözlemlenmesi mümkün olan birçok veriden bir diziyi belli kurallarla göre çağırma, yani bir nevi rastlantıdan kurtarma ve gereğinde de aynı kurallara göre yeniden üretme anlamındaki bu teknik düşüncüyü, Kuhn biraz daha geniş tarzda kullanarak, belli bir bilimsel yaklaşımın doğayı sorgulamak ve doğada bir ilişkiler bütünü bulmak için kullandığı açık ya da örtülü bütün inançları, kuralları, değerleri, ve kavramsal/deneysel araçları kapsayacak biçimde ele almıştır." Thomas S.Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s.16.

bir anlamı vardır.”¹⁵⁹Copernicus’in yapmış olduğu bu devrim, felsefede bilgi ve bilme anlayışını değiştirecek bir devrimdir. Bu, devrimin en somut sonuçlarından birisidir. Ne denli inandırıcı, ne denli sağlam biçimde temellendirilmiş olursa olsun Ptolemaios astronomisinin yıkılmış olmasıdır. Feyerabend’e göre; bilimde, “öyle durumlar vardır ki, önceki kuralları takip etmek bir yana, zıddını bile uygulamak uygun olabilir.”¹⁶⁰ Copernicus’in yapmış olduğu değişiklik de bu şekildedir. Güneş ve yer kürenin bilinen konumlarına ilişkin tasarımı tersine çevirmiştir.

Astronomi kuramını da, kesinlik ve yalınlık ilkelerini de kullanan Copernicus, matematiksel bir gezegen astronomisi ortaya koyar. O’na göre evrende güneş merkezli bir düzen olmalıdır. Dünya’nın devrimini bir başlangıç noktası ve bir hipotez olarak ele alıp başka şeyleri de bu sayede göstermeyi planlar.¹⁶¹ Başka deyişle Dünya’nın devrimini aksiyom olarak kabul ederek işe başlar. Artık doğa, sadece empirik gözlemler ile değil, tündengelimsel hesaplamalarla kavranmaya ve anlaşılmaya başlanılmıştır. O’na göre evrende bir düzen olmalıdır ve bu düzen matematiktir. Hatta Galileo’ya göre doğa matematiksel bir örüntüden oluşmaktadır. Aynı şeyi Descartes da söyleyecektir. Copernicus’te benzeri görülmemiş olan da buydu. Astronomi alanında kurmuş olduğu matematiksel sistem bir ilkti ve felsefeye yansması da insanın evreni kavrayışı noktasında olmuştur.

Rönesans düşünce tarihinden devraldığımız bu evre batılı insanın entelektüel gelişiminden büyük bir çığır noktasıdır. Kopernik Devrimi, insanın evreni kavrayışında ve onunla olan ilişkisinde devrimsel bir dönüşümdür.¹⁶² Copernicus’in evrenin merkezine Güneş’i koyması, insan ile evren arasındaki ittifakı yıkmış; dünya ve insan, evrenin merkezinden uzaklaştırılmıştır. Hatta Koyre’ye göre insan ve dış dünya arasındaki ittifak yıkılmakla kalmamış, bir karşıtlık ortaya çıkmıştır. Onun deyimiyle “bilim ve kozmolojik bilim” dediğimiz şeyde çok farklı bir tutumla, dünyadaki insan ile insanın içerisinde yaşadığı dünya arasındaki bir karşıtlıkla yüz

¹⁵⁹Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 201.

¹⁶⁰Paul K. Feyerabend, *Yönteme Hayır*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991, s. 30.

¹⁶¹Copernicus, *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine*, s. 53.

¹⁶²Thomas S.Kuhn, *Kopernik Devrimi*, çev. Halil Turan, Dursun Bayrak, Sinan K. Çelik, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 27.

yüzeyiz.¹⁶³ Çünkü, Antikçağ ve Ortaçağın gerek felsefesinde, gerekse dini düşüncesinde insan ve evren arasında yakın bir ilişki ve birlikteliğin ele alındığı görülmektedir.¹⁶⁴ Tanrı, insan ve evren iç içe olarak görülmekteyken, Galileo ile birlikte “insana yabancı bir doğanın modern doğuşu”¹⁶⁵ başlar. Descartes ile bu ayrım daha açık olarak ortaya konur. Galileo ve Descartes’ın fiziği ile birlikte mekanik bir doğa tasarımı ortaya çıkar. Doğa bir makine olarak resmettirilir. İnsan ise doğaya hükmeden ve ona sahip olma arzusunu içinde taşıyan bir zihindir. Ortaçağ ve Antikçağ insanı, doğayı seyretmeye çalışırken, modern çağın insanı ona egemen olmanın ve hükmetmenin yollarını arar. Bu bakımdan “Doğanın, her bakımdan denetlenebilir bir dünyaya dönüştürülme çalışmaları”¹⁶⁶ modern dönem ile birlikte hız kazanır.

Bu yaklaşım belki de sıradan bir astronomik değişiklik değildir, yapılan bu devrimin birçok anlamı vardır; sadece astronomik ve bilimsel değil, düşünsel anlamda da çok büyük etkileri olmuştur. İnsanın evreni anlama ve yorumlama biçimi değişmiş; politik, ekonomik birçok yaklaşım farklılığını da beraberinde getirmiştir.¹⁶⁷

Kopernik devriminin bir başka anlamı doğanın niceliksel yorumu üzerinedir. Önceleri doğa bilimleri hakkındaki araştırmalar, empirik gözlemler yoluyla olmaktadır. Aristoteles fiziği duyulur algı üzerine kurulmuş bir fiziktir ve doğa, nitelikler üzerinden açıklanmaktadır. Buna

¹⁶³ Alexandra Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Ara Yayıncılık 1989, s. 77.

¹⁶⁴ Cafer Sadık Yaran, “İnsan Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke”, *Dergi İlahiyat*, C.11, 1999, s.22.

¹⁶⁵ Giorgio de Santillana, *Serüven Çağı Filozofları*, çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ankara: Adapa Yayınevi, 2006, s. 254.

¹⁶⁶ Nedim Yıldız, “İnsan İle Çevre İlişkisi Üzerine”, İstanbul: Kutadgu Bilig Dergisi, 2012, sayı 21, s. 14.

¹⁶⁷ “Freud’un kendisi bile Copernicus’in yeryüzünün yalnızca bir gezegen olduğunu ortaya çıkarmasıyla kendisinin insan davranışlarının çoğunu bilinçaltının denetlediği bulgusunun benzer etkileri olduğunu söylemiştir.” Thomas S.Kuhn, *Kopernik Devrimi*, çev. Halil Turan, Dursun Bayrak, Sinan K. Çelik, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 32. Feyerabend ise yapılan bu tür çalışmaların ve gelişmelerin sadece entelektüel çevreyi değil halkı da etkilediğini ileri sürer. Halkın etkilendiği gelişmelerde halkın da söz sahibi olması gerektiğini belirtir. “En aptal öğrenci ve en kurnaz köylü; muhterem devlet memuru ve onun çilekeş karısı; akademisyenler ve sahipsiz köpek toplayıcıları, katiller ve azizler, hepsinin de şöyle deme hakkı var: Hey buraya bakın! Ben de insanım; benim de fikirlerim, düşlerim, duygularım, arzularım var; ben de tanrının suretinden yaratıldım; fakat tatlı masallarınızla benim dünyama küçücük yer vermiyorsunuz.” sözleriyle belirtir. Paul Feyerabend, *Akla Veda*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, çev. Ertuğrul Başer, 2012, s. 353.

bağlı olarak sürekli değişim özelliği gösteren ve ereksel görülen doğanın matematik gibi katı ve kesin sınırları olan bir bilim dalı ile açıklanması olanaksızdır. Bu ancak, mekanist nedenselliklerin evren tasarısıyla mümkün olacaktır. Fakat Copernicus ile empirik gözlemler matematiksel olarak formülleştirilmiş ve matematik güçlü bir araştırma aracı olmaya başlamıştır. Esasen Copernicus ile başlayan bu devrim Galileo ile gerçek yerini bulmuştur.

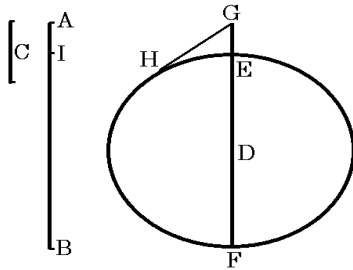
Galileo, geometrinin doğaya uyarlanış şeklini ve yer çekimini¹⁶⁸ geometrinin prensiplerinden ve akla dayalı cesaretinden yola çıkarak açıklar. Bunu Aristoteles öğretisini yıllarca savunmuş Simplicio ile diyaloglar şeklinde sergiler.

Simplicio: Yerküre'nin dönüyor olması halinde taşlar, filler, kuleler ve kentler mecburen gökyüzünde fırlar, uçarlardı ve böyle bir durumla karşılaşmadığımızı göre diyorum ki yerküre dönmüyor.

*Salviati: Siz böyle konuşuyorsunuz ama yanılıyorsunuz. Mantık ya da fizik veya metafizik hatasından ötürü değil, fakat geometri bilgi eksikliğinden.*¹⁶⁹

¹⁶⁸ Newton'a kadar yerçekimi bilinmemektedir. Fakat Galileo geometrinin prensiplerinden yararlanarak böyle bir akıl yürütme yapmakta ve yerçekimini haber vermektedir. Küre bir düzleme tek bir noktada temas eder aksiyomundan yola çıkan Galileo, yeni bir başlangıca temel oluşturmuştur. Bu yeni başlangıç geometrinin başlangıç ilkeleri ile doğayı tanıma çabasıdır.

¹⁶⁹

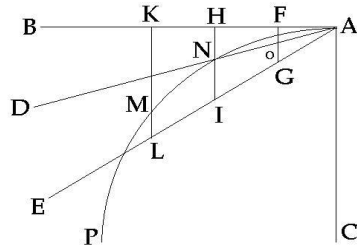

Şekil 1.Yer Kürenin Kendi Etrafında Dönmesi. Çevresi 40.000 km olan Yerküre'nin 24 saatte kendi etrafında dönmesi saatte 1.700 km gibi bir hızla yol alması demek olduğuna göre, "Nasıl oluyor da yeryüzündeki cisimler savrulup gitmiyor?" diyor Simplicio. Bu şekil HG teğeti boyunca savrulup gitmesi gereken cisimlerin GE sekantı tarafından Yerküre'nin merkezine doğru çekim gücü sayesinde alıkonulduğuna ilişkin bir çizimdir. Bu olgunun nedenini geometriye dayanan verilerle açıklığa kavuşturur. Çünkü geometrinin yalnızca başlangıç elementlerini bilseniz, bilirdiniz ki dairenin merkezinde bir teğete kavuşturulacak gibi sekant çizilebilir. Öyle ki teğetin daireye temas noktasıyla sekanta kavuştuğu nokta arasındaki parça, teğetle dairenin çevresi arasında kalan sekant parçasından bir, iki, üç milyon kez büyük olabilir ve sekant temas noktasına daha yakın

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi Galileo'nun doğayı açıklama biçimi geometrinin başlangıç ilkeleriyle gerçekleşmektedir. Geometriyi esas alan Galileo, aynı zamanda evrenin merkezi olmayan dünyada devinen cisimlerin nasıl olup da dünyanın merkezine doğru devinebileceklerini farklı bir bakış açısıyla açıklamıştır.¹⁷⁰ Bir bakıma Galileo'nun amacı; "Copernicus astronomisine fiziksel temel oluşturmaktır."¹⁷¹ Copernicus, matematiksel astronominin temelini atarken; Galileo, bilimi matematikselleştirir. Galileo'ye göre kesinliğin bilimi olan felsefe nitelikler ve soyutlamalar üzerinde açıklamalarla tatmin olamaz. Nitelikler üzerine kurulu olan doğa matematikselleştirilemezdi ve Galileo cisimlerin niteliklerini ortadan kaldırmakla, -niteliksel özellikler bir şekle sahip olmadıklarından özü gereği matematiksel olamazlar- onların niceliksel

oldukça, bu oran, sonsuz miktarda büyür; bu yüzden yerkünün dönme hızı ne kadar fazla olursa olsun ve kuş tüyünün ya da başka hafif cismin aşağı iniş hızı ne denli yavaş olursa olsun, cismin yeryüzünden kalkıp gitmesine ihtimal verilemez, çünkü aşağı doğru gidiş eğimi fırlama hızından hep üstündür.

Daha kolay açıklamasını şu şekilde gösterir Galileo;

Şekil 2. Yerçekimin Matematiksel İspatı. "AB teğeti, başlangıcındaki A noktasında Yerküre'yle çok dar açı oluşturması nedeniyle cisimlerin savrulup gitmesini zorlaştırmaktadır. AB çizgisi üzerindeki AF, AH, AK, belirli süreleri ifade ediyor; FG, HI, KL, sözünü ettiğimiz sürelerde cismin ivme dolayısıyla, kazandığı hızı anlatıyor. Yerküre kavisini temsil eden AP çizgisini çekince bu çizginin FG, HI, KL sonlarına ulaşmadan önce kaviste M, N, O noktalarında kesildiğini görüyorsunuz. Yani aynı sürelerde cisim yeryüzüne daha çabuk kavuşabilecek bir hıza sahip olarak yeryüzünden ayrılmaya yeltenemiyor." Galileo, Galilei. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.s. 276.

¹⁷⁰"Copernicus'in Güneş'i merkeze alması birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Bu sorular tam bir bulmacadır. Galileo bu bulmacaları kendi dili ile çözer. Bu dil matematiğin dilidir. Matematiğe ilişkin Galileo bir başka yerde Sagredo'ya şunu söyletir: "Ne dersiniz Bay Simplicito, itiraf etmek gerekmez mi geometrinin insan zekasını bileyen ve çok iyi konuşmaya, iyi fikir yürütmeye hazırlayan en güçlü gereç olduğunu?" Ve Galileo kitabının başlangıç bölümünde şunları söylüyor: "Platon'un insan zihnine, sırf sayıların doğasını algılayabildiği için hayranlık duyduğunu ve onu bu nedenle Tanrısallığa iştirakçi saydığını çok iyi bildiğim gibi aynı hükme varmaktan da geri durmazdım." Galileo, Galilei. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014. s.282 dipnot.

¹⁷¹Eyüp Erdoğan., *Aristoteles'ten Newton'a Paradigmatik Bilim Tarihi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, s.178.

özelliklerinden yola çıkıp tümdengelimsel matematiğin doğaya uygulanabilirliğinin yolunu açmıştır. Bu aynı zamanda duyu algılarının güvensizliğini vurgulamak ve bilginin kaynağının duyu verileri olamayacağı anlamına da gelmektedir. Teleskopun önemi de burada yatar. Galileo'nun teleskopu gök cisimlerini duyu algılarımıza daha görünür kılmak değil, duyu algılarıyla verilmiş olan sınırların dışına çıkmayı amaçlayan bir araçtır. Bir gözlem aracı olmanın ötesinde bir şeydir.¹⁷²

Galileo matematiği doğanın temelini koyarak, dünyanın niteliksel kavranışını ikinci plana bırakmıştır. Niteliksel olanı öznel olana indirgeyen Galileo, matematiği bir temel açıklama paradigması olarak kabul etmiştir. Duyularımızla algıladığımız dış dünyadaki nesnelerin duyu organlarına verildikleri gibi olmadığını ortaya koymuştur. Bu, bilgide insan zihninin yeniden kurmaya yönelik aktifliğinin öne çıkarıldığı anlamına gelmektedir. Galileo'nun bu yaklaşımından önce, “Duyularımıza verilmiş dünyayı, kuşkusuz bir parça uyarlayıp yorumlayarak gerçek dünya olarak kabul ediyorduk.”¹⁷³ Galileo ile duyularımızla algıladığımız dünya ile gerçek dünya arasındaki bir kopukluk olduğu fark edildi. Bu kopukluğun giderilme çabasının belirgin örneği Descartes'tır. Descartes'ın gerçekliği, insan zihninde yeniden inşa edilmede görülmesi ile aynı anlama gelmektedir.

Galileo'ya göre matematiksel kavramlar bir anlamda tıpkı Descartes'tan daha sonra görüleceği üzere insan zihnine Tanrı tarafından yalın ve açık şekilde verilmiştir. Bilimin ve bilginin gerçek temelleri Tanrı yaratısı olarak insan zihninde bulunur. “Tanrı yaratısı doğanın konuştuğu dilin - matematiksel dilin- abecesini, yani öğelerini bulmak için kendine dönmesinin yeterli olduğunu söyler.”¹⁷⁴ A priori temelleri ve insan zihninin aktif kuruculuğuna öncelik tanıyan bu ifadeler, bilime ve bilmeye egemen olan, onun ölçüsü olan insanın habercisidir.

¹⁷²“Galileo'dan önceki gözlem araçları- Tycho Brahe'nin- araçları, gözlem araçlarıydı. Kolayca gözlenen algıları ötekilerden daha kesin olarak ölçen araçlardı. Bir anlamda bunlar henüz gerekti.” Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994. s. 52.

¹⁷³Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*. çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994, s.52.

¹⁷⁴ Koyre, *Bilim Tarihi Yazıları 1*, s.183.

Evren, zihindeki ideal kavramlardan yola çıkılarak açıklanmaktadır. Zihin doğaya nasıl sorular soracağını bilerek işe başlar ve sonucunda da istediği yanıtları alır. Bu bilimsel yöntemde kuramın¹⁷⁵ öncelikli bir konuma yerleştiği anlamına gelir.¹⁷⁶

16. ve 17. Yüzyıllar modern bilime ve modern felsefeye geçişte çok önemli yıllardır. Modern bilim Aristoteles'e dayandırılan dönemin paradigmasının temel kabullerini sarsmayla başlar. Görünen nesnelere odağını değiştiren Copernicus düşünsel dünyada da dış dünyayı anlamlandırma tarzımızı değiştirecek ilk yaklaşım farklılığını geliştirmiştir. Bu yaklaşım farklılığının felsefeye olan etkisi öznenin duyusal algısına ilişkin kavrayış değişikliği idi. Bu bir zihniyet değişikliği idi. Gözlemleri algılama ve yorumlama şekli değişmiştir. Bunu Dünya ile Güneş'in yerlerini değiştirip farklı bir gezegen astronomisi ortaya koyarak ispatlamıştır.

¹⁷⁵“Bilimsel yöntemde kuram(teori) ve olgu ilişkisi, Antikçağ'dan beri süregelen bir tartışmadır. Aristoteles bilimsel düşünmeyi bir yanı ile induktif, bir yanı ile dedüktif saymıştır. Bilim adamı olgusal gözlemlerden ilkelere induktif düşünme ile, genel ilkelere olgusal gözlemlere ise dedüktif çıkarımla ulaşır ona göre. Aristoteles'in bu görüşü günümüz bilim anlayışına uymamakla birlikte yaygın bir anlayışı temsil eder. Ortaçağ skolastisizmi onun gözlemlerden ilkelere giden induksiyonunu unutarak, sadece dedüksiyonuna sarıldı ve “tasım” denilen çıkarım türünün dar çerçevesinde kalarak bilim dışı, kısır bir düşünce geleneği içine girdi. Skolastik düşünceye ilk tepkiler daha 13. yüzyılda başlar; ama asıl etkili tepkiler 17. yüzyılın ilk yarısında Bacon, Descartes ve Galileo ile kendini gösterir. Bacon doğanın incelenmesinde dedüktif çıkarımlara değil sadece induktif yöntemlere yer verilmesi gerektiğini bildirir. Bacon'a göre induktif düşünme ile doğa yasalarında ilerleyebiliriz. Ancak bilimin olgusal boyutunun yanında rasyonel boyutu da vardır. Bacon rasyonel diyebileceğimiz boyutu göremedi. Bacon'un göremediği bu boyut Descartes'ın metot anlayışının özünü oluşturur. Fakat kuram ve olgu ilişkisi Galileo ile tam anlamıyla açıklığa kavuşur. Gözlem konusu olgular bilim insanının zihninde kurduğu ve kuram veya teori ile açıklanmaya başlanır.” Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Bilgi Yayınevi: İstanbul, 1997, s. 31.

¹⁷⁶ “Kuhn ve Feyerabend gibi bilim felsefecilerine göre, artık dış dünyada olup bitenlerin, olup bildirdikleri haliyle doğru bilgisini verebilecek, salt duyu verileri denilen şeylerden bahsetmek mümkün olamaz. İnsan duyuları ve gözlemleri ancak bir kavramsal sistem yani kuram benimsendikten sonra anlam kazanırlar. Öyle ki kuramlar tarafından gözlemler koşullandırılmaktadır. “Kuramdan bağımsız gözlem olamayacaksa, her kuram kendi bilgi nesnesini yaratıyorsa, gerçekteki nesnelere hakkındaki bilginin de bir yandan ilerlediğini nasıl gösterebiliriz? Bu soruyu yanıtlamak için Kuhn gibi öznelci anti-ampiristler tezlerini güçlendirmek için algılama ve duyum üzerine bazı görüşler geliştirmişlerdir. Buna göre bilim adamı ile bilim adamı olmayan kişi, sıradan ve günlük nesnelere aynı şekilde algılayıp anlayabilirler. Ama bilimin kullandığı nesnelere ve göstergelere algılama artık kuram tarafından koşullandırılmıştır. Bu nedenle duyum ve uyarı farkına gitme zorunluluğu doğmuştur. Normal günlük duyum içerikleri ile bilimsel gözlemin uyarıya olan ilişkileri farklıdır. Kuram tarafından normal uyarıları normal kişilerin duyularından farklı gösteren şey, kuramın koşullandırılmasıdır. Bu koşullanma öğrenilebilir olduğu için, fark uyarılarda değil, bunların gözlemlerle yorumlanmasıdır. Bilim denilen şeyin algılamaya getirilen bir yorum olduğu görülmektedir.” Kuhn S.Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s. 38.

Copernicus'in yaptığı şey bilimsel bir devrimdi ve bu devrimi bir paradigma çerçevesinde yapmıştır. Kürelerin devinimi hesaplanırken matematikçilerin dahi kendi aralarında bir ortak nokta bulamamış olmaları Copernicus'ü bunalıma sürüklemiş ve bilimsel bir sorgulama içerisine girmiştir.¹⁷⁷ Bu sancılı dönemi Güneş merkezli sistemi ile çözüme kavuşturmuştur. Aristoteles'e dayandırılan evren açıklamasının çözüm üretmede zorlandığı bu dönemlerde Copernicus bambaşka bir bakış açısı ortaya koymuştur. Doğanın yapısı ve işleyişini açıklamaya yönelik önceki paradigmanın tutarsız olduğunu veya çözüm üretmede yetersiz olduğu görüldüğünde bir bunalım içerisine düşülmüş, bu bunalım yeni bir paradigmanın çıkışı ile sona erdirilmiştir.

Copernicus matematiksel olarak tasarlamış olduğu evren modelini doğaya uygulayarak, yeni bir bulmaca sistemi geliştirmiştir. Bu bulmacayı çözerken hem çözümlerin niteliklerini, yani Güneş merkezli evreni hem de bu çözümünün hangi yöntemle olduğunu göstermiştir.¹⁷⁸ Bu yöntem de matematiktir.

Bilim, sonuçlardan oluşan bir bilgi birikimi olmaktan çok, bir bulma ve doğrulama sürecidir.¹⁷⁹ Bu doğrulama sürecinde salt gözlemlerden yola çıkılamaz. "Gözlem konusu olgular, kavramsal düzeyde oluşturulan kuramlara başvurularak açıklanmaktadır."¹⁸⁰ Zihninde kurmuş olduğu kuram veya teori ile dış dünyaya yönelen bilim insanı mantıksal ilkelerle bu doğrulama sürecini test eder. Descartes için bilim, zihinde bulunan a priori ilkeler ile başlar. Bu yönüyle bilim, metafizik bir görünüm sergilemektedir. Bilime atfedilen genel kabul görmüş özelliklere de bakıldığında bu özelliklerin yarı-metafizik ilkeler olduğu görülür. Özellikle, Descartes'ın etkileyici bilimsel yazılarından sonra fizikçiler evrenin mikroskobik

¹⁷⁷Kuhn'a göre, yeni paradigmanın ya da paradigma olabilecek esaslı ipucu bilim adamının zihnine geldiğinde, bilim adamı eski paradigmanın işe yaramadığını görerek yerine yenisini yeni kurallara göre koyar. Onu bu kuralları koymaya iten şey yaşamış olduğu zihinsel dengesizlik ya da bunalımdır. Bkz: Eyüp Erdoğan, *Aristoteles'ten Newton'a Paradigmatik Bilim Tarihi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009. s.24.

¹⁷⁸"Kuhn'a göre eğer bir sorun bulmaca olarak sınıflandırılacaksa, mutlaka bir çözümü olması yeterli bir özellik değildir. Bunun yanı sıra, hem kabul edilebilir çözümlerin niteliklerini hem de bunların hangi aşamalardan geçerek elde edileceğini sınırlayan kurallar olmalıdır." Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s.117.

¹⁷⁹ Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, s. 28.

¹⁸⁰ Aynı eser: s. 31.

cisimlerden oluştuğunu kabul etmişler,¹⁸¹ bu cisimlerin tanınmasının yolunun hareket ve şekil kavramlarıyla açıklanabileceğini ileri sürmeye başlamışlardır.¹⁸² Maddenin niceliği fizikçiler tarafından en temel ontolojik (varlıkbilimsel) kategori sayılıyordu ve madde parçaları arasında etki yapan güçler, araştırma alanı olarak görülüyordu.¹⁸³ “Bu ilkelerin kaynağı da görüldüğü kadarıyla, hem metafiziksel hem de yöntemseldi.”¹⁸⁴ Metafizik açıdan bu ilkeler doğaya hangi soruları sorup sormayacağını ayırt etmesi ile ilgilidir. Özellikle var olanın sadece madde olması ve maddeyi hareketi ile bilmemiz ilkesi gibi. Yöntemse bir reçete gibi ilkeler ile temel açıklamaların nasıl olduğu hakkında bilgi veriyordu. “İlkeler, cisimciklerin hareketlerini¹⁸⁵ ve etkilerini belirlemeli, “yöntem ise verilmiş herhangi bir doğal görüngüyü maddenin bu ilkelere uyan hareketlerine indirgemeliydi.”¹⁸⁶ Bu bir bakıma fizik yasalarının matematiksel denklemlerle ifade edilmesi anlamına gelmektedir.

2.2. Descartes’ın Bilgiye Yaklaşımı

Modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Rene Descartes ile birlikte bilgede doğruluk anlayışı yön değiştirmeye başlar. Özellikle Descartes’tan önce Nicolas Copernicus’in astronomide yapmış olduğu devrim, modern bilimin doğuşunu başlatmış, yapmış olduğu yaklaşım değişikliği beraberinde birçok alanda derin etki bırakmış ve felsefe de bu değişiklikten etkilenmiştir.

Descartes’la beraber bilmeye, yönteme ve doğaya bakış değişecektir. “Eğer ben size, sıradan herkesçe bilinen şeylerden yola çıkarak varılabilecek hakikatleri açıklamak suretiyle, ileride kendi kendinize başka hakikatleri

¹⁸¹Burada Descartes’ın dış dünyayı uzamlı olana indirgemesiyle birlikte özü uzam olan maddenin sınırsız ve sayısız parçalara bölündüğü anlaşılmalıdır. Bu sonsuz ve sınırsız bölünme maddenin doğasından zorunlu olarak çıkmaktadır. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 122-123.

¹⁸² Aynı eser: s.121 *Kuhn Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 121.

¹⁸³ Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* s. 119.

¹⁸⁴ Aynı eser: s. 121.

¹⁸⁵Cisimciklere ilişkin evren görüşü bilim adamlarına araştırma sorunlarının çoğunlukla neler olması gerektiğini öğretiyordu. Örneğin Boyle’un yaptığı gibi bu yeni felsefeyi benimseyen bir kimyacı dikkatinin çoğunu transmütasyon (tür değiştirme, dönüşme) olarak görülebilecek kimyasal tepkimelere yönlendirmekteydi. Çünkü bu örnek, bütün kimyasal değişimlerin temelinde yattığı düşünülen nesnecik yer değiştirmelerini diğer tepkimelere kıyasla daha açık olarak gösteriyordu. Aynı eser: s. 121.

¹⁸⁶ Aynı eser: s.121.

bulmayı öğretebilirim, vaadimi yerine getirmiş olacağım.”¹⁸⁷Bu sözler yeni bir bakışın ve yöntemin haberini verir. Bakış ve yöntem değişikliği, Descartes’ın eski bildiği şeyleri gözden geçirmesiyle başlamıştır. Hayatının ilk yıllarından itibaren birçok yanlış kanıyı doğru kabul etmiş olduğunun farkına varmış, okulda öğretmenlerin öğrettiği ve edindiği bilgi birikimlerinin, kendisini aradığı kesinliğe götürmediğini fark etmiştir.

İlk yaptığı iş uzun zamandır güvenilmez ilkeler üzerine kurduğu her şeyden kurtulmaya başlamaktır. Amaç, bilimler alanında sağlam ve kalıcı bir şey ortaya koymaksa o zaman her şeye yeniden ve temellerden başlamak gerektiğini “bütün eski kanılarımın toptan yıkımına girişiyorum,” sözleriyle dile getirir.¹⁸⁸ Bugüne kadar elde ettiği bilgileri “sağlam temeli olmayan bir binaya”¹⁸⁹ benzeten Descartes, binayı yıkmak ister. “Birçok kişinin evini yeniden inşa etmek üzere, hatta bazen temelleri pek sağlam olmadığına ve kendiliğinden yıkılma tehlikesi bulunduğu da yıktırmak zorunda kaldıkları görülür.”¹⁹⁰ Temelin yıkılması ister istemez bütün binanın çökmesi sonucunu doğuracağından, önce eski kanılarının dayandığı temel ilkelere el atar.¹⁹¹ Bir yandan binayı yıkmaya uğraşan Descartes, bir yandan da en sağlam malzemeyle yeni bir bina inşa etme amacındadır. İşe duyular yoluyla öğrendiklerinden başlar. “Şimdiye kadar en doğru ve güvenilir olarak ne öğrendimse duyulardan veya duyular yoluyla öğrenmiş ama zaman zaman bu duyuların aldatıcı olduğunu da yaşayarak görmüşümdür.”¹⁹² Mademki duyularımız bizi zaman zaman aldatıyor; o halde her zaman aldatmadığından nasıl emin olunabiliriz? “Bu ellerin ve bu vücudun bana ait olduğunu nasıl yadsıyabilirim.”¹⁹³ Öyleyse, duyular aracılığıyla bildiğim halde usumu zorlamadan şüphe duymayacağım yanlışsız duyu verileri de vardır. Ama bunun yanında bir objeden çok uzak

¹⁸⁷Descartes, *Hakikatin Araştırılması ve Dünya yada Işık Üzerine Bir Deneme*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, s. 13 .

¹⁸⁸ Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2007, s. 15.

¹⁸⁹ Descartes, *Hakikatin Araştırılması ve Dünya yada Işık Üzerine Bir Deneme*, s. 17.

¹⁹⁰Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010, s. 15.

¹⁹¹ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 16.

¹⁹² Aynı eser: s. 16.

¹⁹³ Aynı eser: s. 16.

olduğunda mesela yıldızlar gerçek hallerindeki gibi büyük görünmezler.¹⁹⁴ Bunun yanında uykularında ve rüyalarındaki yaşantılarımız neredeyse uyanıkken olduğum zamanlardaki kadar canlıdır.¹⁹⁵

*Kim bilir kaç kez rüyamda da burada olduğumu, giyinik olduğumu, ateşin karşısında olduğumu görmüşümdür, gerçekte çıılçıplak yatağında yatarken! Ama şu anda şu kâğıda uyuyan gözlerle bakmıyorum; salladığım şu baş, uykuda değil; şu eli de bir amaçla ve bilerek isteyerek uzatıyor ve sıkıyorum; uykuda olanlar hiç de bütün bunlar kadar açık seçik gibi görünmüyor.*¹⁹⁶

“(...) üzerinde inceden inceye düşününce (...) uyanıklığı uykudan ayırt etmeyi sağlayacak kesin belirti bulunmadığını o derece açıklıkla görüyorum ki şaşır kalıyorum ve şaşkınlığım neredeyse beni uyanıkken uyumakta olduğuma inandıracak raddeye vardiıyor.”¹⁹⁷ O halde hayatın devamlı bir uyku olmadığından, duyular vasıtasıyla öğrenilen her şeyin yanlış olmadığından nasıl emin olunabilir? Mademki duyular insanı bir kez olsun yanılgıya düşürmüştür, o zaman onlara güvenmemekte son derece haklı olunur. Bu bakımdan, Descartes için; duyular yoluyla elde edilen veriler, teme ilke, başka bir ifadeyle, sağlam dayanak noktası olmaktan uzaktır.

Kesinlik olma noktasında, duyu verilerini eleyen Descartes, matematiğin kanıtlamalarına geçer. Buna karşılık matematik ve geometrinin kanıtlamalarının açık olduğunu düşünür. Maddesel olarak var olup olmadıklarına bakılmaksızın “ikiyle üçün toplamı her zaman beş sayısını verecek ve karenin de hiçbir zaman dörtten çok kenarı olmayacaktır.”¹⁹⁸ Bu denli açık seçik ve göz önünde olan hakikatlerin yanlış ve kesinlikten uzak olduklarını söylemek olanaksızdır. Ama Descartes yine de matematiğin kanıtlamalarından bile şüphe duyacaktır. Çünkü şüphe Descartes’ın sağlam nokta buluncaya kadar izleyeceği bir yöntem olacaktır ve gördüğü her şeyin

¹⁹⁴ Descartes, *Hakikatin Araştırılması ve Dünya yada Işık Üzerine Bir Deneme*, s. 18.

¹⁹⁵ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 17.

¹⁹⁶ Aynı eser: s. 17.

¹⁹⁷ Aynı eser: s. 17.

¹⁹⁸ Aynı eser: s. 18.

yanlış olduğunu, hiçbir duyu yetisinin olmadığını, cisim, biçim, yayılım, devinim gibi şeylerin zihninin uydurması olduğuna kadar her şeyi şüphe süzgecinden geçirecektir. Amacı, şüphe duymayacağı bir dayanak noktası bulmaktır.

Descartes'ın şüpheden uzak bir zemin arayışına girmesi bugüne kadar bildiklerini gözden geçirmesiyle kendini gösterir. Bu yönden kesin olduğundan emin olmadığı her şeyi yanlışmış gibi ele almaya yönelir. Onun amacı, istese de kendisinden şüphe edilemeyen ilk ilke ve nedenler bulmaktır.

Duyulur nesnelere gerçekliğinden, matematiğin üzerinde dayandığı kanıtlamalarından ve Tanrı'nın bizi her zaman iyi bildiğimizi sandığımız şeyler üzerinde zaman zaman yanıltıp yanıltmayacağından bile şüphe edebileceğimizi ileri sürer. Bu durumda “ne Tanrı, ne gök, ne de yerin var olduğunu, hatta bir bedenimizin de olmadığını kolayca kabul edebiliyoruz.”¹⁹⁹ sözleriyle bu derdini dile getirir.

Descartes'ın metodik şüphe ile güttüğü amaç, zihni peşin hüküm ve yanlış kanaatlerden temizlemek, bilim için sağlam temeller bulmaktır. Buna şimdiye kadar sahip olduğu tüm bilgilerinden şüphe ederek başlar. Cogito'nun kendi varlığından emin olmak istemesi bilgi kuramı içinde bir öneme sahiptir. Filozof kuşkuculuğa cevap vermek ister ama bunu yine kendi varlığıyla, dolaysız yoldan yapmak istemektedir. Cogito'nun kesinliğini esas alarak bir dünya tasarımı ortaya koymak istemektedir. Descartes bu şekilde apaçık olarak kabul ettiği, içinde yanılığın olmadığı sağlam temeller bulmak için yola koyulur. “...Öyleyse neyi apaçık sayabileceğim? Belki de dünyada kesin bir şey olmadığından başka hiçbir şeyi”²⁰⁰ “Peki ama hakkında şüphe duymayacağım başka bir şeyin olmadığından nasıl emin olabilirim.”²⁰¹

Şüphe yöntemiyle ilerleyen ve aklın işleyişine olduğu kadar, kendi bedeninin varlığı da dâhil her şeyin gerçekliğinin reddedilebileceğini ileri süren Descartes, bunlardan bile şüphe edilemeyeceğini şu sözleriyle ifade

¹⁹⁹ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 52.

²⁰⁰ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 22.

²⁰¹ Aynı eser: s. 22.

eder; "...herhangi bir şeyi düşünmüşsem, varmışım demektir."²⁰² Bir şeyi düşünüp hem de düşündüğümüz şeyi yadsıyamayız. Bir şeyin düşünülüyor olması zaten düşünülüyor olduğu anlamına gelir.

Fakat Descartes bu kadarla da yetinmez, iyice emin olabilmek için şüphe yöntemini son noktasına kadar yürütmek ister. "Ya kötü bir cin beni aldatıyorsa"²⁰³ varsayımını ileri sürer. Belki de, kötü cin, yanlış bir şeyi açık seçik olarak algılamamı sağlıyordur. Yine de, *Cogito* bu şüpheden sıyrılır. Kötü bir cin beni aldatıyorsa bile, ben varım ve bir şey olduğumu düşündüğüm müddetçe yok olmamı sağlayamaz. Kuşku duymak bile varlığımın kanıtıdır. Kuşku duyduğumda düşünmekteyimdir. *Varsam düşünüyorum'dur*, varolmadan düşünemem. "Ben" in bilgisi düşünceyle elde edilmiştir. "*Düşünüyorum'da 'ben' düşüncesi doğrudan bu Ben'in varoluşunu içerir. Varoluşun düşünülmesi ile bir ve aynı olduğu, yalnızca düşünme bilincinde olunanın verildiği ve bilindiği tek durum ve bu bakımdan birincil sezgi budur.*"²⁰⁴

Düşündüğünden şüphe etmeyen Descartes artık şüphe götürmez bir kesinlik elde etmiştir. "Cogito ergo sum" doğru bilginin sarsılmaz temelini oluşturan, açık seçik bilgiye ulaşmada ilk ilkedir. Ben'i merkeze alan Descartes doğru bilginin edinilmesinde aklın duyulardan yana değil, aklın kendisinden yana bir yol izlemesi gerektiğini ileri sürer. Varolduğunu tam da varolmadığına inandırmaya çalıştığı bir anda kavrar. Ve o şüphenin sonunda ilk mutlak şüphesizliğe ulaşır.

Söz konusu ilkenin şüphe götürmez bir doğru olduğunu şu sözleriyle dile getirir: '*Düşünüyorum o halde varım*' öylesine sağlam ve güvenilir ki, septiklerin en abartılı sanılarının tümü bile onu sarsamazdı..." Ve bu hakikat, felsefenin ilk ilkesi olarak kabul edilir.²⁰⁵ Descartes kesin olan bir şeye ulaşmıştır artık, bu "ben" in varlığının bilgisidir. "Bu gerçeği ortaya koymakla aynı anda tüm bilimlerin temellerini ve tüm diğer doğruların ölçü

²⁰² Aynı eser: s. 22.

²⁰³ Aynı eser: s. 20.

²⁰⁴ Coşkun Şenkaya, "Düşünenin Düşünüyorum'da Düşündüğü: Kant'ın Cogito Eleştirisi" *Felsefi Düşün*, S.3.(2014), s.145

²⁰⁵ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 32.

ve kuralını da bulur: Bu ilke kadar açık algılanan her şey doğrudur.”²⁰⁶ Ben düşünen töz’dür. Zihinle eş değer, düşününce varolan töz’dür.

Düşünmek nedir? Burada düşünmenin bana ait bir yüklem olduğunu buluyorum; yalnız o benden ayrılamaz. Ben'im, varım, bu kesin; ama ne kadar zaman için? Düşündüğüm sürece, zira ola ki düşünmeyi tamamen kesersem aynı zamanda varolmamı da sona erdirmiş olurum. Şimdi zorunlu olarak doğru olmayan hiçbir şeyi kabul etmiyorum; demek ki en açık ifadeyle ben düşünen bir şeyim, o kadar; yani bir zihin bir anlık veya us.²⁰⁷

Descartes düşünen töz ile aklın ilkelerini esas alarak, evrenin akıl edilir yasalarının temelini kurmak istemiş ve kendi anlayışı bağlamında bilime zemin hazırlamıştır. Bunu ‘düşünen ben’ ile başlatmıştır. Bilen olarak düşünen ben’i merkeze alan Descartes doğayı egemenlik altına alabilecek ve evreni kendi bilgi sistemi içinde şekillendirecek bir ‘ben in varlığını haber vermiştir. Böylece Descartes’ın ‘ben’ sözcüğü epistemolojinin temelinde sağlam bir dayanak noktası olmuştur. Felsefesini üzerine konumlandırmaya başlayacağı sağlam ilkeyi edinen filozof, diğer doğruları “Ben” temelinde kanıtlamaya başlayacaktır.

‘Cogito ergo sum’ Descartes’ın doğruluğun temel ölçütü olarak kabul ettiği ilk ilke olmuştur. “...düşünmek için varolmak gerektiğini çok açıkça görmemin dışında beni bu hakikati dile getirdiğime inandıracak bir şeyin olmadığını fark ettim.”²⁰⁸ der. Descartes burada bu kesinliğin kaynağını kendine sorar. Böylece genel kural olarak, doğruluğun ölçütünü bize sunmuş olur. Düşündüğü müddetçe kendi içindeki şeyleri daha açık seçik algılayabilmektedir. Açık seçiklik, doğruluğunun ölçütü olmaktadır. Düşünmek için varolmak gerektiğini açık seçik kavrayan Descartes artık emindir.

Varolduğundan ve düşünen bir şey olduğundan emin olduğunu belirten Descartes, bu aşamada ‘düşünen şey’in ne olduğunu sorgulamaya başlar. Bu

²⁰⁶Spinoza Benedictus, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev. Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2014. s. 27

²⁰⁷ Descartes, *Meditasyonlar*, 2007, s. 24.

²⁰⁸ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 33.

araştırmaya başlamadan önce, insan olduğunu sandığını söyler ve insan kavramını araştırmaya başlar. Aristoteles'in insan tanımından hareket eder. "İnsan akıllı bir hayvandır."²⁰⁹ Fakat bu deyişi açıklamaya kalkmak bizi daha çok çıkmaza götürecektir. Çünkü ardından hayvanın ve akıllılığın ne olduğunun araştırılması gerekecektir ki, o da bu kavramların kaplamının altında sıralanan türleri ve cinsleri ayırmaya kadar götürecektir.²¹⁰ Öyle bir açıklama bulunmalı ki, insanın ne olduğu düşünülürken, başka bir kavrama ihtiyaç olmadan insan kavramına zorunlu olarak ona ait bir şey olsun. Düşünen şey 'ben' düşünceden ayrılamaz.

Düşünenin ne olduğunu, öğrenmem için düşünmekten başka bir şey lazım değildir.²¹¹ Öyleyse, düşünceyi kendimden sıyırıp atamam ve 'düşünen şey'i ancak düşünceyle anlatabilirim. İnsanın düşünmeyi kendisinden başka bir yoldan öğrenmesi imkansızdır. Kendi tecrübesinden ve kendi iç tanıklığından veya kendi bilinci dışından başka bir yerden edinmesi olanaksızdır. Nasıl ki beyazın ne olduğunu doğuştan gözleri görmeyen birine anlatmak için beyazlığı tanımlamak ne kadar gereksiz ise aynı şekilde düşüncenin ne olduğunu bilmek için de düşünmekten başka bir şey lazım değildir.²¹² Düşünmeyi yine düşünmeyle açıklayan Descartes bu kez düşünen töz'ün ne olduğunu sorgulamaya başlar.

²⁰⁹Aristoteles, *Organon V.Topikler*, çev. Rakıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1996, s. 5.

²¹⁰ "Aristoteles'e göre, "insan" kavramını "akıllı hayvan" olarak tanımlarsak nesne tanımı (real definition) yapmış oluruz. Nesne tanımı içlemsel olmak zorundadır. Nesne tanımı yaparken kaplam zaten bellidir. Örneğin "insan" kavramının kaplamına tüm tek tek bireyler olarak insanların girdiğini bilmekteyiz. Öyleyse burada "insan"ın "ne olduğu"nu soracak, "Nedir?" sorusuna yanıt arayacağız; yani kavramın işlemi belirleyeceğiz. Nesne tanımında kaplam bellidir ama işlem bilinmemektedir. Nesne tanımında kavram açık, fakat seçik değildir. Bu seçik olmayışı, bulanıklığı gidermek için o kavramın işaret ettiği nesnenin tüm özelliklerinin saptanması ve ayırt edilmesi gerekmektedir. Descartes ile birlikte tanım anlayışı da değişmiştir. Descartes insanın ne olduğunu düşünürken başka bir kavrama ihtiyaç duymaz. İnsanı tanımlarken yine insanın kendine başvurulmaktadır. Yani bir şey kendisiyle tanımlanmaktadır. Örneğin, geometride "üçgen", "üç kenarlı şekil" diye tanımlanmaktadır Anlamı üzerinde uzlaşmış bir kavramı (üçgen) yeni bir ifadeyle (üç kenarlı şekil) tanımlamaktayız. Ad tanımlarının felsefe, matematik ve bilimde önemleri büyüktür. Çünkü bu tanımlar her şeyden önce düşünmeyi kolaylaştıran işleve sahiptir. Ad tanımı(nominal definition) olarak adlandırılan bu tanım kavram hem açık hem seçiktir.

Bir felsefi sistem kuran filozof, sisteminin doruğunda yer alan kavramları aslında birer ad tanımı içerisinde bize sunar. Ad tanımı(nominal definition)'nda kavram hem açık hem seçiktir." Doğan Özlem, *Mantık*, İstanbul: Notos Yayıncılık, 2012, s. 115-119.

²¹¹Descartes, *Hakikatin Araştırılması, Dünya ya da Işık Üzerine Deneme*, s. 33.

²¹²Aynı eser: s. 37.

Ardından, ne olduğumu dikkatle inceleyerek, sanki bir beden taşıymıyormuşum gibi ve orada olduğum bir dünya ve yer hiç de yokmuş gibi yapabileceğimi; ama buna dayanarak sanki hiç yokmuşum gibi yapamayacağımı; aksine başka şeylerin şüphelenmeyi düşüniyor olmamdan, var olduğumun sonucunun çok apaçıkça ve kesin surette çıktığını; halbuki sırf düşünmem sona erse her ne kadar imgelediğim şeylerin hepsi hâlâ doğru olsalar bile var olduğuma inanmam için hiçbir gerekçem kalmayacağını görerek şunu bildim: ben bütün özü sırf düşünmek olan ve var olmak için herhangi bir yere ihtiyaç duyan, ne de herhangi bir maddi şeye bağımlı olan bir tözüm .²¹³

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kendisinin düşünen töz olduğundan şüphe duymayan Descartes, aksine, bedeninin var olduğundan şüphe edebileceğini ileri sürer. Amacı, kendisi olarak gördüğü yerin, zihinle eş değer olduğunu kanıtlamaktır. O yüzden bedene ihtiyaç duymaksızın, yalnızca zihin olarak varolduğunu göstermek istemiştir. Ben'in bedene ait olan kavramlarla tanıtılamayacağını belirtir. Amacı, bedene ait olmayan ama 'ben'den ayrılmayacak olan zihnin özünü bulmaktır. Bu kanıtlama aynı zamanda zihin beden ayrılığını da haber verir.

Descartes, 'düşünme' sözüyle bizde, doğrudan doğruya kendiliğinden aracısız görebilecek biçimde olup biten zihinsel faaliyetleri anlar. Burada kendi bilmesine yönelik söz konusudur. Kendinden haberdarlık düşünme işleminin gerçekleşiyor olmasına bağlıdır. Başka deyişle varolduğuna kesin bir şekilde emin olduğu düşünme faaliyetinde, düşünen ve düşünülen şey aynıdır. Böylelikle 'ben'in bilgisini edindiği düşünme, salt düşünmedir.

Genel ilke olarak ortaya koyduğu 'ben' kendisinde kuşkuyu, anlamayı, tasarlamayı, istemeyi, istememeyi, imgeler oluşturabilmeyi ve hissetmeyi barındırmaktadır. Bu yetiler düşünen töze bağlı olup, aynı zamanda düşünen şey olan 'ben'in doğasının da öğrenilmesini sağlar. Ama düşünen töz'ün birincil yüklemeleri değildirler, biz düşünen tözü düşünce ile anlarız. Düşünen töz salt zihindir. Kendimizde zihinden başka bir şey

²¹³ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 32-33.

bulunmamaktadır. Salt zihin hiçbir zaman yanıltmaz, apaçık bilgiye götürür.

Descartes'a göre; anlamak, istemek, tasarlamak, hissetmek gibi şeyler düşünmenin farklı faaliyetleridir. Hissetmek, düşünmekle aynı şeydir. Hissetmek ile anlatılmak istenen, o an yapılan düşünme faaliyetinin bilincinde olunmasıdır. Yürüyorum ya da görüyorum denildiğinde o anda bizzat yürüme ve görme faaliyetlerinin içinde olduğumun bilinmesi birer düşünmedir.

Gözlerimin ya da bacaklarımın yaptığı işi gösterip de gördüğümü ya da yürüdüğümü söyleyip var olduğumu çıkarırsam ulaştığım sonuç, kuşku duyulmayacak kadar yanlışsız bir sonuç olmaz, zira hiçbir zaman gözlerimi açmadığım ve yerimden kımıldamadığım halde, gördüğümü ya da yürüdüğümü sanabilirim; çünkü kimi zaman uyuklarken böyle bir sanıya kapıldığım olur, belki vücudum olmadan da aynı sanıya kapılmışımdır.²¹⁴

Descartes'ın dikkati çekmek istediği nokta; hissetme faaliyetinin de düşünme faaliyeti gibi bilen tam bir bilinç durumunda olması yani, sürecin içinde olması durumudur. Sürecin kendisi düşünmedir. Süreç bitmiş olduğunda düşünme artık ötekileşmiş olur. Başka deyişle o artık bahsedilen düşünme olmaz. Düşünmenin ürünü bir sonuçtan, düşünmeden bahsedilmiş olunur.

Düşünmenin biçimleri olan anlama, hissetme, imgeleme gibi yetiler, düşünen tözün bilgisinin edinildiği, bir taraftan da onların düşünen tözden ayrı olduklarını bildiren faaliyetlerdir. Şöyle ki; Descartes, kendi bilgisinin edinilmesinde dış dünyaya ya da uzamlı olana ihtiyaç duyulmayacağını belirtir. Düşünme işinin aracısız olması ve başka bir şeyden türetilmemesi, ya da cisme ait hiçbir nitelikten pay almıyor oluşu, ben bilgisinin kesin, şüphe götürmez bir bilgi olduğunu gösterir. Temel ilke olarak kabul edilen 'ben' başka bir şeye bağlı olmamalı, dolaysız yolla kesinliği sağlamalıdır.

Düşünme biçimleri/kipleri yine de bağlı oldukları anlık olmaksızın var olamazlar. Salt anlık hissetme ya da imgelem olmadan kavranabilir; ama

²¹⁴ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 55.

imgelem ve hissetme düşünen töz olmadan, onlara bağlı biçimler olmadan düşünülemezler.

Kovandan yeni alınmış, içindeki balın tadını henüz yitirmemiş, toplandığı çiçeklerin kokularından da henüz bir şeyler saklıyor; rengi, biçimi, büyüklüğü gözle görülyüyor; sert, soğuk, yoğrulup biçimlendirilebiliyor, vurulunca bir ses de veriyor. Kısaca, bir cismi açık seçik tanıtabilecek her şey bunda da var. Ama ben konuşurken onu ateşe yaklaştırtıyorlar; bakıyorsunuz tadından ne kalmışsa uçuyor, kokusu buharlaşıyor, rengi değişiyor, biçimi kayboluyor, büyüklüğü artıyor, sivilaşıyor, ısınıyor, el sürülemez oluyor ve vurulsa bile artık hiç ses vermiyor. Bütün bu değişimlerden sonra eldeki yine aynı mumdur, bundan kimse kuşku duymaz, kimse başka türlü düşünmez. Bu balmumu parçası hakkında açık seçik olarak ne biliniyordu? Tat alma, koku alma, görme, işitme ve dokunma duyularının alanlarına giren her şey değişmiş olduğuna göre, elbette duyular aracılığıyla fark ettiğim bir şey olamaz.”

215

Balmumu örneğinde tüm değişen nitelikler renk, biçim, büyüklük balmumundan ayrıştırıldığında yine de onun aynı balmumu topağı olduğunun bilinmesinin anlıkla mümkün olacağını belirtir. Düşünen töz olarak ‘ben’ olmadan düşüncenin diğer faaliyetleri kavranamaz. Dış dünya, cisimli şeyler bile dokunuldukları ve görüldükleri için değil, düşünce ile bilinir. Kendi varlığının bilgisini irdeleyen Descartes dış dünyanın yani nesnelere bilgisini edinmenin, özü düşünmek olan ‘ben’in bilgisini edinmekten daha zor olduğunu düşünür. Kendi özümüzün ne olduğunu bilmeye çalışırken yine gideceğimiz yer kendi bilincimiz; fakat nesnelere dünyası söz konusu olunca düşüncemizi dış dünyaya yöneltmek zorundayız ki bu da işi zorlaştıracaktır; zira duyular, imgelem işin içine girecek, her an yanılma tehlikesi içinde olmam kaçınılmaz olacaktır.

2.3. Zihin Beden Ayrılığı

Balmumu örneğinde görüldüğü gibi özü düşünme olan zihin ile özü yer kaplama olan beden, tamamen birbirinden farklı iki ayrı töz’dür. Düşünen töz fiziksel değildir ve özü gereği zihinseldir, buna karşın uzamlı töz

²¹⁵ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 52.

fizikseldir ama düşünemez. “Düşüncenin tüm sanlarını uzamın sanlarından büyük bir özenle ayırdığımız zaman, biri başkası tarafından yaratılmış düşünen bir töze, diğeri uzamlı bir töze ait olmak üzere, açık ve seçik iki düşünce kazanabiliriz.”²¹⁶

Ancak balmumu örneğinde Descartes başka bir sonuç daha çıkarır. Nesnelere renkler, tatlar gibi niteliksel özellikleriyle değil, uzam gibi niceliksel özellikleriyle biliriz. Şöyle ki; duyuların vermiş olduğu özellikler balmumundan uzaklaştırıldığında geriye uzam kalır. Niceliksel özellikler aynı zamanda geometrik özellikler olduğundan onlara ilişkin bilgiler açık seçiktir. Renk, koku, tat gibi nitelikler duyularla ilgili. Nesnelere değişmeyen özelliklerini temsil etmezler. Duyular yalnızca çevredeki cisimsel hareketlerden gelen etkileri alırlar; renk, koku, tat anlık ile bilinir.²¹⁷

Yeniçağ biliminin kurucusu olan Galileo bu konuda; “Sanki nesnelere içindeymiş gibi kavradığımız tatlar, kokular, renkler ve benzerleri, aslında bu nesnelere ilişkin olmayan algılayan özneye göre değişim gösteren özelliklerdir. Ben, bunların yalnızca algılayan zihinde var olduklarına inanıyorum”²¹⁸ demektedir. Bu ifadeyle, eğer algılayan canlı ortadan

²¹⁶ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 83.

²¹⁷“Felsefe tarihinde birincil ve ikincil nitelikler olarak adlandırılan bu ayrım ilk kez Demokritos’ta belirgin olarak görülür. Demokritos, şeylerin duyusal olarak algılanabilen özelliklerinin nesnel gerçekliğe sahip olmadıklarını, bunların sadece değişikliğe uğrayan duyu organlarının tasarımı meydana getiren izlenimler olduğunu ileri sürer. Gerçeklikte ne soğuk ne de sıcak vardır –atomların karışımlarının- değişen şekli bizde de değişikliğe yol açar. Platon ve Demokritos yalnız düşünme vasıtasıyla kavranabilen şeylerin gerçek olduğu kanısındadırlar, Demokritos duyusal olarak algılanabilen şeylerin hiçbirinin temelinde gerçekliğin bulunmadığını savunur; çünkü şeyleri oluşturan atomlar her çeşit duyusal nitelikten yoksun bir töze sahiptir. Platon ise duyusal olarak algılanabilen şeyler sürekli oluş halinde bulunduğu ama asla gerçek olmadığını ileri sürer. Bunu Episteme ve doksa ayrımı ile açıklar.” Sextus Empiricus VIII 6= 68.A.59 Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s. 328. Aynı ayrım çok sonraları Locke’da da ortaya çıkacaktır. “Locke cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna kadar ayrılamayan niteliklere “birincil nitelikler” der. Cisim uğradığı bütün başkalaşım ve değişmelerde ve kendisine uygulanan bütün güçlere karşı korur ve bunlar duyumun, algılanmaya yeterli oylumu olan her özdek parçasında her zaman bulunduğu niteliklerdir. Uzam, devim, kılık, katılık, durgunluk ve sayı niteliklerine cismin birincil nitelikleridir. İkincil nitelikler ise birincil niteliklerin yapı ve devimleriyle algılayan özneye renk, ses, tat ve benzeri duyular üreten güçlerdir.” (Bu konu, dış dünyanın bilgisi verildiğinde daha incelikli hale gelecektir.) John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2004, s. 121. Değişmeyen bilgisi olarak da görebileceğimiz bu ayrım değişmeyen bilgisinin duyum değil düşünüm yoluyla elde edildiğini göstermektedir.

²¹⁸ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s. 198.

kaldırılırsa, tüm bu niteliklerin ortadan kaldırılacağını dile getirirken insan zihninin belirleyiciliği ve düşünen ben'i ön plana alması bakımından Descartes ile aynı şeyi söylemektedir.

Renkler, tatlar, kokular ve benzerleri, cisimlerin kendilerine ait nitelikler olmadığından, bu niteliklerden yola çıkarak cisimler hakkında bilgi edinilemez. Cisimler ikincil nitelikleriyle bilinemediğine göre, cisimsel hareketlerin gücü özel bir önem kazanır. Dış dünyanın muhtevası uzam, şekil ve harekettir. Anlık ikincil nitelikler olan renk, koku ve tadı cisimlerde bulunan hareketlerin gücüyle bilir. Cisimler, onların cisimsel hareketleri sonucu tanınır. O halde cisimlerin nitelikleri hakkındaki bilgimiz cisimsel hareketlerin gücüyle olmaktadır.

Descartes'ın doğaya bakışı maddi olanın uzamlı olması bakımından açıklanır. Temelde uzam vardır ve uzam, özü gereği bölümlere ayrılır. Uzam olmadan hareketten ve bir etkiden bahsedilemez. Descartes doğayı anlamak adına yalın bir yol izlemektedir. Aristoteles'te doğa, türler ve cinsler üzerinden açıklanmaktaydı. Bilim ise araştırılan konuyu sınıflandırmalar ve kategoriler üzerinden yapıyordu. Descartes'a göre sınıflandırma ve kategorilere bölme, bizi kavram kargaşasından başka bir yere götürmez. Bu işlem pratik yaşamımız için önemli olabilir ama söz konusu olan bilim ise, yalın olana gitmek esastır. Cisimlerin nitelikleri olan renk, koku, tat gibi niteliklere zihinden bağımsız bir varlık atfetmek doğru olmayacaktır. Bu dünyadaki gerçek niteliklerin nicel nitelikler olduğunun bilinmesi, doğanın matematik üzerinden açıklanmasına olanak vermiştir.

Zihin-beden ayrılığı bir bakıma bilginin imkanına ilişkin anlayışın değişmesine yol açacaktır. Descartes'a kadar bilgi özne ve nesne arasındaki ilişki içinde değerlendirilirken Descartes ile bu anlayış değişir. Çünkü 'düşünen ben' başka deyişle "özne" bedensiz de var olabilmektedir. Bilgi 'ben'den dolayı vardır ve ölçüt, bilgilerin nesnelere ile bağıntılarından çok bilen öznenin bildiğinden emin olmasıdır. Zihnin bedenden ayrı olmasının epistemolojide doğurduğu sonuç, bilginin nesnesinin daha geri planda kalmasına neden olacaktır. Çünkü artık bilginin imkanını belirleyen şey nesne değil 'bilen özne'nin bildiğinden emin olmasıdır.

Bu bakımdan Descartes, zihin–beden ayrılığıyla bilimsel bilgiye zemin hazırlar. Öncelikle zihnin bedenden apayrı bir şey olduğunu kanıtlayarak bu işe başlar. Bilimsel bilginin elde edilmesinde fiziksel dünyanın karşısına özü düşünmek olan zihni koyar. Ve zihin tek başına olgusal dünyayı anlamlandıran ve biçimlendiren bir rol oynar. Fiziksel dünya, düşünen ben’in zihninde şekillenerek bilimsel paradigmalara çıkış noktalarını da oluşturacaktır.

3. BÖLÜM

DESCARTES ve DOĞRULUK PROBLEMİ

Descartes felsefesinin temelini bilgi kuramıyla başlatır. Bu bilgi kuramı *Cogito* temellidir. *Cogito*'yu temel alarak dış dünyayı açıklar. Kendi bilincinden nesneye doğru gidiş söz konusudur. *Cogito* Descartes'a kesinliği sunmaktadır. "Ben," kendi varlığından şüphe duymayacağı yerküreyi yerinden oynatacağı sağlam bir noktadır. Yöntemsel kuşku yoluyla sağlam bir bilgi temeline ulaşma ve ulaştığı bu temel üzerine felsefesini kurma isteği kesin bilgiyi zorunlu kılmaktadır.

Descartes ile doğruluk anlayışında bir değişiklik görülür. Bu değişiklik doğruluğun, bilgi ile nesnesi arasındaki ilişkisi şeklinde olmayıp, öznenin bildiğinden emin olması şeklindedir. Öznenin bildiğinden emin olması kesinliktir. Bu kesinlik, içinde kuşku barındırmayacak, açık seçik olandır.

Bu bağlamda, Descartes'ın doğruluk anlayışının kesinliğe bağlandığı görülür. Doğruluğun kesinliğe doğru kayışı *doğruluk* ve *kesinlik*'in farklı kategorilerde olduğunu gösterir. İçinde kuşku barındırmayacak ve Descartes için sağlam temel oluşturacak bilimin matematik olmasının nedeni de budur. Çünkü matematiksel önermeler, düşünen öznenin kendinden emin olması kadar apaçık ve kesin önermelerdir. Bu önermeler başlangıç noktasını a priori yasalardan almaktadır. Bu önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu değildir. Doğruluk ise bilgiye ilişkindir ve olumsal olabilir.

Eskiden beri süregelen episteme ve doksa arasındaki ayrımın yansımaları Descartes'ta kesinlik ve doğruluk ayrımı şeklinde görülür. Descartes'a göre kesinliği elde etmenin yolu ise sezgi ve tümdengelimdir.

3.1. Sezgi ve Tümdengelim

Descartes felsefesinin temel amacı, akli temel olarak kesinliğe ulaşmayı hedeflemektir. Bu bakımdan “akla, karşısına çıkabilecek her şey üzerine sağlam ve doğru yargılara varmayı sağlayacak”²¹⁹ bir yöntem önerir.

Descartes’a göre bilgide kesinliğin mümkün olmasına karşın, her an yanlışla düşülebilir. Anlığın tüm edimleri gözden geçirildiğinde yanlışla düşme korkusu olmadan eşyanın tanınmasına elverecek olanaklar yine anlığın Tümdengelim ve Sezgi edimleridir.²²⁰ Şüphe yöntemini kullanarak şüpheyeye yer olmayan bir zemin arayışına giren Descartes, ulaştığı olduğu ‘ben’in bilgisinden emindir. Bu eminliği filozofa ‘sezgi’/görü (institiion) yöntemi sağlamıştır. Ben’in bilgisini sadece sezgiyle bildiğini ileri süren Descartes’a göre genel anlamda kesinliğin kaynağı hem sezgi hem de tümdengelimdir.

Çünkü ‘sezgi/görü’ duyuların değişkenliğine karşıt olarak, apaçık yanılmanın olamayacağı bir yöntemdir. “Sezgi/görü”den;

Sezgi/Görü’den anladığımız, duyuların değişken kanaatleri değil, imgelemin yanıltıcı bileşimlerinden doğan aldatıcı yargıyı da değil, saf ve dikkatli bir anlığın kavramını anlıyorum. Anladığım şey üzerine geride hiçbir şüphenin kalmayacağı o denli kolay ve açık seçik olarak belirlenmiştir ki, yine aynı manaya gelmek üzere sezgi/görü saf ve dikkatli bir anlığın şüphe duyulamaz bir kavramıdır ki yalnızca aklın doğal ışığından doğan sağlam, yalın olduğu için tümdengelimden daha güvenilir ve insanın hata yapamayacağı kavrayışıdır.²²¹

Descartes’ın ‘ben’in bilgisini apaçık olarak edindiği ‘sezgi/görü’ duyulardan bağımsız saf anlığın görüsüdür. Sezginin duyulardan arındırılmış ve yalın olması onun kesin olmasını sağlamaktadır. ‘Sezgi’de bir kanaatte bulunma ve yargının söz konusu olmaması onu şüpheden uzaklaştırmaktadır. ‘Sezgi’ yoluyla edindiğimiz bilgiler apaçık kavrayışla

²¹⁹ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010, s. 7.

²²⁰ Aynı eser: s. 15.

²²¹ Aynı eser: s. 15.

elde edilen ve anlıkta gerçekleşen yalın tecrübeler olduğundan iradenin kararından uzaktır.

Felsefe'nin İlkeleri'nde de bahsedildiği gibi; “Bir şeyi kavradığımızda, ona ilişkin bir karar vermezsek aldanmayız.”²²² Kendi bilgimizi ‘ben’in bilgisini kavrarken herhangi bir yargıda bulunmuyor olmamız hata yapmamızı engeller. Çünkü hatalar kavrayıştan değil, irade (istenç)’nin sınırsız olmasından gelir. Bu sınırsızlık bizim açık seçik olmayan şeylere doğru uzanmamıza neden olacak ve sınırlarını bilmediğimiz yerlerde bir karara varmamız bizi doğruluktan uzaklaştıracaktır.

Konunun aydınlığa kavuşması adına anlık ve iradeye yüklenen anlamları ortaya çıkarmak son derece önemlidir. Descartes’göre anlıkta kavrayış, irade de ise karar verme ve yargıda bulunma vardır. Anlık herhangi bir yargıda bulunma veya karar verme yetisine sahip değildir. Tek başına anlıkla hiçbir şeyi ne olumlayabilir ne de yadsıyabiliriz; sadece olumlayacağımız ya da yadsıyabileceğimiz şeylerin idelerini zihnimizde tasarlayabiliriz. Bu durumda anlığı böyle düşünürsek onda bir yanlgı söz konusu olmayacaktır.²²³ Anlığın işi sadece onaylamak veya yadsınan fikirleri anlamaktır. Bunun için anlık tek başına yanlış işlemez. Çünkü onun gücü fikirlerimizde bulunan şeylerden daha öteye aşmaz.²²⁴ Anlık sınırlıdır, ancak kendine görünen pek az şeye uzanır.²²⁵ Sınırlı ama kesin bilgiye ulaşır.

Öyleyse yanlgılarım nereden doğuyor? Tek başına ne anlık ne de irade yanlgılarımızın kaynağı değildir. Sadece şundan ki, “iradenin anlığımdan çok daha geniş ve kapsamlı olması yüzünden onu aynı sınırlar içinde tutamıyorum ve genişleterek anlayamadığım şeyleri de kapsamıma sokuyorum.”²²⁶ Zira, “Tek başına ne anlık ne de irade yanlgılarımızın kaynağı değildir.”²²⁷ Descartes’a göre; irade sınırsızdır ve derecesi yoktur. Bu nedenle onu açık ve seçik olarak bildiğimiz şeylerin çok ötesine götürüyoruz. Ve böylece irade, anlığın bulgularına sadık kalmayarak, açık

²²² Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 70.

²²³ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 52.

²²⁴ Oliver Lacombe, *Descartes*, çev. Mehmet Karasan, Ankara: İdeal Matbaa, 1943, s. 62.

²²⁵ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 72.

²²⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 54.

²²⁷ Oliver Lacombe, *Descartes*, çev. Mehmet Karasan, Ankara: İdeal Matbaa, 1943, s. 62.

seçik olmayan bilgiler üzerinde karar verir. Yanlışın tek bir nedeni vardır; o da iradenin sınırlarını aşan şeyler üzerinde karar vermektir.

“Ben” bilgisi doğrudan doğruya anlık ile kavranan bilgidir. Anlıkta bir karar verme ve yargıda bulunma söz konusu değildir. Karar verme ve yargıda bulunma işi iradede gerçekleşir. Sonuç olarak iradeden bağımsız, “sezgi/görü” yoluyla elde edilen bilgiler de doğal olarak kesin bilgilerdir. Sezgi’yle edindiğimiz bilgiler aynı zamanda açık seçik bilgilerdir. Descartes için doğruluk; “açıklık ve seçiklik”tir.

Hatta yargımızı sunduğumuz şeyde açık ve seçik olarak bildiğimiz şeyi kabul edersek, aldanmamız yine olanak dışıdır.²²⁸ Ancak genel olarak aldanmamıza neden olan şey daha çok, yargımızı sunduğumuz şeyin henüz tam bir bilgisini edinmeden karar vermemizdir.²²⁹

Aslında akıl bize her zaman açık seçik bildiklerimiz üzerinde bir yargıda bulunmayı emretse de biz zaman zaman çocuklukta öğrendiğimiz, bildiğimizi sanıp ama gerçekten onlara ilişkin yeterince düşünüp ve incelemediğimiz acele verilmiş yargılarla hareket ederiz. Buna bağlı olarak hatalarımız acele verdiğimiz yargılar ve bildiğimizi zannettiğimiz peşin hükümlerden oluşur. Açık-seçik bilmediğimiz şeyler üzerinde yargıda bulunurken, bulunduğumuz o yargı rastlantı eseri doğru olsa da Descartes için bu bir doğruluk değildir.

Açıklık ve seçiklik bizi peşin hükümlerden ve acele yargılardan korumakta ve aklın hata yapmasını engellemektedir. Doğruluğunu açık seçik kavradığımız şeylerde iradenin sınırları belirlenmiş demektir. Bu

²²⁸“Şüpheli duyduğumu, eksikli ve bağımlı bir varlık olduğumu aklımdan geçirdiğimde dahi eksiksiz ve bağımsız bir varlık yani Tanrı idesi de o denli açıklık ve seçiklikle zihnimde beliriyor ve sadece bu idenin bende bulunmasından ya da bu ideye sahip bir varlık olarak kendimin mevcut oluşumdan, o denli açık biçimde Tanrı’nın varolduğu ve kendi varlığımın da hayatımın tüm anlamının da ona bağlı olduğu sonucunu çıkarıyorum ki, insan zihninin hiç bir şeyi bundan daha büyük açık seçiklikle bilebileceğini sanmıyorum. Ve şimdiden, bizi bütün bilim ve bilgelik hazinelerini içinde toplayan doğru Tanrı’nın seyrinden, evrendeki diğer şeylerin bilgisine götürecek bir yol bulmuşum gibime geliyor. Zira en başta biliyorum ki, onun beni aldatmasına olanak yoktur, (...)öyleyse bu yetiyi bana, gerektiği gibi kullandığım takdirde, beni hiçbir zaman yanılgıya düşürmeyecek bir nitelik verdiği de kesindir.” Descartes, *Meditasyonlar*, s. 49.

²²⁹ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 70.

durumda hata yapmamıza sebebiyet veren iradenin sapmaları da olmayacaktır. Hata; iradenin sınırsız şeylere uzanabilmesinden doğmaktadır.

İradede akıl yürütme ve karar verme söz konusudur. İrade, düşünme (reflexion)'dir. "Düşünme, güvensizliktir. İnsan aldanmışsa kendiliğinden aldanır, sebebi kendisidir."²³⁰ Descartes'ın kendisini her an aldanmaya hazır ve teşebbüslerinden kuşkulandığı kötü cinin sözünü ettiği vakit söylemek istediği budur.²³¹ Descartes'a göre tasdik ve karar verme olmadığı zaman hata da olmaz.

Descartes'a göre; "sağduyu tüm insanlara eşit paylaştırılmış şeydir."²³² Tüm insanlara eşit paylaştırılan sağduyu varsa o halde neden insanlar aynı durum karşısında farklı kanaatlerde bulunmaktadırlar. Bu kanaatlerin farklılığı bazılarının diğerlerinden akıllı olması değil, düşünceleri değişik yollardan sevk etmek ve zihnin doğru kullanılmamasından kaynaklandığını söyler.

Aklın hata yapmasını önlemek, akılı iyi kullanmak adına yöntemsel bir metod geliştirir. "Evet dikkatimi tam olarak kavrayabildiğim şeyler üzerinde yeterince yoğunlaştırıp onları ancak karışık ve karanlık biçimde anlayabildiklerimden ayırırsam, bunu mutlaka başaracağım."²³³ Descartes'a göre açık seçik kavradığımız şeyleri dayanak noktası olarak alırsak aldanma olasılığımız yoktur. Bu apaçıklık metodunun ilk kurallarından biridir. Descartes'a göre doğru olduğunu apaçık bilmediğimiz hiçbir şeyi asla kabul etmemeli, acele yargılara varmaktan ve önyargılara saplanmaktan kaçınmalı, kendisinden kuşku duyulmayacak apaçık yargılar üzerine karar verilmelidir.

Descartes, ikinci kuralında analiz yönteminden bahsetmektedir. "İnceleyeceğim meselelerin her birini, mümkün olduğu en iyi biçimde çözmek için gerektiği kadar çok parçaya ayırmak."²³⁴ İncelenecek problemi yalınlaştırmayı hedefleyen bu yöntem, aynı zamanda problemin sınırlarını da çizmiş olacaktır. Bu sınırlar iradenin kapsamını da

²³⁰ Viktor Brochard, *Yanlış*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: İdeal Matbaa, 1949, s. 38.

²³¹ Brochard, *Yanlış*, s. 38.

²³² Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 3.

²³³ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 58.

²³⁴ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 19.

belirleyecektir. Böylelikle iradenin bizi hataya sevk etme olasılığı ortadan kalkacaktır.

Üçüncü kural, en basit konulardan başlamak ve tıpkı bir basamak çıkar gibi yavaş yavaş bileşik olanın bilgisine gitmek, bunu yaparken birbiri ardında sıralanmayan düşünceler arasında bile bir sıra oluşturmak, birini öbüründen çıkardığımız düşünceleri titizlikle incelemek.²³⁵ Bu kuralda Descartes basit şeylerden yola çıkarak karmaşık şeylerin bilgisini aşama aşama elde etmeyi hedefler.

Son kural olarak “hiçbir şeyi dışarıda bırakmayacağımdan emin olana kadar her yerde eksiksiz sayımlar yapmak ve geneli gözden geçirmek.”²³⁶ Sayışın (tümevarım)²³⁷ sürekli ve kesintisiz olması Descartes için çok önemlidir. Sürekli olması belleğe yardımcı olacak ve aklın işleyişindeki yavaşlık giderilecektir. Şunu da ekleyelim ki, bu düşünce devinimi hiçbir noktada kesintiye uğramamalı, çünkü uzak ilkelerden yola çıkıp acele çıkarsama yapmayı deneyenler, çoğu zaman basamakların farkında olmaz ve ara sonuçları gözden kaçırmaları, bu durumda atlama zinciri kopar ve sonucun kesinliğini bütünüyle yok eder.²³⁸ Sayış ilk bakışta göremediğimiz uzun zincir bilgi topluluğunu apaçık hale getirirken tümdengelim yardımcı

²³⁵Örneğin; 3 ve 6 büyüklükleri ele alındığında; sürekli orantılı bir üçüncüsünün, yani 12'nin bulunmasındaki kolaylığa karşın, en uçtaki(extreme) iki büyüklüğü, yani 3 ile 12'yi elde tutarak orta büyüklüğü, yani 6'yı bulmak o kadar kolay değildir; çünkü nedeni sezgisel olarak inceleyen kimse için açıktır ki, ortada öncekinden ayrı, başka cinsten bir güçlük vardır. Bir orta büyüklük bulmak için, gerçekten de, aynı zamanda iki en uçtakine ve bunların bölünmesinden bir yenisini çıkarabilmek için, aralarındaki orana bakmak gerekir; bu eldeki iki büyüklükten sürekli orantılı bir üçüncüsünü bulmak için yapılan işlemden bütünü ayrı bir işlemdir. Bkz: Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul:Sosyal yayınları, 2010, s. 30.

²³⁶ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 20.

²³⁷Tümevarım: Bugünkü anladığımız haliyle “tümevarım sorununun”(yani Hume tarafından çok iyi incelenmiş olan ve bilimin tikel olgulardan nasıl genellemelere ulaştığı sorunu; ya da sınırlı sayıda veriden nasıl evrensel yasalar çıkardığımız sorunu)Descartes'ın yazılarında çok az yer bulduğunu görüyoruz. Kurallarda Descartes, “tümevarım” terimini, modern anlamından farklı şekilde kullanıyor. Bilimsel bilgiye giden iki tip bilişsel süreç ayırt ediyor: İlki sezgi ile başlayarak bir dizi çıkarsamayı içermektedir;burada zincirdeki her bağlantı kolaylıkla sezilir.İkincisi bir sezgiler(görüler)dizisine tam olarak indirgeme olanaklı olmadığı zaman ortaya çıkmaktadır. “Eğer birbiriyle bağlantılı olmayan önermelerden bir tek önerme çıkarabiliyorsak, aklısız yetimiz genellikle tümünün tek bir görüde kuşatabilmeye yeterli olmadığından, tümevarım ya da sıralama işleminin izin verdiği kesinlik düzeyiyle yetinmemiz gerekir. Tümevarım şöyle tanımlanmıştır: Verilmiş bir sorunla bağlantılı olarak ilgili tüm noktaların iyi düzenlenmiş olarak irdelenmesidir. John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Necati Ilgicioğlu, Ayhan Çitil, Aliye Kovanlıkaya, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2002, s. 211-212.

²³⁸ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 34.

olur. “Aslında sayış, tündengelimın sezgiyle kontrol edilemediği uzun bilgi zincirinde tündengelimine yardımcı bir araç olarak görölür.”²³⁹ Doğruluğun ölçütü olan “açıklık ve seçiklik”;

*Açık bilgi derken, dikkatli zihne görünen ve belli olan bilgiyi demek istiyorum Örneğin nesnenin gözlerimize görüneceği, onlar üzerine büyük bir kuvvetle etkide bulunacağı ve böylece onları kendilerine bakacak duruma sokacağı zaman, nesneyi açıkça görürüz*²⁴⁰

Açık bilgi, zihne doğrudan doğruya verilen, kavrayışla elde edilen bilgidir. Zihin açık bilgiyi edinirken bunu sezginin kavrayışıyla yapar. Dolaysız, doğrudan herhangi bir karşılaştırma ya da birkaç fikir bağlantıları arasından bazı şeyleri ayırmaya ihtiyaç duymaz. Açık bir kavrayıştır ve elde edilen açıklığa sezgiyle ulaşılmıştır. Sezgi, bulanık içinde açık olanların algılanmasını sağlar ve zihnin herhangi bir düşünce devinimini gerektirmez, ayrıca anlıkta gerçekleşen bir kavrayış olduğu için düşünceler arasında bir çıkarsama ve geçiş söz konusu değildir. Ve bundan ötürü elde edilen açık bilgide bir bulanıklık olmadığı için onu seçikleştirmeye ihtiyaç duymaz.

Descartes, herhangi bir türetme ve düşüncenin devinimi söz konusu olmaksızın, “...herkes zihinsel sezgi ile var olduğunu, düşündüğünü, bir üçgenin yalnızca üç çizgi ile, toparlak bir cismin bir tek yüzeyle sınırlı olduğunu...”²⁴¹ açıkça görebilir, der. Ben’in bilgisini sezgiyle edinen zihin aynı zamanda üçgen idesine ait fikri de sezgi yoluyla bilmektedir ve bu fikirler bulanık olmayan, açık fikirlerdir. Anlığın zorunlu olarak kabul ettiği, seçikleştirme ihtiyacı duyulmayan fikirlerdir. Düşünen töz ve uzamlı töz, sezgi ile edinilen ilk ilkeler ve dayanak noktaları olmaktadır. Düşünen töz olan insan, dış dünya olan ilişkisinin temelini, sezginin kavrayışıyla edinilen bu tözlerden türetmektedir.

Descartes’a göre sezginin kavrayışıyla edinilen ideler sadece ben veya üçgen ideleri değildir, düşüncemizi daha ileriye götürdüğümüzde orada her şeye gücü yeten son derece eksiksiz bir varlığın idesini de bulabileceğimizi

²³⁹Ömer Naci Soykan,“Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes’ın “Intuition” Kavramının Yeri”, *Felsefe Dünyası*, S.24.(1997), sayı. 24. s. 12-19.

²⁴⁰ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 78.

²⁴¹ Aynı eser: s. 16.

ileri sürer. Bu ide tam ve eksiksiz olan Tanrı idesidir. “Tanrı adıyla sınırsız, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, eylemiyle kendimin ve diğer bütün var olan şeylerin yaratıldığı ve meydana getirildiği bir tözü kastediyorum.”²⁴² Bu olumlu nitelikler bende o kadar üstün derecede ki, onları ne kadar dikkatle incelersem inceleyeyim, kaynağını benden almış olabileceklerine inanmıyorum.²⁴³ Descartes bu düşünme faaliyetinden sonra, zorunlu olarak Tanrı’nın var olduğu sonucunu çıkarır. “ (...) zira kendim de bir töz olduğum için töz idesi bende aslen var olsa da, sonlu bir varlık olan ben, gerçekten sonsuz bir töz tarafından zihnime konmuş olmasaydı, sonsuz bir töz idesini edinemezdim.”²⁴⁴ Kendimden daha yetkin bir varlığın olduğu idesi bende bulunmasaydı, kuşku ve arzu duyduğumu ya da bende bir eksiklik olduğunu ve kusursuz olmadığının bilincine varmak nasıl olanaklı olabilirdi?²⁴⁵ Sonlu bir varlık olan ben sonsuz ve sınırsız varlığın nedeni olamam. Tam tersine sonsuz tözde sonlu tözden daha fazla gerçeklik bulunduğunu başka deyişle kendimden önce, Tanrı idesinin var olduğunu açıkça görüyorum.²⁴⁶

Tanrı idesi, anlıkta bulunan *sınırsız*, *sonsuz* ve *mükemmel* idelerinden yola çıkarak türetilmektedir. Ben idesini kendi düşüncesinden ve bilincinden yola çıkarak salt sezgiyle edinen Descartes, Tanrı idesini de Tanrı’ya ait idelerden -sınırsız, sonsuz, mükemmel- türetir. “Şimdi, bendeki bütün ideler içinden, zihnimde kendimi temsil eden -ve burada anlaşılmasında hiçbir güçlük bulunmayan- ide dışında, biri bir Tanrı’yı, diğer bazıları cisimli ve cansız şeyleri (...) gösteriyorlar.”²⁴⁷ Cisimli şeyler hakkında zihinde bulunan idelere gelince, “kendim hakkımda sahip olduğum ideden çıkarabileceğimi sandığım töz, süre, sayı ve buna benzer ideler var.”²⁴⁸ Cisimli şeylerin idelerinin birleşimine giren ve dış dünyayı anlamamıza yarayacak olan uzam, şekil ve hareket gibi idelerin de zihninde en üst derecede bulduklarını ileri sürer. O halde üçgen idesi de bahsedilen

²⁴² Descartes, *Meditasyonlar*, s. 41.

²⁴³ Aynı eser: s. 41.

²⁴⁴ Aynı eser: s. 41.

²⁴⁵ Aynı eser: s. 41.

²⁴⁶ Aynı eser: s. 41.

²⁴⁷ Aynı eser: s. 39.

²⁴⁸ Aynı eser: s. 40.

idelerden-uzam, şekil-yola çıkılarak türetilmiş bir idedir. Anlıkta bir üçgen idesi yok, üçgeni türetecek şekil, uzam, derinlik gibi ideler vardır.

Descartes şeylerin bilgisini Tanrı'ya dayandırır. Tanrı idesine sahip olmadıkça başka şeylere ilişkin bilgi edinilemez. Filozofa göre açık seçik şeylerin doğruluğu ancak Tanrı'nın varlığıyla mümkündür. Bilginin teminatı Tanrı'dır.²⁴⁹ Bizde bulunan doğruyu yanlıştan ayırt etme yetisi -herkesin kendisinde bulabileceği gibi- Tanrı, yani en yüksek derecede doğru sözlü ve kesinlikle aldatıcı olmayan bir varlık tarafından yaratılmıştır ve onun tarafından sürekli olarak korunmaktadır.²⁵⁰ Yanılgı olumlu bir şey değildir, sınırsız ve mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın aldatacağını düşünmek, tanımını itibariyle saçma olacaktır.

O halde ilkin ikisi de yaratılma ile varlık bulan düşünen töze ve uzamlı töze ait olmak üzere açık iki kavram edinilir. İkisi olarak kendisi yaratılmış olan düşünen ve başkasına bağlı olmayan bir tözün, yani Tanrı üzerine de açık seçik fikir edinilebilir.²⁵¹ Bu fikirler apaçık, sezgisel olarak bilinen ve tüm diğer bilinenlerin kendilerinden türetildiği ilk dayanak noktalarıdır.

Sezginin kavrayışıyla anlıkta elde edilen bu fikirler için doğru veya yanlış olma söz konusu değildir. Çünkü bu fikirler Descartes'a göre olumsal değil, hakikattir. Şöyle ki; onların başka türlü düşünülemez. "Kendine özgü doğru ve değişmez doğaları bulunan"²⁵² şekillere sayılara ve diğer geometriye ilişkin olan, açık seçik olarak kavradığımız şeyler, insan akılsallığına kuşku düşürmeyen doğrulardır. Aynı şekilde, kesinliğin

²⁴⁹ İki ile üçün toplamının beş ettiğini ve buna benzer şeyleri düşündüğüm zaman, onları hiç olmazsa doğru olduklarından emin olacak kadar açık seçiklikle kavriyorum. Gerçi daha sonra bunlardan kuşkulanaabileceğim yargısında da buldum ama bu sadece aklıma gelen düşünceden başka bir şey değildir. Tanrı bana öyle yaradılış verebilirdi ki en açık ve kesin şeylerde bile yanılabılırdim. Nitekim aldatmanın Tanrı'nın mükemmelliği ile bağdaşmayacağını bildiğim için beni aldatmasına imkan yoktur. Descartes, *Meditasyonlar* çev. İsmet Birkan, İstanbul: 2011, Bilgesu Yayıncılık, 2011, s. 32. Tanrı'nın bilginin teminatı olması, Copernicus tarafından da dile getirilmiştir. Copernicus'a göre; astronomun aleti, matematik veya geometridir. Bunlar sayesinde ilkin yolu kolağan etmeye başlar sonra adımını atar. Zira inceleme esnasında bu kutsal objeler bizden öyle uzaktadır ki, neye yarar insan zihninin güçlü olması? Copernicus'a göre Tanrı cömertliğiyle gökbilimciye kahramansı yetenekler sunmasaydı ve onu eliyle yönlendirmeseydi, insan aklı yetersiz kalacak ve hatalara yönelecektir. C. Cengiz Çevik, *Copernicusçu İlk Bildirim*, Dergah Yayınları: İstanbul, 2012, s. 132.

²⁵⁰ Spinoza Benedictus, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev. Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2014, s. 52.

²⁵¹ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 83.

²⁵² Descartes, *Meditasyonlar*, s. 60.

ölçütüne temel olacak olan ‘ben idesi’ açık seçik kavradığımız şüphe duyulmayan fikirlerdir. Çünkü, kaynağını anlıktan alan doğuştan idelerdir. Doğuştan ideler seçikleştirmeye ihtiyaç duyulmayan a priori fikirlerdir.

Kaynağı anlık olan bu ideler dış dünyanın bilgisini mümkün kılacak temel dayanak noktalarıdır. Açık seçik idelerin yer aldığı akıl, doğruluk veya yanlışlığı söz konusu olmayan, doğuştan idelerle dış dünyaya yönelmektedir. Dış dünya insan aklının işleyiş biçimiyle şekillenmektedir. Bilginin kaynağı insan aklıdır. Akıl bu gücü anlıktaki doğuştan idelerden almaktadır. Anlık kendisinden başka bir şeye gereksinmesi olmayan salt düşünselliktir ya da salt zihindir. Bu yaklaşım uyarınca, salt düşüncenin, dış dünyaya yön vermeye başlaması söz konusudur.

O halde şöyle bir sonuçla karşılaşırız, kavrayışla elde ettiğimiz bilgiler sandığımız kadar çok değil. Bu durum Kural VI’da şöyle ifade edilir:

“Başka bir şeye bağlı olmadan, deneyle hatta bizde doğuştan bulunan bir ışık sayesinde ve ilk bakışta, sezgi ile ve kendiliklerinden görülebilen salt ve basit şeylerin sayısı azdır.....Geri kalanların hepsine, ancak birincilerden çıkarsanarak, ister doğrudan doğruya ister iki üç ya da daha çok sonuçlar aracılığı ile varılabilir.”²⁵³

Descartes ‘ben’in bilgisini sezgi kavrayışıyla edinmiştir. Aynı şekilde sezgi kavrayışıyla elde edilen bir başka şey de üçgen idesidir. Oysa diğer bazı şeyleri örneğin üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğunu ise, sezginin apaçık kavrayışıyla değil anlıkta bulunan üçgen idesinden yola çıkarak türetme yoluyla başka deyişle tümdengelim ile bilinir.

Zihnin dışında herhangi bir varlığı bulunmayan, üçgen idesi anlıkla kavranır. Kendine özgü kanıtlanabilir, doğru ve değişmez özellikleri vardır. Buradaki kanıtlama işlemi, bir bakıma bilgiyi seçikleştirmedir. Descartes ‘a göre doğruluk, bu bakımdan açıklık ve seçiklidir. Bir şey açık seçik olarak sunulabiliyorsa, doğrudur.²⁵⁴

²⁵³ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 15.

²⁵⁴ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 60.

Örneğin üç açının toplamının iki dik açıya eşit olması, en geniş açısının en uzun kenarını görmesi gibi. İlk kez bir üçgen tasarladığımda bu özellikleri hiçbir şekilde aklıma getirmemiş olduğum halde, şimdi bunların, istesem de istemesem de, bu üçgende bulduklarını çok açık ve net olarak görüyorum; dolayısıyla onları benim uydurduğum veya icat ettiğim söylenemez.²⁵⁵

Açıklık bu bakımdan ele alındığında, bir şeklin üç kenarlığı doğrudan doğruya muhakemesiz kavranır. Herhangi bir seçikleştirme ya da karar verme durumu söz konusu değildir, doğrudan doğruya vasitasız düpedüz fark edilir. Fakat üç açısının iki dik açıya eşit olduğu ya da iç açıları toplamının 180 derece olduğu, akıl yürütme ile anlaşılır. Üçgen idesi anlakta mevcuttur ama üçgene ait özellikler tümdengelim yoluyla bilinir. Üç kenarlı bir şekil olduğu sezgi ile kavranır ama kavramlar arasındaki bağıntıların ve ilişkilerin icra edilmesi tümdengelim yoluyla olmaktadır. Tümdengelim yoluyla edinilen bu fikir her üçgen görüldüğünde sanki onun iç açılarının toplamı da apaçık sezgi yoluyla edinilmiş gibi görülür. Ve bu noktada üçgenin iç açıları da her üçgen görüldüğünde apaçık kavranır. Üçgen idesinin varlığından yola çıkıldığında ve bu sezgiye dayandırıldığında yapılan bu türetme işlemi de sezgiye ait olmaktadır.

Duyulur dünyada bir üçgenin başka bir deyişle, geometrik şekillerin hiçbirinin olmadığı bilinir. Geometrik kavramlar, bilen yetinin yani kavramsallaştıran ve şeyleri zihninde imgeleyebilen aklın nesnelere uygulanmasından başka bir şey değildir. Şöyle ki; “bende bulunan imgelem yetisi, beni onların varlığına inandırmaya yeter.”²⁵⁶

Açıklığı sezgi ile elde eden zihin, seçiklik için başka bir düşünme faaliyetine ihtiyaç duymaktadır. Descartes; “seçik bilgiden de keskin ve başka bilgilerden ayrı bilgiyi demek istiyorum,”²⁵⁷ der. O halde, bir bilginin başka bilgiden ayrılabilmesi için düşünmenin hareketine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düşünme faaliyeti birtakım karşılaştırma ve analizlerin yapılmasını gerekli kılar.

²⁵⁵Aynı eser: s. 34.

²⁵⁶Aynı eser: s. 65.

²⁵⁷Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 78.

Analiz olarak anlaşılması gereken düşünme faaliyeti tündengelimdir. Descartes burada yönteminin ikinci kuralını duyurur: “İnceleyeceğim meselelerin her birini, mümkün olduğu en iyi biçimde çözümlmek için gerektiği kadar çok parçalara ayırmak.”²⁵⁸ Bu parçalara ayırma işlemi için zihin tündengelime ihtiyaç duymaktadır. Sezgide tek seferde edinilen açıklık, tündengelimde tek seferde gerçekleşemez. Zihnin bu faaliyeti “Aklımızın bir şeyden öbürünü çıkartan belli bir devinimini içerir.”²⁵⁹ Bu devinimini yaparken kesinliğini bellekten alır. Bellek ile kastedilen zihnin imgelem işlevidir. Bu noktada kavramlar arasında geçiş yaparken belleğin yardımına ihtiyaç vardır. Çünkü ilk kavramdan sonuncuya kadar her birinin hemen yanındakine bağlı olduğunu akıllarda tutmak gerekir.²⁶⁰ Bir zincirin baklaları gibi birbirine bağlı olan önermelerin sırasının unutulmaması gerekir. Tündengelim için bu sıra çok önemlidir ve Descartes’ın yöntemsel kurallarından biridir. Bağın unutulması ya da sıranın atlanması apaçıklığa ulaşmamızı engeller. Sezgi’nin tündengelimden ayrıldığı nokta da burasıdır.

Tündengelim, sezginin tek seferde özellikle çok sayıda ayrı şeyden tek bir yargı çıkarması gerektiği ²⁶¹ durumlarda sezgiye yardımcı olur. Çünkü sezgi bu yargıların bütününe kavrayamaz. Anlığın kapsamı buna izin vermez, burada belleğin yardımına ihtiyaç vardır. Kavramlar arasındaki bağlantıların akılda tutulması gerekir. Çok sayıdaki yargıdan tek bir yargı çıkarılırken atlama olmaksızın, kesintisiz bir türetme yapılmalıdır.

Tündengelim yoluyla yapılan dolaysız çıkarımlar “(...) eğer çıkarım apaçık ise zaten gerçekten sezgiye bağlı demektir.”²⁶² Öyleyse sezgiden hareketle yapılan dolaysız çıkarsamalar temelde tündengelim ile olsa da sezginin basit önermeleriyle yola çıktığı için, düşünme sürecinin tümü bir nevi sezgidir. Çünkü tündengelim başlangıç olarak temel aldığı ve çıkarım yapacağı önermelerin ya da ilkelerin kendisini sezgi yolu ile bilir. Bu noktada kesinliğini ve garantisini sezginin basit önermelerinden alır.

²⁵⁸Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 19.

²⁵⁹Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 52.

²⁶⁰Aynı eser: s. 17.

²⁶¹Aynı eser: s. 35.

²⁶²Aynı eser: s. 35.

Sezgi bazen, tümdengelim yoluyla birinden öbürüne çıkarsama yapılan ve bilgi seikleştirilmeye çalışıldığı zaman süreç olarak geçer, bu haliyle sürecin tümü sezgiye mal edilir. Yapılan işlemin adı Tmdengelimdir, ama ilk ilkelerin kendilerinin sezgi yolu ile bilinmesi ve ilk ilkelerden hareketle adım adım sonuca varılmış olması, sürecin sezginin eseri olduğunu gösterir. “nk birilerinden öbürlerini dolaysız çıkardığımız her şey eğer çıkarım apaçık ise zaten gerçek bir sezgiye bağlı demektir.”²⁶³ çıkarım, açıklığını sezgiden alır. Öte yandan yine Descartes’ın VIII.Kural’da “...hiç şüphesiz eldeki kurallara göre, hiçbir bilginin anlık bilgisinden önce gelmeyeceği açıktır.”²⁶⁴ ifadesi de bunu destekler niteliktedir. Sezgi, anlığın apaçık kavrayışıdır.

Tümdengelim, yaptığı çıkarımları anlığın verilerine borçludur. Anlıkta olmayan bir şeye ulaşabilmenin yolu yoktur. Tümdengelimin sağlam adımlarla ilerlemesi, sezgiden aldığı açık bilgiye bağlıdır. Herhangi bir bilgi sezgiye bağlanmadığı zaman o bilginin açık seikliğinden söz edilemez. Zihin, kavramların birinden öbürünü çıkarırken aradaki bağıntıyı sezgiyle görür. Her bağıntıda sezginin kavrayışına ihtiyaç vardır. Zihin iki kavram arasındaki bağıntıyı açıkça kavradığında veya gördüğünde türetme içine devam eder. Yapılan düşünme faaliyetinin adı tümdengelimdir. Ama bağlantılar arasındaki geçişler için sezginin tanıklığına ihtiyaç vardır. Descartes’a göre bilgiyi seçikleştirme işlemi zor bir işlemdir. Bunu “...çok açıkça ve seike kavradığımız şeylerin dosdoğru olduğunu genel bir kural olarak edineceğime; ama sadece, seike kavradığımız şeylerin hangileri olduğuna dikkat göstermede bir sıkıntı bulunduğuna hükmettim.”²⁶⁵ sözleriyle belirtir. Çünkü seçik bilgi kavrayışın değil bir takım akıl yürütmelerin ve muhakemelerin sonucunda ulaştığımız bilgidir. Bu konuyu anlayabilmek için bilginin açığa çıkarılmasına bakılması gerekmektedir.

²⁶³ Aynı eser: s. 35.

²⁶⁴ Aynı eser: s. 40.

²⁶⁵ Descartes, *Metod zerine Düşünme*, s. 33.

3.2. Zihnin İşleyişi ve Bilginin Açığa Çıkarılması

Bilginin oluşumu sürecinde Descartes, kendisinde birincisi doğuştan dediğimiz, ben idesi ve matematiğe ilişkin kavramlar, ikincisi duyu verilerinden türetilmiş dışarıdan gelen ideler, üçüncüsü ise icat (invented) edilen imgelem kaynaklı ideler olduğunu söyler.²⁶⁶ Doğuştan ideler, doğru veya yanlış olması söz konusu olmayan idelerdir. Onlar, Düşünen töz'ün varoluşuna bağlı, apaçık fikirler oldukları için seçikleştirilmelerine gerek yoktur ve anlık (*intellect*)'ta bulunurlar. Seçikleştirme ihtiyacı duyulanlar dışarıdan gelenlerden türetilmiş bilgiler (*adventitious*) yani duyu verilerinin sağladığı fikirler ile tarafımızdan icat/oluşturulan (invented) edilen imgelem kaynaklı fikirlerdir. Duyu verilerinden gelenlerden türetilmiş ideler zihnin duyular (*sense-perception*) bölümünde; tarafımızdan icat edilen ideler ise, İmgelem (*imagination*)'de bulunmaktadır. Bu ideler açık seçik bilgi veremediklerinden doğruluğundan emin olunamaz. Descartes'a göre, "Duyular, nesnenin (eşyanın) özünü değil, ne işte yararlı ya da zararlı olduğunu öğretir."²⁶⁷ Duyularımız cisimler tarafından gelecek tehlikelere karşı tedbirler alınmasını sağlar. Örneğin ne zaman faydalı ya da zararlı olduğu, duyulardan gelen verilerle anlaşılabilir. Bunların ötesinde bize açık seçik bilgi vermeleri söz konusu değildir.

Bilinen bir şey var ki, dış dünya hakkında duyular ve imgelemin yardımına ihtiyaç vardır. Fakat duyular bilgi edinmek için yeterli olmamakta; aynı zamanda duyuların analiz edilip sentezlenerek zihnin kendisinden kaynaklanan bir takım faaliyetlerle de bu duyulara eklenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu da ancak anlıkta bulunan ideler yoluyla mümkün olmaktadır. Anlık, bilginin üretildiği yerdir ama imgelem ve duyular ona bilgi için malzeme sağlayan işlevlerdir.²⁶⁸ Doğrudan doğruya bilgi elde edemezler ama elde ettikleri verileri anlık kendisinde bulunan doğuştan (innate) idelerle düzenler.

Nesnelerin bilgisini sadece duyu verilerinden değil, açık seçik emin olduğumuz anlıkta bulunan geometriye ilişkin kavramlarla da oluştururuz.

²⁶⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 34.

²⁶⁷ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 104.

²⁶⁸ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 56.

Bu bakımdan; duyu verileri yoluyla imgelemde ide üretildiğinde (icat), bilginin oluşturulmasından bahsedilebilir. Anlıkta bulunan açık seçik kavradığımız ideleri dayanak noktası olarak dış dünyanın bilgisini edinmeye yönelindiğinde bilginin açığa çıkması söz konusudur. Çünkü dış dünyanın bilgisi anlıkta bulunan doğuştan idelerle açığa çıkarabilir. Descartes'ta bilgi; bir taraftan anlığın belirleyiciliği yoluyla, bir taraftan da duyu verileri yoluyla edinilen izlenimlerin oluşturduğu bir yapı sergiler.

Descartes'a göre nesnel duyu organlarına yaptıkları etki sonucunda bilinmektedirler. Descartes bu etki sorununu, şekilden yola çıkarak açıklar. "Duyulara şekilden daha kolay yansıyan bir şey yoktur: çünkü dokunulur ve görülür."²⁶⁹ Cisimli şeyler, şekil, uzam ve devinimleri yoluyla bizde veriler oluşturur. "İmge, beynin herhangi bir bölümünde maddi olarak resmedildiği için bilinç tarafından canlandırılmış olamaz."²⁷⁰ Çünkü zihin ve beden birbirinden ayrı şeylerdir. İmge dış nesnelere gibi bir nesnedir. Düşünen töz dış dünyaya imgelem yoluyla yönelir.

"Dış duyu nesne tarafından devinime geçirildiğinde bu devinimi alan şeklin aynı anda ve bir yerden öbürüne geçmeden, bedeninin ortak duyu"²⁷¹ denilen bir başka parçasına taşındığını kavramak gerekir."²⁷² Ortak duyum

²⁶⁹ Aynı eser: s. 58

²⁷⁰ Aynı eser: s. 15.

²⁷¹ Ortak Duyu-sens commun. Bu kitabın Mehmet Karasan tarafından yapılan ilk çevirisinde (s.62) dipnot olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: "Yani, dimağın ortasına doğru bir yerde bulunan ve ruha konak olan ve bütün duyular intibaların hayallerinin kavşağı olan küçük bir bez." Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 115.

Şekil 3. Nesnelere Duyu Organlarına Yaptığı Etki. Örneğin; eğer A ateşi B ayağına yakınsa, bu ateşin çok küçük ve ince bir parçası (sizin de bildiğiniz gibi çok hızlı hareket eden kısımdır.) derinin dokunma güdüsüne sahip bölümünü hareket ettirme gücüne sahiptir.

dış duylardan cisimsiz olarak gelen fikirleri ve şekilleri imgelemde, balmumu üzerinde olduğu gibi, şekillendirmek için bir mühür rolü oynar.²⁷³ İmgelem aynı zamanda birden çok şekli birbirinden ayrı ve seçik olarak kavratılabilir ve genellikle uzun süre saklar. O zaman -bu özelliğinden dolayı- imgeleme bellek denir.²⁷⁴ Sinirleri devindiren güç, sinirlerin kökeni olan imgelemin bulunduğu beyindedir. Sinirler onun aracılığıyla çeşitli şekillerde devinime geçerler, tıpkı ortak duyunun dış duylarla devinime geçişi gibidir. Bu devinimler nesneden nitelik üretecek idelerin oluşmasına yol açar. Nesne, iç duyu tarafından üretilen ve imgelemde biriken bu idelerin yeniden kurulmasıyla oluşur. “İmgelem ya da imgenin bilgisi anlıktan kaynaklanır; anlığımız, beynimizde üreyen maddi izlenime uygulandığında, bizde imge bilinci sağlar.”²⁷⁵ Dış nesnelerin neden olduğu hareketler anlıkta yer alan düşünceleri açığa çıkarırlar. “Hareketler zihinde kimi duylular uyandıran göstergeler gibidir.”²⁷⁶ Temelde yine anlık vardır ve anlık bedensel olana hükmetmektedir. Descartes’ın “bilen özne”yi merkeze alan bir düşünüş yapısı sergilemesi ile bu durum değişime uğrar. Artık doğa kendi gözümüzle görülmekte, nesnelerin gerçek bilgisine değil, zihnimizde var olan bilgisine ulaşılmaktadır.

Böylece bu yolda, bu küçük ateş parçaları ona bağlı olan küçük ve ince liflerini çekerler ve aynı anda da gözeneğine giriş yolunu açarlar. Ki bu da gözeneği, bu lifin bittiği yerin tam karşısındaki noktada bulunur. Bu durum şuna benzer: zilin yayını bir uçtan çektiğinizde, diğer uçtan zili çalmış olursunuz. Bu şekilde küçük boru ya da gözeneğe giriş açıldığında, hayvan ruhları F oyuğuna taşınırlar. Bazıları ayağı ateşten çekmek için kullanılan kaslara ve bazıları gözleri ve başı döndürmek için kullanılan kaslara ve bazıları da elleri hareket ettirmek için kullanılan kaslara ve tüm vücudu korumak için çeviren kaslara gider. Rene Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes Volume I*. Translated. John Cottingham. Robert Stoothoff. Dugald Murdoch. Cambridge University Press: Cambridge, 1985, s.101. “Gözümüzle gördüğümüz nesnelerin bizimle iletişime geçmeleri, salt o nesnelerle bizim aramızda bulunan saydam cisimlerin işe karışmasıyla gerçekleşir, yani bu cisimlerin gözümüzün dibindeki görme sinirinin minicik liflerinde ve ardından bu sinirlerin çıktığı beynin ilgili bölgelerinde meydana getirdikleri yerel hareketler sonucunda gerçekleşir. Bu örnekten yola çıkarak seslerin, renklerin, kokuların, tatların, sıcaklığın, acının, açlığın, susuzluğun ve genel olarak hem dış duylarımıza hem de iç arzularımıza konu olan tüm nesnelerin sinirlerimizde nasıl bir hareket meydana getirdiklerini ve bu hareketin yine sinirler aracılığıyla nasıl beyne kadar iletildiğini de kolayca anlayabiliriz.” Rene Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları: 2015, s. 43.

²⁷² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 59.

²⁷³ Aynı eser: s. 59

²⁷⁴ Aynı eser: s. 59

²⁷⁵ Sartre, *İmgelem*, s. 15

²⁷⁶ Aynı eser: s. 16

Buna bağılı olarak dış dünyanın bilgisinin edinilmeye başlanması bir soruyu da beraberinde getirir. Dış dünyadaki nesnelere oldukları gibi mi algılanır yoksa kendi yapımıza göre mi algılanır?²⁷⁷ Descartes'a göre bu sorunun cevabı, kendi yapımıza göre algılanır olur.²⁷⁸ Çünkü, bilgi ve dış dünyayı anlamlandırışımız, zihinde bulunan doğuştan ideler yoluyla mümkündür.²⁷⁹ Zihnimiz herhangi bir nesneyle bağlantı kurmadan bir takım idelere sahiptir ve elde edilen veriler -genel bilginin nesnelere- zihinde bulunan doğuştan ideler yoluyla düzenlenmektedir.²⁸⁰ Descartes'ta algının görevi dış dünya hakkında bilgi vermenin yanında, anlıkta bulunan ideleri belirginleştirmedir. O halde dış dünya kendi yapımıza göre algılanmaktadır. Bilen öznenin ön planda olmasından kastedilen de budur. 'Bilen özne' ya da 'düşünen şey,' bilgi anlayışını da farklılaştırmıştır.

Sizi uyarmak isteyeceğim ilk husus, bizdeki his ile, yani gözlerimiz aracılığıyla imgeleme yetimizde şekillenen ide ile, o hissin bizde uyandırdığı objelerdeki şeyler, yani "ışık" diye adlandırılan alevdeki ya da güneşteki şeyler arasında farklılık olabildiğidir.²⁸¹

Descartes bu pasajla dış dünya ile zihindeki dünya arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve aralarındaki ilişkinin şeffaf olmadığını söylemektedir. Herkes düşüncesinde sahip olduğu idelerin, dünyadaki objelerin kendilerine tamamen benzediğini düşünse de aslında aralarında fark olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade eder.²⁸²

²⁷⁷“Dış dünya hakkında bilgi edinme yolu imgelemdir. Zihinde bir imgenin oluşması algı sonucunda olabilmektedir. Örneğin masanın üstündeki beyaz bir kağıda bakıyorum; biçimini rengini, konumunu algılıyorum. Daha sonra kafamı çeviriyorum ve kağıdı görmüyorum artık. Bu o kağıdın yok olduğu anlamına gelmez, o kağıt yine masanın üzerinde, kendi eylemsizliğiyle orada duruyor. Başımı çevirmedim hala ama bende biçimi, rengi ve konumuyla bir kağıt belirliyor. Bu kağıt, aynı kağıt mı acaba? Bir anlamda evet bir anlamda hayır. Aynı niteliklere sahip aynı kağıt olduğunu sanıyorum. Ancak o kağıt masa da kaldı. Karşımda bulunmadığını biliyorum. Onu gerçekten görmek istersem, çalışma masama doğru dönmem gerekir. O zaman varoluş olarak aynı kağıt değildir. Tek kelimeyle, fiilen var olmuyor, imge olarak var oluyor.” Jean-Paul Sartre, *İmgelem*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006, s. 7-8.

²⁷⁸ Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, Bulut Yayınları: İstanbul.2004, s. 95

²⁷⁹ Aynı eser: s. 95

²⁸⁰ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 94.

²⁸¹ Descartes, *Hakikatin Araştırılması Dünya ya da Işık Üzerine Deneme*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, s. 49.

²⁸² Aynı eser: s. 49.

Descartes'a göre, zihinde birbirinden farklı iki güneş kavramı bulunmaktadır. Biri kaynağını duyulardan almış dışarıdan türetilmiş olan güneş idesi, bu kavrama göre güneş pek küçük görünmekte; öteki ise gökbilimsel nedenlere, yani bizimle birlikte doğmuş saf anlakta bulunan bazı kesin ilkelere dayanan ve neredeyse yerküreden defalarca büyük görünen güneş idesi.²⁸³ Bu iki güneş idesi birbirinden farklıdır.

Descartes'a göre anlakta bulunan ideler dış dünyadaki nesnelere bire bir aynısı değil, temsili niteliğindedir. Zihinde dış dünyada görülen objelerin kendileri değil onları temsil eden ideler barındırılmaktadır. Filozof'a göre dış dünyadaki nesnenin kendisi olarak kabul edilen varlıklar biçimsel gerçeklik; zihinde temsil edilen varlıklar ise nesnel gerçeklik içerirler. Biçimsel gerçeklik dış dünyada, nesnel gerçeklik ise anlakta bulunan idelerdedir. Descartes, 'nesnel gerçeklik'i dış dünyada değil; insan zihninde görür. Anlıkta bulunan ideler dış dünyadaki objelerin birer temsili olduğundan, onların ölçülebilir özelliklerinden, yani geometrik niteliklerinden yola çıkarak nesnelere doğru bilgisi elde edilmiş olur. Dış dünya, zihnimizde bulunan ve Tanrı tarafından verilmiş ilk ilkelerin bilgisi ile kavranır. Zihinde içerilen nesnel gerçekliğe sahip bu idelerin kaynağı da Tanrı'dır.²⁸⁴ Zihindeki ideler ile dış dünyadaki objelerin uyumunu Tanrı'nın sağlayacağını ve bu konuda Tanrı'nın bizi yanıltmayacağını ifade eder.

Açıkçası bilen özne ve onun dışında kalanlar arasında ayırım söz konusudur. Dış dünya tasarısı zihinde bulunan fikirlere yola çıkılarak şekillendirilmektedir. Bu tasarımlar, imgelem yoluyla yapılmaktadır. O halde zihin için imgelem çok önemli rol oynamaktadır. Zihin, dış dünyanın bilgisini edinebilmek için uzamlı olana yönelmek zorunda. İmgelemin devreye girdiği yer burasıdır. Maddesel şeyleri düşünürken imgelem olmak zorundadır. İmgelem yetisiyle üçgenin iç açılarının toplamını ya da üç açısının iki dik açığa eşit olması anlaşılabilir. Üçgen idesi saf anlakta

²⁸³ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 36.

²⁸⁴ "Zihnimizde bulunan idelerin nedeni ben olamıyorsam, bundan zorunlu olarak dünyada yalnız olmadığım ve bu idenin nedeni olan başka bir şeyin de var olduğu fikrine varılır. Oysa bende böyle bir ide bulunmasaydı, elimde kendimden başka herhangi bir şeyin varlığına beni keskincesine inandıracak hiçbir kanıt olmazdı, zira böyle kanıtları titizlikle araştırmama karşın şimdiye kadar başkasını bulamamıştım." Descartes, *Meditasyonlar*, s. 39. Descartes bu ifadelerle zihnimizdeki idelerin kaynağının Tanrı olduğundan emin olduğunu göstermiştir.

bulunmaktadır ama üçgen şekli üzerine düşünmek imgelem aracıyla olmaktadır. Descartes burada saf anlama ve imgelem arasındaki ayrıma dikkat çeker.

Örneğin bir üçgen imgelediğim zaman, bunun üç çizgiden oluşan bir şekil olduğunu tasarlamakla kalmıyor, aynı zamanda bu üç çizgiyi de, zihnimin gücü ve içerden çabasıyla var olarak düşünüyorum.(...)Bir bingen düşünürsem, gerçi bunun da bin kenarlı bir şekil olduğunu bir üçgenin üç kenarlı şekil olduğu gibi kolaylıkla tasarlıyorum ama bingenin bin kenarını üçgenin üç kenarını kavradığım gibi kavrayamıyorum.²⁸⁵

Bin kenarlı bir şekil söz konusu olduğunda onu imgelemimde net bir şekilde canlandıramam ve zihnimin dikkatini kenarlarının her biri, çevreledikleri tüm alan ve uzam parçası üzerinde yoğunlaştıramam.²⁸⁶ Çünkü bu şekli tüm ayrıntılarıyla canlandırmak zordur. Bu da bir şekilde imgelemin zayıflığını ortaya çıkarmaktadır. İmgelem ile bin kenarlı şekli tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkaramam ama saf anlama yetisi ile bin kenarlı şeklin tüm ayrıntılarını bir üçgeninki kadar rahatlıkla görüp algılayabilmek mümkündür.

“O halde bendeki bu imgeleme yetisinin, anlıktan farklı bir şey olarak doğam veya özüme, yani ruhumun özüne, hiçbir şekilde bağlı olmadığını, zira ona sahip olmasaydım bile hiç kuşkusuz şimdi neysem o olacağımı kavriyorum.”²⁸⁷ Descartes burada imgelem ve saf anlama arasındaki farkı ortaya koyar. İmgelem zihnin özniteliği olamaz. Çünkü “(...) imgeleme sahip olmasam bile neysem o olacağımı kavriyorum.”²⁸⁸

3.3.Dış Dünyanın Bilgisinde İmgelem'in Rolü

İmgelem yetisi anlamadan farklıdır. Anlamada “zihin bir şekilde kendine doğru döner ve kendindeki idelerden birini nesne edinir; ancak imgelerken veya hayal ederken uzamlı olana yönelir ve onda ya kendi

²⁸⁵ Aynı eser: s. 68.

²⁸⁶ Aynı eser: s. 68.

²⁸⁷ Aynı eser: s. 68.

²⁸⁸ Aynı eser: s. 68.

oluşturduğu ya da duyular yoluyla edindiği ideye uygun şeyi inceler.”²⁸⁹ “O zaman burada idelerin saf düşünceler olarak algısı ile bunlar üzerinde bir şeyin düşünülmesi, kavranması net bir biçimde ayrılmaktadır.”²⁹⁰ Anlığımızda bulunan saf ideler, kavrayış yoluyla; o idelere ait özellikler, imgelem yoluyla bilinmektedir.

Üçgen idesi anlıkta bulunur ama üçgen idesine ait özellikleri seçikleştirmek tümdengelimle mümkün olmaktadır. Zihin bu seçikleştirme işlemini yaparken bellekten yararlanmak zorundadır. Bellek bu anlamda imgelemdir. O halde “imgelem denilen şey çok şekli birbirinden ayrı açık seçik olarak kavratılabilir ve genellikle uzun bir süre saklar, o zaman buna bellek denir.”²⁹¹ Yani imgelemin hem üretici özelliği hem de bellek özelliği vardır. Bilginin oluşturulmasında imgelemin oynadığı rolü Descartes oldukça sınırlı tutmasına rağmen, bununla birlikte imgelem doğru kullanıldığında (irademin sınırları içinde) saf matematiğin konusu olan uzamsal doğaların algılanmasında akla çok önemli yardımlarda bulunduğunu ileri sürmektedir. “Cisimli şeyleri düşündüğümde her zaman imgelemimi kullanma alışkanlığım uyarınca...”²⁹² sözleriyle Descartes, matematik için imgelemin önemine vurgu yapmaktadır. Matematik imgelem sayesinde yapılabilmektedir. Çünkü imgelem ile “zihnin tüm dikkati bir uzam parçası üstünde yoğunlaştırılabilir.”²⁹³ Böylece matematikteki oranlar daha iyi görülmektedir.

Duyulur dünyada, geometrik şekiller nesnelere uyarlandığında, imgelenen şeyler en, boy, derinlikçe uzamlı olması bakımından karşılaştırıldığında birbirleri arasındaki fark da ortaya çıkmış olur. Çünkü, “(...)nicelik yani uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam (mekan) şekil, devinim, bölümlerin durumu ve bölünür olmaları ve bu tür diğer özellikler

²⁸⁹ Burada Descartes, zihni bedenden ayırma girişiminde; İnsan düşüncesinin bedenden pay alan yanını gösterip ikisinin iç içe geçmişliğini vurgulamaktadır. Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2007, s. 68.

²⁹⁰ Coşkun. Şenkaya, “Düşünenin Düşünüyorum’da Düşündüğü: Kant’ın Cogito Eleştirisi”, *Felsefi Düşün*, S.3. (2014), s. 145-156.

²⁹¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 59.

²⁹² Descartes, *Meditasyonlar*, s. 68.

²⁹³ Bu işleyiş tümdengelim konusunda incelikli hale getirilecektir. Descartes, *Meditasyonlar*, s. 68.

cisme aittir.”²⁹⁴ Başka deyişle, töze ait olan biçimler yoluyla, geometrik şekiller açık seçik kavranabilir. Zihin tümdengelikle anlıkta bulunan saf ideler yoluyla imgeler oluşturur ve imgelemin yardımı olmadan maddesel şeylerin bilgisini edinemez. Bunu yaparken sezginin kavrayışıyla edinilen, anlıkta bulunan idelerden hareket eder. Bir bakıma tümdengelime sezgiden pay almaktadır.

Burada bilginin artışı söz konusudur. “İmgelemin de yardımından yararlanmak için şunu göz önünde tutmak gerekir ki, önceden bilinen bir objeden belli ve bilinmeyen bir şey çıkarıldığında yeni bir varlık bulunmuş olmaz.”²⁹⁵ Bu durumda var olan bilgiyi açığa çıkarmak söz konusudur. O halde bilgiler zihnin ürünüdür, başka deyişle anlıkta var olan ideler bilginin kaynağı olmak durumundadır. Bu kaynaktan hareket eden imgelem, türetme yaparak bilgiyi genişletir. Örneğin, gözleri doğuştan görmeyen bir kimsenin akıl yürütme yoluyla, hiçbir zaman renkler üzerine, bizim duyularımızla edindiğimiz gibi gerçek fikir veremeyiz; ama eskiden ara ve bileşik renkleri görmeden ana renkleri tanımış olan bir kimse, hiç görmedikleri üzerine de, öbürlerinin benzerlikleri sayesinde, tümdengelime yoluyla imgeler oluşturulabilir.²⁹⁶ Uzam, şekil, devinim gibi ideler tüm insanlarda bulunan ortak idelerdir.

*Bu ortak ideler bir öznenen öbürüne ancak basit bir karşılaştırma ile geçer: aranan şeyi, şu ya da bu oranda belli bir objeye benzer, özdeş ya da eşittir diye doğruluyoruz, öyle ki her tür akıl yürütmede, doğruyu tam tamına (praecise) ancak bir karşılaştırma ile biliyoruz.*²⁹⁷

Ayrık bir objenin çıplak ve yalın sezgisi ile elde edilmemiş olan tüm bilgisini, salt iki ya da daha çok objeyi aralarında karşılaştırmak suretiyle

²⁹⁴ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 79.

²⁹⁵ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 80.

²⁹⁶ “Bunun gibi, miknatis taşında anlığımızın şimdiye kadar kavramış olduğuna hiç benzemeyen türden bir varlık olsaydı, ona akıl yolu ile ulaşabilmenin yolu yoktu; çünkü bu ya yeni bir duyu ya da tanrısal zeka gerektirirdi. Eğer miknatis taşında bulunan etkilerin aynı üreten varlıklar karışımını ya da zaten bilinen doğalari iyice, açık seçik kavramış isek, bu konuda insan aklının erebileceği her şeyi elde etmiş olduğumuza inanacağız.” Aynı eser: s. 80.

²⁹⁷ Aynı eser: s. 81.

elde etmek gerekir.²⁹⁸ Descartes'a göre insan aklının asıl hüneri burada ortaya çıkmaktadır. İmgelemin yanında, sezgisel kavrayışın aşamaları kesintiye uğratılmadığında tümdengelimle bilgiye ulaşabilir. Çünkü bir objenin bilgisi açık ve basit²⁹⁹ olduğu zaman, herhangi bir zorluk yoktur, herhangi bir işleme gerek kalmadan doğruyu sezgisel olarak görmek için "doğal ışıklar"³⁰⁰ yeter. Öbür karşılaştırmalar için iki obje arasındaki orana bakmak gerekecektir. "(...) oranların bütünü, sezgisel olarak bir seferde görebilmek için, her nesneyi bir bakışta hem teker teker hem öbürlerine geçerken aynı anda gören imgelemin sürekli devinimi ile (...)"³⁰¹ gözden geçireceğim. Bu oranı imgelem sayesinde görebiliriz. Descartes'ın anlık ve imgelem arasındaki ayrımında imgelemin önemsizmiş gibi görünmesinin nedeni; imgelemin anlayışın sınırları içinde tutulmadığında akli kesintiye uğratmasıdır. Bu nokta hataların kaynağıdır. Yine de matematiğin kesinliğinin tümdengelimle sağlandığı düşünüldüğünde imgelemin sanıldığı gibi önemsiz olmadığı anlaşılır.

İmgelemin belli sınırlar içinde tutulması töz ve nitelikleri arasındaki bağın iyi bilinmesine bağlıdır. Maddesel tözün özü uzamdır. Descartes'ın bilgi anlayışının temelinde düşüncenin uzamdan ayrı olması yatmaktadır. Tüm işleyiş bu ayrım üzerinden yürümektedir. Düşünen tözün özünü ve cisimli tözün özünü oluşturan özniteliklerin ve onlara ait biçimlerin tespit edilip kesinliği zorunlu olanın bilgisine ulaşılmaktadır.³⁰² Ulaşılmak istenen şey olgusal dünyayı matematiksel oranlarla ve hesaplamalarla açıklamaksa cismin ya da maddenin uzamlı olduğundan hareket edilmesi gerekir.

Bilginin seçikleştirilmesinde dikkat etmek gerekir. Çünkü artık sadece anlıktaki bilgiler söz konusu değil. Anlığa malzeme sağlayan duyuların yardımına ve imgeleme ihtiyaç vardır ve her an hata yapılabilir. Bu hatayı önlemenin yolu tümdengelimle bilgiyi başka bir bilgidan ayırt ederek

²⁹⁸ Aynı eser: s. 81.

²⁹⁹ "Belirtmek gerekir ki karşılaştırmalara yalnız aranan şey ile verilen şeyi bir doğada eşit olarak buldukları zaman basit ve açık denir. Öbür bütün karşılaştırmalar hazırlanmış olmayı gerektirir ve bunun için bir tek şu neden vardır: ortak doğa iki obje içerisinde özdeş olarak değil, kendisini kapsayan öbür belli oran(rapport)lara ve orantı(propotion)lara göre bulunur." Aynı eser: s. 81.

³⁰⁰ Aynı eser: s. 81.

³⁰¹ Aynı eser: s. 33.

³⁰² Aynı eser: s. 28.

ilerlemek ki, aslında bilginin başladığı yer tam da burasıdır. Konuya ilişkin olan ve olmayan şeyleri ayırt etme bilginin başlangıcıdır.

Bilginin türetilmesi söz konusu olduğunda yargı ve akıl yürütmeler yapılması gerekir. Seçik bilgi kavrayışın değil, yargının birtakım muhakeme ve akıl yürütmeler sonucunda ulaştığı bilgidir. Bilgi açık olmaksızın seçik olamaz, açıklık için önce sezgi ile kavramalı, seçiklik için, sezgiden yola çıkarak düşünme sürecinin kendisi içinde kopmadan türetme işini yapıp yargıda bulunulmalıdır. Ama bu, her açık bilginin aynı zamanda seçik bilgi olduğunu göstermez. Descartes'ın ifade ettiği üzere bilgi “bazen seçik olmaksızın açık olabilir.”³⁰³ ‘Ben’in bilgisi böyledir. Açıktır, kavrayışla elde edilir, ama kavrayış sırasında herhangi bir akıl yürütme ve düşünme söz konusu olmadığı gibi, başka bir şeyden de türetilmemiştir. Ben’in bilgisi tümdengelimle edinilmez. Tümdengelim sezgi ile sağlanan ilk ilkelerden hareketle bir dizi çıkarsama yoluyla bilgiyi seçikleştirmeye yarayan bir düşünme faaliyetidir. Tümdengelim hem bu yönüyle yani ilk öncüllerin sezgisel olması, hem de her bağıntıda ya da önermeler arası geçişte sezginin kavrayışına ihtiyaç duyulması yönüyle mantıkçıların kıyas (tasım)’ından farklıdır.

Sezgi yoluyla belirgin gördüğümüz şeyler apaçık kavranır ama kavramlar arasındaki bağlantılar ve ilişkiler tümdengelim yoluyla bilinir. Tümdengelim hatasız olmasının koşulu; şeyleri birinden öbürüne bağlarken aralarındaki bağlantının zorunlu olduğunu sezgiyle görmek gerekir. Tıpkı şeklin uzam ile zorunlu bir bağının olması gibi.³⁰⁴

3.4. Bilgide Tümdengelim Rölü

Açık seçiklikle kanıtlamak, zorunlu olanın bilgisine ulaşmaktır. Zorunlu olanlar kendi başlarına var olanlar ve bunun yanında basit olanlardır. Zihin çıkarım yaparken, “en basit olanı sonra geri kalanların ona nasıl çok, az ya da eşit uzaklıkta bulduklarını belirlemelidir.”³⁰⁵ Bu oranın biliniyor olması bizim bilginin seçikliği için ön koşuldur. Descartes burada metodunun üçüncü kuralını da açıklamış olur; “En yalın ve tanınması en kolay olan

³⁰³ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 78.

³⁰⁴ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 68.

³⁰⁵ Aynı eser: s. 28.

konulardan başlayarak basamakları çıkar gibi en bileşik şeylerin bilgisine adım adım yükselmek...³⁰⁶ Bu kurallar, tündengelim ile sağlanır.

Descartes kendi yönteminin sırrının da bu yoldan gidilerek keşfedebileceğini söyler. En çok mutlak ya da zorunlu olandan başlayıp en az zorunlu olana doğru bir gidiş sergilemeyi önermektedir. O halde açık olan her bilginin seçik olmadığından yola çıkıldığında, seçik bilgi için kullanılacak yöntem tündengelim olmalıdır.

Tündengelim bu noktada aklın yavaşlığının nasıl düzeltildiğini de gösterir. Basit önermelerin karşılıklı bağımlılıkları üzerine düşünüldüğünde çok ya da daha az göreliliğin hangisi olduğunu ve bunun ne keredede zorunlu olana götürdüğünü hemen ayırt etmek alışkanlığı kazandırır.³⁰⁷ Descartes “Kendi içinde, söz konusu saf ve yalın yapıya sahip her şeyi zorunlu olarak adlandırdığını ileri sürer, yani kendi başına, neden, basit, tümel, etki, eşit, benzer, düz olarak görülen ve bu türden niteliklere sahip olan her şey.”³⁰⁸ O’na göre sanatın gizi zorunlu olanı titizlikle belirlemektir. Yöntemini matematik üzerine temellendiren bir filozof için bu ayrımı yapmak gereklidir, Descartes’a göre; çözümlenebilir tüm problemlerde bilinen ve bilinmeyen arasındaki ilişkilerin açıklanmasında denklemlerin kurulması zorunluydu. Eşitliğin zorunlu olanlar arasında olmasının nedeni de budur. “Belirli denklemler, belirli koordinat sistemindeki düz çizgiler olarak ifade edilebilecekleri için, zorunlular listesi ‘düz’ü de içermektedir. Başka şeyler aracılığıyla değil ama bizzat kendi başına nasıl anlaşılabilirliği”³⁰⁹ bağlamında olanları birbirinden ayırmak gerekir.

Aradığımız şey karşımıza çıktığında onu hangi belirtilere göre tanıyacağız; onu hangisinden çıkarmak zorundayız? Bu objeler arasında biri değişmedikçe öbürünün de asla değişmeyeceğini gerektiren bağımlılığın bulunduğunu nasıl tanımlayacağız.³¹⁰ Tündengelim bu bağın sağlıklı kurulmasını sağlar. Birinden öbürüne çıkarsama yaparken anlık tarafından sezgiyle kavranan hangi basit önermelerin bizi zorunlu olanın bilgisine götüreceği konusunda kılavuzluk yapar.

³⁰⁶ Descartes, *Metod Üzerine Düşünme*, s. 19.

³⁰⁷ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 54.

³⁰⁸ Aynı eser: s. 28.

³⁰⁹ Tom Sorell, *Descartes*, çev. Cemal Atilla, İstanbul: Altın Kitaplar, 2004, s. 25.

³¹⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 71.

Sezginin kavrayışı ile ilk ilkelerin kendilerini bilmek, bilgiyi her zaman seçikleştirmez. Bu işlemin devamında edinilen ilk ilkeden zorunlu olarak çıkarılacak, adım adım ilerlerken zorunlu olanın bilgisine götürecektir oranı iyi bilmek gerekir. Bunu yaparken “önermelerin her biri tek tek yanındakilerle karşılaştırılırsa, birinci ile sonuncu arasındaki oranı (ilişkiyi) bulmak kolaydır. Buna karşılık en uçlardan başlayarak ortadaki önermeyi bulmak kolay değildir.”³¹¹ Yanlışla düşmemek için, birinin öbürüne bağlanmasının kesinlikle zorunlu olduğu bağları titizlikle bulmak gerekir. Bahsedilen bu bağlar daha önce ilk ilkeleri edinilen töz ve ona ait olan niteliklerdir.

Zihin tündengelimde “birinden öbürüne başkalarının ve bu başkalarından da daha başkalarının çıkarılıp çıkarılmayacağına bakmalıdır.”³¹² Karşımıza çıkan sorunlar arasında kendiliğinden bir seçim yapmamak ve karışıklığı gidermek adına zorunlu ilke olarak neyin kabul edilip en basit olanın hangisi olduğunu ayırt etmek gerekecektir. Kavramlardan birinden diğerine geçerken kavramların içeriği dikkatle ayırt edilmeli ve edinilen kavramı belirsiz kılacak kavramlarla karıştırılmamalıdır. Örneğin; düşünce ve uzamı, düşünen ve uzamlı olandan ayırmak gerekir. Düşünce, düşünen şeyin yüklemi; uzam ise uzamlı şeyin yüklemi olarak ele alınmalıdır. Bir varlığı olduğu kabul edilen şeylerin birincil yüklemeleri olmadan onlar birbirinden ayırt edilemezler. Bilen özne, tözleri değil, onların birincil yüklemelerini aklın görüşü ile algılar. Tözün bilgisini sağlayacak birincil yüklemeleri ve onların biçimlerini doğru tespit etmek önemlidir. Çünkü, “tözden edindiğimiz kavram ile yüklemelerinden edindiğimiz kavramı ayırmakta zorluk vardır.”³¹³ Tözlerin yüklemelerinden ayrı olduğunun bilinmesi bilgiyi seçikleştirecektir. “Her tözün temel bir birincil yüklemi vardır; zihninki düşünce, cisminki de uzamdır.”³¹⁴ Töz ve nitelikleri arasında zorunlu bir bağın olmasından dolayı niteliklerden yola çıkıldığı zaman töz hakkında bilgi edinilebilir. Descartes’ın oran dediği şey de budur. Doğa bu oranlarla yaratılmıştır. Örneğin; “şekil hareketsiz,

³¹¹ Aynı eser: s. 101.

³¹² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 30.

³¹³ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 89.

³¹⁴ Aynı eser: s. 82.

hareket de şekilsiz bilinebilir, ancak her ikisinin de aynı töze bağlı olduğunu bilmeksizin ne şekil ne de hareket hakkında seçik bilgi edinilir.”³¹⁵

Cisimli şeyler uzamla kavranır. Bunlara dayandırılan tüm özellikler uzamı gerektirir. Şekil, renk, yayılım, hareket gibi biçimler cisimli şeylerin varlığını kavramayı sağlar. Bu özellikler aynı zamanda töze ait biçimlerdir. Descartes düşünme ve uzamın birincil yüklemelerinin değişebilir özelliklerine biçimler der. Nasıl ki, düşüncenin birçok biçimi vardır, yani istemek, tasarlamak, anlamak gibi, bunları biz düşüncenin biçimleri olarak kavırıyorsak ki; Descartes’ın üçüncü meditasyonunda da bahsettiği üzere, “ben düşünen bir şeyim, yani kuşkulanan, olumlayan, yadsıyan (...) isteyen, istemeyen, ayrıca imgeleyen (...)”³¹⁶ gibi biçimleri varsa, uzamın da birçok biçiminin olduğu bilinmelidir. Şekil olmadan uzam bilinemez. “Uzam, şekil, durum, hareket gibi nitelikler gerçi bende biçimsel olarak yoktur; ancak sadece tözün biçimleri olduğundan ve bende bir töz olduğundan, yine de bende en üst derecede içerilmiş oldukları düşünülür.”³¹⁷ Zihin asıl olanın bilgisine biçimler ve yüklemelerden yola çıkarak tündengelim ile ulaşır.

Şekil duyulabilir olanı kapsayacak kadar ortak ve basittir. (çünkü doğuştan geometrik şekiller bizde mevcuttur.)³¹⁸ Örneğin, renk bile uzam ve şekil olmadan kavranamamaktadır. Cisimli şeyler şekil, uzam ve devinimleri yoluyla bizde birtakım veriler oluşturur. Zihin bu verileri ayırt eder, karşılaştırır, birleştirir ve soyutlama yapar. Burada imgelemenin rolü büyüktür. İmgelem tarafından harekete geçirilen anlık, aynı zamanda kendi düşüncelerini üretmiş olur. Kendi düşüncelerini üreten anlık bilginin de kaynağı olmak durumundadır. O halde dış dünyaya ait tüm bildiklerimiz zihnimizin ürünü olup düşünen şey olan insanın eseridir.

Kendi düşüncelerini üreten anlık kimi doğrulara ulaşabilmek için basit şeyler üzerine sahip olduğu kavramları bileşik olanlardan ayırt etmek

³¹⁵ Aynı eser: s. 87.

³¹⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 31.

³¹⁷ Aynı eser: s. 41.

³¹⁸ Duyulur dünyada bir üçgenin olmadığı, başka bir deyişle, geometrik şekillerin hiçbirinin olmadığı bilinir. Geometrik kavramlar, bilen yetinin yani kavramsallaştıran ve şeyleri zihninde imgeleyebilen aklın nesnelere uygulanmasından başka bir şey değildir. Şöyle ki; “bende bulunan imgelem yetisi, beni onların varlığına inandırmaya yeter.” Aynı eser: s. 61.

durumundadır. Bunu yapabilmek için varlığı olan şeyleri tikel olarak ele almalıdır.

*En basit olan şeyleri karmaşık olanlardan ayırt etmek ve bunların incelenmesinde bir sıra izlemek için, birinden öbürüne kimi doğrular çıkarttığımız her türlü şeyler dizisinde önce basit olanı, sonra geri kalanların ona nasıl çok, az ya da eşit uzaklıkta bulduklarını belirlemek gerekir.*³¹⁹

Basit olanlar aynı zamanda zorunlu olanlardır. Ölçülebilir şeyler arasında uzam (space) zorunlu bir şeydir. Zorunlu olan; bir kavramın öbürünün içine iyice girdiği durumlarda bunların ayrı oldukları anlaşılabilirse o zaman zorunludur. “Şeklin uzamla, devinimin süre ya da zamanla vb. bir arada oluşu gibi; çünkü bir şekil, uzamdan; bir devinim ise süreden ayrı olarak kavranamaz.”³²⁰

Cisim denilince onun yer kaplayan, eni, boyu ve derinliği olan bir şey olduğu anlaşılır. Buna bağlı olarak; cisimde incelenmek istenen eğer yüzeysel onu sadece boyu ve eni olan bir şey olarak kavramalı ve incelemeye sadece o biçimlerden yola çıkarak basite indirgeyerek başlanılmalıdır. Eğer incelenecek şey bir çizgi ise, o zaman sadece uzunluk ele alınmalıdır. Ya da bir çoğulluk birleştirme olgusuna³²¹ bakılıyorsa noktayı ele almalıdır. Zihin tündengelimle aradığı şeyi hangi belirtilere göre tanıyacağını böylelikle fark etmiş olur. İncelenen şeyler ortak töze ait olsa da onları ayrı ayrı bilebilir. Fakat ait olduğu töz bilinmediğinde seçik bilgiye ulaşamaz. Zihin dış dünyanın bilgisini edinirken uzamlı olandan yola çıkmaktadır. Uzamlı şey derinliği, genişliği ve uzunluğu olan şeydir. Bu şeyler aynı zamanda basit ve yalın yapılardır. Bu maddi yapıların birbirleriyle olan ilişkileri bilindiğinde olgusal dünya hakkında sorulara cevap verilmiş olmaktadır.

³¹⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 26.

³²⁰ Aynı eser: s. 65

³²¹ Aynı eser: s. 93.

Descartes'a göre; "Tüm insan bilimi, yalnızca, bu basit doğaların nasıl başka şeylerin bileşimini oluşturduklarını belirgin olarak görmekten ibarettir."³²² Bunu görebilmesi anlıktaki saf ideler yoluyla mümkündür.

*"Gördüğüm odur ki; Tanrı birtakım yasalara ilişkin öyle kavramları zihnimize yerleştirmiştir ki, yeterince düşünürsek bu yasaların dünyadaki her şeyde var olduğu ve ortaya çıktığı konusunda hiçbir şüphe duymayız, sonra da bana öyle geliyor ki, bu yasaların uzantılarını dikkatle inceleyerek eskiden öğrenmiş veya öğrenmeyi umut etmiş olduğum her şeyden daha faydalı ve daha önemli birçok hakikati keşfetmiş oldum."*³²³

Tanrı tarafından zihne yerleştirilen idelerden hareketle doğayı açıklamak mümkündür. Zihinde var olan uzam idesi dış dünyayı anlamak için gerekli ilk ilke ve dayanak noktasıdır. Fakat uzamın bilgisi hareketle elde edilir. Hareket olmadan uzam bilinemez. "Özdekte olan tüm değişiklikler bölümlerin hareketine bağlıdır."³²⁴ Hareket, Descartes'ın bahsettiği zihne Tanrı tarafından kazanmış yasaların uzantısıdır. Bu yasaların uzantıları aynı zamanda tözlere yüklenen niteliklerdir. Hareketin yasalarını tabiat yasaları olarak kabul eden Descartes, dış dünyanın algılanması noktasını hareketle başlatmakla tıpkı Galileo gibi düşünür. Doğada bulunan matematiksel yasaların kendini değişimle ortaya koyduğu noktasında hem fikirdirler. Tüm evrende uzamlı madde olduğu bilinir; ama onda açık seçik olarak görülen, özelliklerin bölünebilir olması ve bölümlerinin hareketi sonucu farklı tarzlarda ortaya çıkmasıdır. Descartes'a göre doğa bilimlerinde bir şeyi açıklamak, falan fiili hareketle neticelenen, hareketlerin zorunlu kombinasyonlarını bulmaktır.³²⁵

Descartes'a göre uzamda meydana gelen tüm değişiklikler hareketin sonucu olduğuna göre; kimileri, yanan cisimde ateşin formunun, sıcaklığın niteliğinin ve cismi yakan faaliyetin birbirinden farklı şeyler olduğunu hayal eder. Şu bilinmelidir ki, ben sadece orada onu kısımlarının hareketiyle

³²² Aynı eser: s. 69.

³²³ Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, s. 36.

³²⁴ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 113.

³²⁵ Alfred Fouillee, *Descartes*, çev. Atakan Altınörs, Ankara: Eflatun Yayınları, 2009, s. 22.

kavramakla yetiniyorum; Böylece yanan o cisimde gözlemlenen bütün değişimleri meydana getirecek tek şey de bu harekettir.³²⁶ Doğada bu kadar fazla çeşitliliğin bulunmasının nedeni de hareket yasasıdır. Hareket doğadaki yasalara şekil vermiştir. Hareket ve şekil arasındaki ilişki, Descartes'ın matematiksel oranlar dediği şeydir. Doğanın matematiksel oranlarla örülü olduğunu ifade etmesinin temeli de budur. Tabiatın matematiğin diliyle konuştuğu böylece anlaşılır.

Maddeyi tanımayı sağlayan hareket aynı zamanda fizik ilkelerinin matematik ilkelerine uyumunu da sağlamıştır. Çünkü bölünebilen şey aynı zamanda ölçülebilir olmaktadır. Ölçülebilmesi ise matematiği zorunlu kılmaktadır. Descartes'ın fiziği maddi dünyayı matematiğe indirgemek ister; zira bilim için değişmez ve zorunlu olanın bilgisini kesin doğrular içeren matematikle sağlayabilirdi. “Metafiziğin, bilhassa benzemesini temenni ettiğim saf matematikle bağlantılandırılması beni teselli ediyor.”³²⁷ ifadeleriyle matematiğinin metafiziğinin uzantısı olduğu sezilmektedir.³²⁸

Uzam, geometrik bir niteliktir. Her uzam, aynı zamanda en boy ve derinliğe sahiptir. Hareket ise bir nesnenin devinimidir. Uzamlı olanı hareket yoluyla tanıyabildiğimize göre hareket geometriye konu olmaktadır. Özellikle devininin bir süre içinde gerçekleşiyor olması ona ölçülebilirlik özelliğini kazandırmaktadır ki, ölçülebilirlik matematiğin konusudur. Şu halde fiziğe ait olan hareket matematikle ölçülebilir. Bu sayede Descartes matematiğin fizik bilimine uygulanacağını göstermektedir. “Sıra ve ölçü kullanılarak incelenecek her şey matematiğe aittir; bu ölçünün sayılarda, şekillerde, yıldızlarda, seslerde ya da herhangi bir konuda olmasının önemi yoktur.”³²⁹ Bu durumda matematik diğer bilimlerinde de bir yöntem olarak

³²⁶ Fouillee, *Descartes*, çev. Atakan Altınörs, s. 41.

³²⁷ Aynı eser: s. 91.

³²⁸“Matematiğin bilimde oynadığı rolün önemine ilişkin Reichenbach'ın şu sözleri, üzerinde artık pek az tartışılan bir genel görüşü dile getirmektedir: “Matematiksel yöntem modern fiziğe gelecekteki olguları kestirme gücünü vermiştir. Empirik bilimlerden söz eden herkes unutmamalıdır ki, gözlem ve deney ancak matematiksel dedüksiyonla birleşmek yolundan modern bilimi kurabilmiştir. Newton fiziği, ondan iki kuşak önce Francis Bacon'ın sözünü ettiği indiktüf bilimden çok farklıdır. Bacon'ın yaptığı gibi sadece gözlemsel olguları toplayıp sınıflamak hiçbir zaman bilgine, evrensel çekim yasası gibi teorik bir ilkeyi bulma olanağı vermezdi. Gözlemlerle birleşen matematiksel dedüksiyon modern bilimin başarısını sağlayan biricik araç olmuştur.” Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 45.

³²⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 23.

kullanılabilir. Böylece matematik ile doğanın sırlarını açığa çıkarılabilir. Matematiği yöntem anlayışının temeline koyan Descartes, bu yönteme “Tümel (universelle) Matematik”³³⁰ adını vermiştir. Tümel matematiğin dünyası ideal dünya, hakiki dünya; ama biz onun ötesine geçerek reel yani temsiller dünyasından bağımsız olarak mevcut bir dünya hükmüne ulaşırız. “Descartes başlangıcı ‘ben’le yaparken, bu mutlak başlangıç geometrik yöntemin geçerliliğinin kabul edildiğini varsayar.”³³¹

Doğanın yapısı ve işlenişinin matematiksel olması bilen ile bilinenin belli bir paydaşlığı olduğunu gösterecektir. Bu Descartes’ın matematiğinin belirgin özelliğidir. Bilgi anlayışının niceliğe dayanması da bu bakımdandır. “Doğa bana (...) bu bedene sınıksız bağlı, neredeyse onunla tek bir bütün oluşturacak kadar karışmış ve kaynaşmış olduğumu da öğretiyor.”³³² Descartes kendisinde bulunan uzam idesinden yola çıkarak doğayı açıklamaktadır. Düşündüğü ile düşünenin kendinde barındırdığı bir birleşme söz konusudur. “Zira iki şey arasındaki birleşmeyi kavramak, onları bir tek şey olarak kavramaktır.”³³³ Dış dünya hakkında bilgi edinirken zihnin uzamla olana yönelmesi insan düşüncesinin bedenden pay alan yanını gösterip ikisinin iç içe geçmişliğini vurgular.³³⁴

“(....)doğa kendi kendini tanımlayamaz. Mevcut kavramlarımıza ve inançlarımıza nasıl uygun hale getirilmeleri gerektiği ve onlarla uzlaştırmak için mevcut kavram ve inançlarımızın ne kadar değiştirilmeleri ve genişletilmeleri gerektiğini belirleyerek doğanın mesajlarına anlamı verenler bizleriz. Bunu ifade etmenin diğer bir yolu, bilimdeki “teorik” ve “olgusal” kavramlar arasında bir fark bulunmadığını söylemektir: Her iki kavram türü de bizim icadımızdır.

Özü yalnızca düşünme olan bir zihinle biyolojik bir işleyişte bulunan bedenin ortaklığı söz konusudur. Bu ortaklığın bilime yansımaları doğanın düşünen özne tarafından şekillendirilmesi anlamına gelmektedir.

³³⁰ Aynı eser: s. 23.

³³¹ Genevieve Rodis- Lewis, *Descartes ve Rasyonalizm*, s. 73.

³³² Descartes, *Meditasyonlar*, s. 75.

³³³ Descartes, *Ahlak Üzerine Mektuplar*, çev. Mehmet Karasan, Ankara: Milli Eğitim Yayınevi, 1946, s. 11.

³³⁴ Descartes, *Meditasyonlar*, s. 68.

Bu anlayışa göre öznenin temel bilme aracı matematiktir. Modern cebirin gelişmesine katkıda bulunan Descartes, analitik geometri ile matematiği yersel ölçü ve ölçümlere bağlı bir geometri olmaktan korumuştur. Modern matematik, insanı sınırlı yeryüzü deneyimlerinin zincirlerinden, bilme gücünün sınırlamalarından kurtarmıştır.³³⁵ Şöyle ki; matematikten ziyade geometrinin cebirsel ifadelerle açıklanması bilimin yolunu açmış, yapılan empirik gözlemler matematiksel açıklamalarla formüle edilmiştir.

Doğanın yapısı ve işleyişinin matematiksel bir formda kavranışının öne çıktığı bu dönemde ele alınan sorular da şu şekilde farklılaşmıştır: Açıklamaların dayanağı olarak kabul edilen usallık hangi temellere dayandırılırsa güvenilir bilgi üretilebilir? Bilginin kesinliğinden nasıl emin olunabilir veya bilginin kaynağı nedir? Bilginin değeri ve bilginin kaynağına ilişkin bu sorular, Descartes ile birlikte birçok filozofun çalışma konusu olur. Bu filozoflardan biri, Descartes'ın bilgi konusundaki görüşleriyle belli bir biçimde ilişkilendirilebilecek olan John Locke'tur. Bilginin felsefi açıdan mercek altına alınması Locke ile başlar. Locke, özellikle “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde, bilginin kaynağını, doğruluğunu ve sınırlarını araştırmaktadır. Bu eser aynı zamanda modern anlamıyla epistemolojinin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir.

Locke'a göre insan bilgisinin kaynağı deneyimdir. İnsan zihninin doğuştan boş bir levha, ‘*tabula rasa*’dır. Zihinde bulunan her şey sonradan bu levhaya yazılmıştır. Zihindeki hiçbir bilgi a priori olarak doğuştan getirilmez. Bu anlayışa göre, duyuların yardımı ve aracılığı olmadığı takdirde akıl, “panjurları kapatılmış bir pencerenin arkasında, karanlıkta çalışmakta olan bir işçinin”³³⁶ gerçekleştirebileceğinden daha fazla başarı elde edemeyecektir. Varlıkları temsil eden fikirler (duyum ile) zihne ulaşmadıkça düşünmede kullanabileceğimiz malzememiz olmayacak, zihin de bilgiyi elde etmek için, taşı, kerestesi, kumu ve diğer inşaat malzemesi

³³⁵ Arendt Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 378.

³³⁶ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 42.

olmayan bir mimarın ev inşa etmek için yapabileceğinden daha fazla bir şey ortaya koymayacaktır.³³⁷

Bilginin kaynağının deneyim olduğunu söyleyen Locke'a göre; bu deneyim ya duyum (dış duyular) aracılığıyla elde edilir, ya da zihnin algıladığı veya düşündüğü şeylerle ilgili oluşturduğu işlemler üzerine gözlem yapması suretiyle, yani düşünüm (iç duyum) aracılığıyla gerçekleşir. Tüm ideler ya duyum ya da düşünümünden kaynaklanır; bunların dışında başka bir kaynaktan ide gelmesi mümkün değildir.³³⁸

*Birisi kendi düşüncelerini incelesin ve anlığını baştan başa araştırsın, sonra da orada bulunduğu bütün özgün ideler içinde duyularının nesnelere ve bir de düşünüm nesnesi diye kabul edilen zihin işlemlerinin dışında başka bir ide bulursa bana söylesin. O kimse, zihninde ne denli büyük bir bilgi birikimi bulunduğunu düşünürse düşünsün, titiz bir araştırma sonunda, orada yalnızca duyum ve düşünümün sağladığı ideleri bulacaktır.*³³⁹

Duyum (dış deneyim)³⁴⁰ ve düşünüm (iç deneyim)³⁴¹ aracılığıyla önce basit, sonra da bileşik ideler oluşur. Locke felsefesinde bilginin oluşturulması basit idelerle başlar. Basit ideler bilgiye temel sağlayan

³³⁷ Aynı eser: s. 42.

³³⁸ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2004, s. 90.

³³⁹ Aynı eser: s. 99.

³⁴⁰ "İdelerin kaynaklarından biri duyu verileridir. Duyularımız önce duyulur tekil nesnelere yönelirler ve zihne bu nesnelere onları etkilemesinin değişik yollarına göre birçok seçik algısını iletirler. Böylece bizdeki sarı, ak, sıcak, soğuk, sert, acı, tatlı ideleriyle, duyulur nitelikler dediğimiz bütün öteki niteliklerin idelerini ediniriz. (...) bunları zihne duyuların iletildiğini söylerken, duyuların dışsal nesnelere zihne, orada o algıları üreten şeyleri ilettilerini söylemek istiyorum. İdelerimizin büyük bölümünün bu büyük kaynağı, tümüyle duyularımıza bağlı olduğu ve anlığa onlar aracılığıyla iletildiği için, buna da duyum (sensation) diyorum." Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 98.

³⁴¹ "İdelerin öteki kaynağı düşünümdür. Deneyimin anlığı idelerle donattığı diğer kaynak, zihnimizin, sahip olduğu ideler üzerinde çalışırken, kendi içimizde yaptığı işlemlerin algılarıdır; (...) bu işlemler, ruhun kendileri üzerinde düşünüp onları incelemesi yoluyla anlığa, bu işlemler olmadıkça nesnelere edinmeyeceğimiz türden bir başka ideler takımı sağlar. Algılama, düşünme, kuşulanma, inanma, uslamlama, bilme, isteme ve zihinlerimizin değişik edimlerinin hepsi böyledir; bunların bilincine vararak onları içimizde gözlemlemekle, zihnimize bunlardan da duyularımızı etkileyen cisimlerden olduğu gibi, seçik ideler alırız. Bu ide kaynağı herkesin kendindedir; ve bu, dışsal nesnelere ilgisi olmadığı için değilse de ona çok benzer ve buna içsel duyu denmesi uygun olur." Aynı eser: s. 98.

idelerdir. Duyu verileri ise basit idelerin kaynağıdır. Locke' a göre bilginin kaynağı duyu verileridir

Locke'ta bilginin oluşumu basit idelerle başlıyor olsa da, salt basit ideler bilgi değildir. “Bilginin oluşumu basit algılama ideaları ile başlamakta -deneyim bu anlamda bilginin esasıdır-, fakat bu bilginin niteliksel olarak bu ideaların toplamından farklı bir şeyi gerektirdiği görülmektedir.”³⁴² Bilgi, birleşik idelerin meydana gelmesi ile oluşmaktadır.

*Burada, bir başka ifadeyle bilginin üzerinde inşa edildiği algılama idealarının toplamından başka bir şey olup olmadığını ya da bundan fazla bir şey olup olmadığını sormalıyız.*³⁴³

Bilgi basit idelerin bir takım akıl yürütmeler yoluyla birleşik ide haline getirilmesiyle oluşur. Bu basit, idelerin bilginin tamamını temsil etmediği anlamına gelir,³⁴⁴ o halde bilgi basit idelere indirgenemez. “Bilgi deneyimden, basit algılama ve yansılama idelerinden ortaya çıkar, fakat akıl bunu aktif bir şekilde ortaya çıkan bilginin niteliksel olarak basit idelerden farklı bir şeyi temsil etmesi yoluyla kullanır.”³⁴⁵ Bu durumda bilginin oluşturulduğu söylenebilir.

Locke'a göre bilgi; “iki ide arasındaki bağlantı ve uyuşma ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanmasıdır.”³⁴⁶ Doğruluk ise; “İdeler ya da sözcüklerin doğru birleşmesi ya da ayrılmasıdır.”³⁴⁷ Doğruluk, önermelere ilişkindir. İdelerin zihinde, kendilerinin ya da yerini tutukları şeylerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre birleştirilmesi ya da ayrılmasını zihinsel doğruluk, bu idelerin doğada bir varoluşlarının bulunup bulunmadığına ya da olanaklı olup olmadığına bakılmadan birleştirilmeleri durumuna da sözel doğruluk der.

³⁴² G. Skirberk, N. Gilje, s. 280.

³⁴³ Aynı eser: s.108

³⁴⁴ “Hobbes ile bağlatılı olarak sahip olunan probleme tekabül eden bir indirgeme problemimiz vardır. Saat, parçalarına indirgenebilir mi?(Saat parçalarından müteşekkül olmakla beraber niteliksel olarak bu parçalardan farklı bir şeydir.) Eğer bilginin parçalarına indirgenebilir olduğu şeklinde yanıt veriyorsak; radikal empirisist bir duruşa ulaşırız. Bilgi sadece deneyime dayandırılabilir.” Aynı eser: s.280

³⁴⁵ Aynı eser: s.30.

³⁴⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 356.

³⁴⁷ Aynı eser: s. 395.

Locke'ta bilgiler sezgisel, tanıtılamalı ve duyusal olmak üzere ayrılır. Sezgisel bilgi; apaçık, zihnin herhangi bir kanıtlamaya ihtiyaç duymadan “gözün ışığı algılaması gibi, doğruyu yalnızca ona yönelmekle algılar.”³⁴⁸ En açık, en güvenilir bilgidir, mutlak ve kesindir. Zihin akın kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını ya da iki de arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı sezginin saf görüşüyle algılar.³⁴⁹ Sezginin kavrayışı yoluyla edinilen bilginin en açık ve güvenilir bilgi olduğunu söyleyen Locke'un bu konuda Descartesçi olduğu söylenebilir. Descartes'a göre sezginin kavrayışı yoluyla edinilen bilgi, zihnin herhangi bir kanıtlamasına ihtiyacı olmayan saf anlığın görüşüdür, karar verme ya da yargıda bulunma gibi akıl yürütme süreçlerinden uzaktır.

Tanıtlamalı bilgi “zihin ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algılar, fakat bu dolaysız olmaz.”³⁵⁰ dolaylı olarak aracı bir ide yoluyla yapar. “Bu aracı idelere kanıtlar”³⁵¹ denir; uyuşma ve uyuşmamanın bu yoldan açık seçik olarak algılanmasına da tanıtılma denir.³⁵² Sezgisel ve tanıtılamalı bilginin kesin olduğunu ileri süren Locke, tanıtılamalı bilginin apaçıklığı bakımından sezgisel bilgi kadar açık olamadığı gibi onaylanmasının da o kadar çabuk olmadığını ileri sürer.³⁵³

Bilginin kaynağının deneyim olduğunu söyleyen Locke'un, basit idelerin bilginin tamamını temsil etmemesi noktasında, rasyonalist bir tavır sergilediği söylenebilir. Locke'a göre deneyimlerimizle edindiğimiz ideler basit idelerdir. Fakat basit ideler bilginin tamamını temsil etmezler. Locke'a

³⁴⁸ Aynı eser: s.362

³⁴⁹ Aynı eser: s. 362.

³⁵⁰ Aynı eser: s. 363.

³⁵¹“Zihin, kendi idelerini, onları karşılaştırarak uyuşma ya da uyuşmamalarını hemen görebileceği biçimde yan yana getiremediği durumlarda, aradığı uyuşma ya da uyuşmamayı bulabilmek için(duruma göre bir ya da daha çok) başka idelerin aracılığına başvurmak zorunda kalır; işte uslamlama ya da akıl yürütme dediğimiz şey budur. Böylece zihin, bir üçgenin üç açısıyla iki dik açının büyüklükleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı bilmek istediği zaman bunu, dolaysız bir bakışla ve onları karşılaştırarak bilemez; çünkü bir üçgenin üç açısı herhangi bir ya da iki açıyla hemen yan yana getirilip karşılaştırılmaz; bu yüzden de zihin bunun dolaysız ya da sezgisel bilgisini edinemez. Bu durumda zihin, bir üçgenin üç açısının eşit olduğu başka açılar bulmak zorunda kalır ve bunların iki dik açiya eşitliğini görüp, üçgenin açılarının da iki açiya eşit olduğunu öğrenmiş olur. İdeler arasındaki uyuşmayı göstermeye yarayan bu aracı idelere kanıtlar denir.” Aynı eser: s. 363.

³⁵² Aynı eser: s. 363.

³⁵³ Aynı eser: s. 363.

göre; “Basit ideler bilginin gereci”³⁵⁴ dir. Bilgi ancak basit idelerin birtakım zihinsel işlemler yoluyla birleşik ide haline getirilmesiyle oluşmaktadır. Dış dünyayı temsiller sayesinde biliyorsak, duyu verileri ile elde ettiğimiz basit ideler bilginin ne kadarını temsil ederler? Tamamını temsil etmediği açıkça ortadadır, bilginin oluşturulduğu yer yine insan zihnidir. Yine usun üstünlüğü kendini kanıtlamış, doğanın gizemi zihnin içinden çözülmüştür.

Zihin, dış dünyada görülen objelerin kendilerini değil temsillerini barındırmaktadır. Bu temsiller akıl yürütme sürecinden geçerek bilgiyi oluşturur. Locke’ta duyum yoluyla edinilen ideler basit idelerdir ve zihinde temsil niteliğindedir. Dış dünyanın bilgisi bu temsiller yoluyla edinilir. Descartes’ın, zihindeki dünya ile dış dünya arasındaki farklılığa dikkatleri çekmesi bu yüzdendir. Çünkü Descartes’a göre de zihin dış dünyada görülen objelerin kendilerini değil onları temsil eden ideleri barındırmaktadır. Bu durumda bilginin oluştuğu yerin insan zihni olduğunu söylemek gerekir. Zihin artık bilimin temel noktası olmaya başlamıştır. Hem bilim hem bilim felsefesi insan zihninin paradigmatik bakışıyla belirlenmeye başlamış; bilim, insan düşüncesinin ürünü olmuştur. Kuhn’un ifade ettiği üzere, öznenin doğayı hangi amaçla irdelemek için hangi soruları sorduğu, sonuçta bilgiyi temelinden etkilemektedir. Öznenin etkisinin olmayacağı bilgiden söz edemeyiz.³⁵⁵ Bilim insanı doğaya zihninde kurmuş olduğu “bulmaca”³⁵⁶ ile yönelmektedir. Doğada neleri bulacağı yönteminin ne olması gerektiği önceden bellidir.

Descartes’ın felsefesinde yönteme bu kadar önem vermesinin nedeni de budur. ‘Düşünen özne’ doğaya nasıl yöneleceğini zihninde türettiği kurallara göre belirlemektedir. Descartes ile başlayan bu yaklaşımın bilime ve 20. Yüzyıla yansımaları Kuhn’un ifade ettiği üzere, paradigmatik zihin yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla, Nicolas Copernicus’un astronomide yapmış olduğu devrim, içinde yaşadığı dünyanın bilimsel araştırmalarının yönünü değiştirmiştir. Söz konusu olan, bilim insanının

³⁵⁴Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 118.

³⁵⁵Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s. 53.

³⁵⁶Aynı eser: s. 115.

doğayı algılama ve yorumlama biçimindeki değişikliktir. Bilginin oluşumunda gözlemlerin yorumlanışının önem kazanmasını öznenin bilme etkinliğinin bir sonucuna dönüştürmeye başlamıştır. Gözlemcinin, zihninde kurmuş olduğu paradigma, bilme etkinliğine yön vermektedir. Bu noktada Kant'ın felsefede yapmış olduğu dönüşüm de bilgiyi zihnin inşa etmesi suretiyle gerçekleşmiştir.

Descartes'ın “düşünen özne'yi” ön plana çıkarması ve zihinde doğuştan getirilen ilkelerin olduğunu ileri sürmesi ile birlikte, insan bilginin yapıcısı konumuna gelmiştir. Düşünen özne hem ilkelerine hem yöntemlerine sahiptir. Bu durumun Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi adlı kitabındaki yansıması şöyledir;

Galileo ağırlıklarını önceden kendisinin belirlediği küreleri eğik düzlemde yuvarlayınca, ya da Torricelli havaya kendisinin önceden bildiği bir su sütununa eşit bir ağırlığı taşıınca, ya da yakın zamanlarda Stahl metalleri onlara bir şeyler ekleyerek ve sonra bunları geri çekerek oksitleyince ve sonra yeniden metale dönüştürünce, bütün bunlarla doğa araştırmacıları üzerinde bir ışık çaktı. Aklın ancak kendi tasarısına göre kendi ürettiklerini bildiğini, yargısının değişmez yasalarla uyum içindeki ilkeleri ile önden gitmesi ve doğanın zorunlu olarak onun sorularını yanıtlaması gerektiğini, ama kendini bir bakıma doğanın gösterdiği ipuçlarını izlemeye bırakmaması gerektiğini kavradılar; çünkü önceden saptanmış bir tasara göre yapılmayan olumsal gözlemler hiçbir biçimde zorunlu bir yasa ile bağdaşmayacaklardır ki gene de aklın aradığı ve gereksindiği bu yasadan başka bir şey değildir.³⁵⁷

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı üzere bilim insanı, tasarlamış olduğu bulmacanın nasıl tamamlanacağını farkındadır ve bunu bilmektedir. Tıpkı Descartes'ın yöntem olarak kuşkuyu seçerken sonucun önceden belli olması gibi. Salt kendi varoluşunu bulacağını biliyordu. Düşünen özne ve dış dünya ayrımını her ne kadar yönteminin sonucu gibi gözükse de bu ayrımı yapacağı belliydi. Yönteminde kuşkuyu seçerken nereye ulaşacağını biliyordu. Çünkü yöntemsel kuşku ruhun, henüz dış dünyanın varlığını kanıtlamadan, kendi varlığının bilincine ulaşması sonucunu doğurur. Bu

³⁵⁷Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea yayınevi, İstanbul: 2010, s. 27.

sonuç, aslında “kuşkunun sonucu değil, onun başlangıcıdır. Çünkü felsefi bir karar sonucu olarak kuşkudan başlamak, özne bakış açısına yerleşmeye zaten karar vermiş olmak demektir.”³⁵⁸ Başka bir deyişle ‘özne’yi merkeze alarak zihninden tasarlamış olduğu dünyayı oluşturmuştur.

Kant da bu anlayışla ilişkilendirilebilecek biçimde bileni merkeze almış ve Nicolas Copernicus’ın astronomide yapmış olduğu dönüşümün, felsefesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Bilgiyi edinmede bilen yani özne ile bilinen (nesne)nin yerlerini değiştirmiştir. “Bilen bilineni belirler hipotezi”³⁵⁹ni temel alan Kant, bileni merkeze alan bir anlayış sergilemiştir.

*Bugüne dek tüm bilgimizin kendini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır; ama onlara ilişkin herhangi bir şeyi kavramlar yoluyla a priori saptama ve bilgimizi bu yolla genişletme girişimleri bu varsayım altında boşa çıkmıştır. Öyleyse, bir kez de nesnelere kendilerini bilgimize uydurması gerektiği varsayımı altında Metafiziğin görevinde daha iyi sonuç alıp almayacağımızı sınavabiliriz. Bu yöntem nesnelere daha bize verilmeden onlar hakkında bir şeyler elde etmesi beklenen a priori bilginin niteliğine daha uygun düşmektedir.*³⁶⁰

Kant’ a göre “sezginin kendini nesnelere uydurmak zorunda olmasını a priori olarak anlamak zordur, o ama nesnenin (duyu nesnesi olarak) kendini sezgi yetimizin yapısına uydurmasını daha kolay anlayabilirim.”³⁶¹ Başka deyişle; bilgimizin kendisini nesnelere uydurmaya çalıştığımız zaman bilgimizi a priori saptama ve bu yolla genişletme imkanına sahip olunamaz. Öyle bir yöntem olmalı ki, bu yöntem, nesnelere bize verilmeden önce onlar hakkında bir şeyler elde etmesi beklenen a priori bilginin niteliğine uygun düşmelidir. Buna bağlı olarak zihin dışarıdan gelen malzemeleri alan pasif bir zihin değil, tam tersine etkin, bilgiyi inşa eden bir zihindir. Nesnelere bilgi nesnesi olabilmesi için zihnin a priori koşulları içinde ele alınmalıdır. Şöyle ki; insanın kendi üzerine başka bir ifadeyle kendi zihni üzerine

³⁵⁸Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 37.

³⁵⁹Aliye Karabük Kovanlıkaya, “Tezahürleri Sahiden Bilebilir miyiz?”, *Felsefi Düşün Dergisi*, S.3.(2014), s. 35.

³⁶⁰Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 29.

³⁶¹Aynı eser: s. 29.

yoğunlaşmasını anlıyoruz. Bilgi anlayışı üzerindeki bu değişikliği Kant'tan önce modern felsefenin başlatıcısı olan Descartes'a borçluyuz.

“Descartes zamanındaki geleneksel düşünceye göre, bilgi edinmede ilk hareket nesneden”³⁶² gelmektedir. Dış dünyadaki nesnelere, pasif halde bulunan zihinde yarattığı imge ve biçim bilgiyi oluşturuyordu. Ama bu anlayış Descartes'ın ‘*Cogito'su* ile değişime uğramıştır. Descartes'ın ‘*Cogito'su* felsefeye tıpkı Kopernik devrimi gibi oturmuştur. Kant'ın çıkış noktası olarak sunduğu Kopernik devriminin arka planını Descartes'ın *Cogito'su* oluşturur.

Kant'ın Kopernik devrimi şeklinde nitelediği bu devrimin anlamı, bilen özneyi merkeze almasıdır. Oysa Nicolas Copernicus'un yapmış olduğu devrimde insanın merkeze alınması değil, tam tersine insan ile evren arasındaki birlik bozulunca, bu dönemin hâkim yaklaşımına göre, insan evrenin merkezinden uzaklaşmış, ona dışarıdan bakan, fakat evrene hükmetmeye yönelik bir varlıktır. Bu anlamda Kant'ın Kopernik devrimi olarak nitelediği devrim sadece biçim olarak Kopernik devrimine benzemektedir. Anlam ve içerik yönünden bir benzerlik söz konusu değildir, hatta bu anlamda Kant anti Kopernikçidir denilebilir. Her ikisinin de, biriken problemlerin çözümü için paradigma değiştirme yönünden ortaklığı veya benzerlikleri vardır.

Günümüzde doğruluk tartışmaları daha çok anlambilimsel ve dil bilimsel yaklaşımlar üzerinden yürütülmektedir. Aristoteles'in anlayışı üzerine kurulmuş olan geleneksel epistemolojiye göre doğruluk, bilginin

³⁶²“Bilgi edinmede nesnenin etkin olması dış dünyadaki nesnelere oldukları gibi algılıyoruz olduğumuz anlamına gelir ki, Descartes'a göre dış dünyadaki nesnelere oldukları gibi değil, kendi yapımıza göre algılarız. Aristoteles'in ve Aziz Tommaso'nun bilgi anlayışı bu noktada Descartes'ın bilgi anlayışından ayrılır. Aristoteles öğretisini bu konuda geliştirmiş olan Aziz Tommaso'ya göre bilincimiz edilgin bir yapı gösterir. İyice basitleştirerek söylesek, bilgi edinmede nesnedir etkin olan. Bu durum elbette anlığın etkilerini ortadan kaldırmaz, tersine anlık dış dünyadan elde edilen gereçler üzerinde tam tamına etkindir. Ne var ki bilgi edinmede belirleyici olan öge nesnedir. İnsan zihninin nesne karşısındaki durumu tam bir edilginlik durumudur. Bilginin apaçıklığı bu durumda bilenle yani özneyle bilinen yani nesne arasındaki tam uygunluğa bağlıdır. Demek ki biz, nesnenin özneye etkin olduğu bir dünyada nesnenin bilgisini ya da nesneyle ilgili biçimsel gerçekliği bir aracı gerekmeden almaktayız. Bu görünüm Descartes'ta yeni bir biçim alır. Fikrin apaçıklığı nesneden gelmez, fikrin kendisinden gelir diye düşünür Descartes. Descartes'ta zihin kendinde taşıdığı dünyayı temsil eder, tam tamına, Kant'ta zihin kendi dışında nesneleştirdiği dünyayı kurar. Aziz Tommaso'da zihin dışarıdan kendisine gelen dünyayı özümlemez.” Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2004, s. 96.

nesnesine uygunluğu olarak görülmüştür.³⁶³ Descartes'ın bilen ben'i felsefenin merkezine yerleştirmesinin yanı sıra, Locke, neyi bilebileceğimiz ve zihnimizin nasıl işlediğini inceleyerek nasıl daha iyi bilebileceğimiz konusunda daha fazla şey öğrenme projesiyle bilme gücü üzerine ağırlık vermiştir.³⁶⁴ Çağdaş epistemolojiye bakıldığında ise bilginin bileşenleri ve analizi üzerine bir yoğunlaşma vardır.

Epistemolojinin anlam bilimine kayması ya da dil içinde sınırlandırılması, tutarlılık savunmalarının uygunluk kuramına yönelttiği eleştirilerle başlar. Doğruluğun tutarlılığa bağlı olduğunu savunanlara göre; bir önermenin doğruluğu o önermenin diğer önermelerle arasındaki tutarlılığında aranmalıdır. Tutarlılık kuramını savunanlar önermelerin doğruluk değeri kazanabilmesi için onların zihinden bağımsız bir gerçekliğe karşılık gelmesi gerektiğini ileri süren uygunluk kuramının hatalı olduğunu öne sürerler. Onlara göre bu hatanın temel nedeni, uygunluk kuramının olgucu veya gerçekçi bir varlık tasarımına dayanıyor olmasıdır.

Modern dönemle birlikte insan zihninden bağımsız bir gerçeklik düşüncesi kabul etmeyen anlayışlar ağırlık kazanmıştır. Oysa uygunluk kuramına göre; yeryüzündeki tüm olguların var olması insan zihnine bağlı değildir. İnsanlar bu evrende bulunmasa bile -taşlar, yıldızlar, karıncalar vb.- olgular olmaya devam edecektir. Bizim deneyimsel önermelerimizin doğruluğu, bu nesnel gerçekliğe karşılık gelip gelmemesine bağlıdır.³⁶⁵ Uygunluk kuramı “Doğruluk bağıntısının nesnel ucunu insanlardan ve

³⁶³Nebi Mehdiyev, *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.12.

³⁶⁴Richard Rorty, *Felsefenin ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006, s.145.

³⁶⁵“Uygunluk kuramına göre; doğruluğun ortaya çıkması zihin veya inanç gibi öznel unsurlarla nesne veya gerçeklik gibi nesnel unsurların birbirine uyması veya karşılık gelmesi sonucu gerçekleşir. Burada söz konusu olan ‘unsurların’ ne olduğu konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Doğruluğun ortaya çıkması için hangi iki unsurun uyum içinde olması gerektiği sorusuna verilen yanıtlar arasında, nesne-özne, idea-gerçeklik, dil-dünya ve önerme- olgu sayılabilir. Bu ikiliklerin ortak noktalarını saptamak zor değildir. Doğruluk ilişkisinin bir tarafında özneye veya öznelliğe ait olan şeyler(zihin, bilişsellik, düşünce, idea, inanç, cümle, önerme, dil), diğer tarafta ise nesneye ait olan unsurlar(nesneler, gerçeklik, varlık,olgu) yer alır. O halde bizim inanç ve cümle gibi önermeler unsurlarımızın doğru olmasının nedeni, bu unsurların gerçekliğin unsurlarına karşılık gelmesidir. Eğer bir önermesel unsur gerçekliğin unsurlarına karşılık gelmezse, onlarla uygunluk içinde değilse, o önermesel unsur için yanlış dememiz gerekir.”Murat. Baç, *Epistemoloji*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011,s.157.

onlardan bağımsız bir alan olarak tasarlar.”³⁶⁶ Bu noktada tutarlılık kuramının savunucuları, olgu dediğimiz şeylerin söylemsellikten ve zihinsellikten öte bir şey olmadığını öne sürer. Bize olgu olarak görünen şeyler söylemsellikten ve zihinden katkı almak zorundadır.³⁶⁷ Bu olgular ‘inanç’ sistemimizin izlerini taşır. İşte bu durum, doğrunun ortaya çıkmasında inançların oluşturduğu kavramsal sistemden ve bilgi ağundan kurtulmanın olanaksız olduğunu gösterecek, beraberinde günümüzdeki doğruluğun neden anlambilimsel çalışmalara ve dilin içine kaydığının anlaşılmasını sağlayacaktır.

Doğruluğun, dilbilimsel veya anlambilimsel boyuta kaymasıyla birlikte; A.Tarski’nin anlambilimsel doğruluk kuramı ve bu çizgide yer alan tartışmalar yoğunlaşmıştır. Pragmatizm, diğer taraftan transendental pragmatizm ya da dilsel pragmatik tartışmaları başlatıcı olan Jürgen Habermas, K.Otto Apel gibi Alman filozoflar ilk akla gelenlerdir.³⁶⁸ Bir yandan F.Ramsey ve A.J.Ayer tarafından başlatılan taşırılık kuramı, Peter F.Strawson, Amerikalı yazarlar Grover, Camp ve Belnap ile İngiliz felsefecisi C.J.F.Williams, tarafından sürdürülmüş; taşırılık Ramsey ve Ayer’in görüşlerinde olduğundan daha geniş alınmıştır.³⁶⁹

³⁶⁶ Murat Baç, *Epistemoloji*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011, s.161.

³⁶⁷ Aynı eser: s.161.

³⁶⁸ Aynı eser: s. 224.

³⁶⁹ Harun Tepe, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ankara: İmge Yayınevi, 2003, s. 223.

SONUÇ

Descartes ile bilgi ve doğruluk konusunda yeni bir dönüşüm başlamıştır. 16.yüzyılın sonlarından itibaren bilim ve felsefede başlayan dönüşüm 17.yüzyılda epistemoloji adı verilen felsefi disiplinin doğuşuna zemin hazırlamış ve onu takip eden yüzyıl boyunca deneyimciler ve usçular arasında hararetli tartışmaların odağını oluşturmuştur. Ortaçağ'ın egemen kategorisinden sıyrılmanın gerçekleştiği, insan zihninin yepyeni bir sürece girdiği bir dönemi başlatan Descartes, arka planda rönesansın düşünsel ve bilimsel gelişmeleriyle birlikte, zihinlerin çarpıştığı yeni bir bilinç oluşturmaya başlar.

Bu bilinç modern felsefe ve bilim düşüncesini her bakımdan etkilemiş olan *Cogito*'dur. *Cogito* bugün bile geçerliliğini sürdüren etkin yaklaşım biçimlerinden biridir. Özellikle Copernicus'in astronomide yapmış olduğu bakış değişikliği ile birlikte insanoğlu, özne olarak evreni farklı bir açıdan gözlemlemeye başlamıştır. Güneş merkezli evren sistemi bu bakış değişikliğinin en önemli sonucu olmuştur. "Düşünen özne" bir taraftan evrenin merkezinden uzaklaşırken, diğer taraftan da dış dünyayı yapılandıracak yeni bir oluşuma ve bilince sahip olmaya başlar. Duyuların yanıltıcı olduğunu düşünen Copernicus, matematiksel bir gezegen astronomisi ortaya koyar. Kavrayış matematiksel olmakta, empirik gözlemler yerini tümdengelimsel gözlemlere bırakmaktadır. Copernicus ile birlikte tümdengelimsel gözlemler matematiksel astronomisinin zeminini oluşturmaya başlamakta, Galileo ise oluşan bu zeminden hareketle doğayı matematiksel kavrayışa dökmektedir.

Doğanın matematiksel kavrayışa dökülmesi, bilginin kaynağı olan duyu algısını kaldırmak ve doğaya nicelikler üzerinde yönelmek demektir. Bu aynı zamanda zihindeki a priori olanın tek kaynak olduğunu bilerek kavramlar üzerinden olguların türetilmesi şeklindeki bakış değişikliğiydi. Nicolas Copernicus'un astronomide yapmış olduğu devrim, içinde yaşadığı dünyanın bilimsel araştırmalarının yönünü değiştirir. Söz konusu olan, bilim insanının doğayı algılama ve yorumlama biçimindeki değişikliktir. Bilginin oluşumunda gözlemlerin yorumlanışının önem kazanmasını öznenin bilme

etkinliğinin bir sonucuna dönüştürmeye başlar. Gözlemcinin, zihninde kurmuş olduğu paradigma, bilme etkinliğine yön verir.

Bilme etkinliğine yön veren bu değişim, Descartes'ın "*Düşünüyorum o halde varım*" önermesiyle başlar. *Düşünen özne* yeni bir oluşum başlatır. Bu oluşum insan zihnidir. Zihin dış dünyanın temsillerinin barındığı bir iç mekan olur. Dolaysız olarak sezilen tek gerçekliğin düşüncemiz olduğundan yola çıkan Descartes, dış dünyayı tanıma yolunun *düşünen özne*'nin bilincinde bulundurduğu saf ideler yoluyla mümkün olduğunu dile getirerek, zihindeki belli ön kabullerle olgusal dünyaya yönelen usun üstünlüğünü vurgular.

Copernicus'ın yapmış olduğu kavrayış değişikliği ve Descartes ile öne çıkan usun üstünlüğü daha sonra Kant'ın Kopernik devriminin oluşumu ile somutlaşır. Bilimin işleyiş koşulları ve olgusal dünyayı açıklama şekli zihnin içinde kurgulanan bakışla belirlenir. Bilen, doğaya hangi soruları soracağını ve neleri bulacağını bilir. Yapılan bu dönüşümün anlamı; zihinlerdeki kavramlarla doğaya yönelmek ve doğayı usun kontrolünde açıklamaktır. Doğanın sırları duyu algıları ile değil, insanın biliş sistemi ile çözülür.

Bu durumda en başından beri bilginin kaynağı konusunda yapılan duyu verisi ve akıl ayrımını merkeze alan tartışmaların ya da böyle bir ayrımın gerekli olmadığı görülür. Çünkü usallık filozofları birleştiren ortak noktadır. Bu bir "empirist filozof" olan Locke'un görüşleri bağlamında görülebilir. Locke'a göre bilgi basit idelerin bir takım zihinsel işlemler yoluyla birleşik ide haline getirilmesiyle oluşur. Basit ideler tek başına bilgi değildir. O halde basit idelerin toplamının bilgiyi oluşturamaması duyu verilerine olan güveni sarsabilir ve kesin bilginin yerinin zihin olduğu yorumu yapılabilir.

Daha gerilere gidildiğinde Parmenides ve Herakleitos zıtlığı olarak bilinen görünüş ve gerçeklik, Demokritos'ta belirgin olarak görülen birincil ve ikincil nitelik ayrımı, değişmeyen bilgisini arama çabalarının bir sonucudur. Bu ayrım Platon'da episteme ve doksa olarak belirir, episteme; değişmeyen ve zorunlu olanın bilgisi olarak kabul edilir. Aristoteles ise

epistemeyi nedenlerin bilgisi olarak görür ve bu bilginin sarsılmazlığına işaret eder. Bu ayrımların birleştiği ortak nokta duyusal olarak algılanabilen şeylerin temelinde kesinliğin olmadığıdır.

Sonuç olarak; Copernicus, Galileo ve Descartes'ın başlatmış olduğu bu kırılmanın temelinde salt düşünce vardır, deney ve duyu algısına yer yoktur. Kuram olgulardan önce gelmektedir. Dış dünyada görmek istediğimiz her şey deneyden önce zihinde yasalar olarak vardır. Bu yasalar matematiksel yasalardır. Kesin, mutlak ve değişmezdir. Bilinç sahibi özne bu yasalarla doğaya yönelmektedir.

Zihnin olgusal dünyayı temsil eden yasaları kendinde barındırmasının sonucu olarak doğaya bakış değişir, bu değişiklik yeni bir anlama ve açıklama modelini ortaya koyar. Bu model Kant'ın Kopernik devrimi ile gerçek yerini bulur. Dış dünya “düşünen ben”in aktivitesi ile belirlenir. Dış dünya hakkında bilginin oluşturulduğu yer, iç mekan olan insan zihnidir. Bu dönüşümden sonra tartışılması gereken bilginin kaynağının ne olduğu değil, tartışılması gereken dış dünyayı kurgulayan ve sorularını doğaya yönelten insanoğlunun bunu nasıl yapabildiği üzerine olmalıdır. Mesele insan zihni ve dış dünya arasındaki ilişkidir. Bu tam olarak Descartes'ın ileri sürdüğü ‘düşünen şey’(Res Cogitans) ile ‘uzamlı şey’(Res Extensa) arasındaki ayrımın başka bir formda ifadesidir.

Zihin beden ayrılığıyla başlayan bu dönüşüm bilimsel bilginin oluşumuna zemin hazırlar. Özü düşünmek olan zihin karşısına dış dünyayı koyar ve zihnindeki kabullerle doğadaki “bulmacayı” çözer. Bilginin oluşup biçimlenmesinin odağı *özne*'dir. Descartes'ta başlayan özne'nin etkinliği sadece modern dönemle sınırlı kalmaz. 20. yüzyılda Kuhn'un “Paradigma” kavramı ile yansımaları bulur. Şöyle ki, zihnindeki yasalar bilim insanı için bir reçete ve çözecekleri bulmaca için bir yöntemdir. Özne doğada neler bulacağına ve bulmacanın nasıl tamamlanacağına farkındadır. Modern dönemle birlikte Descartes'ın başlattığı bilinç, doğaya akılcı ve evrensel bir noktadan yaklaşan ve aynı zamanda doğada egemenlik kuran bilimin habercisi olmakta ve bu bakışı bize sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYER, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- ARİSTOTELES, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985.
- ARİSTOTELES, *Organon IV. İkinci Analitikler*, çev. Rakıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1996.
- ARİSTOTELES, *Organon V.Topikler*, çev. Rakıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1996.
- BAÇ, Murat. "Epistemoloji", Ahmet Cevizci (editör) *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: Babil Yayıncılık, 2007.
- BAÇ, Murat. *Epistemoloji*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011.
- BARKER, Stephen F. *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, Ankara: İmge Yayınevi, 2003.
- BARNES, Barry. *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, çev. Hüsamettin Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1990.
- BIÇAK, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- BRAVO, Işıl Bayar. "Antikçağ'da Varlık ve Bilgi Problemleri Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, s.4. (2006), s. 44-58
- BUMİN, Tülin. *Tartışılan Modernlik Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012,

- BOCHENSKI, Joseph M. *Felsefe Düşünmenin Yolları*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.
- BONJOUR, Laurence. *Bonjour. Epistemology Classic Problems and Comtemporary Raesponsses*, USA: Rowman- Littlefield, 2009
- BROCHARD, Viktor. *Yanlış*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Ankara: İdeal Matbaa, 1949.
- CAPELLE, Wilhelm. *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özgül, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011.
- CEVİZCİ, Ahmet. "Platon'un Devlet'teki Bölünmüş Çizgi Analojisi" *Ankara Üniversitesi Tarih ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s.34. (1994) s.31-134.
- CHAPPELL, Timoth. *Platon, The History Of Epistemology*, London and New York: Hacckett Publishing, 2011.
- COPERNICUS, Nicolas. *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine*, çev. C.Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010.
- COTTINGGHAM, John. *Akılcılık*, çev. Bülent Gözkan, İstanbul: Doruk Yayınevi, 2003.
- ÇAKMAK, Cengiz. "Ksenopenes'in Bilgi Anlayışı", *Lucerna Klasik Filoloji Araştırmaları*, C.1, (1996), s. 36-53.
- ÇEVİK, C. Cengiz. *Copernicusçu İlk Bildiri*, Dergah Yayınları: İstanbul, 2012.
- ÇÜÇEN, A.Kadir. *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2012.

- DAVİES, Brian. *Din Felsefesine Giriş*, çev. Fatih Taştan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- DESCARTES, Rene. *Ahlak Üzerine Mektuplar*, çev. Mehmet Karasan, Ankara: Milli Eğitim Yayınevi, 1946.
- DESCARTES, Rene. *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- DESCARTES, Rene. *Metod Üzerine Düşünme*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.
- DESCARTES, Rene. *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2007.
- DESCARTES, Rene. *Hakikatin Araştırılması, Dünya ya da Işık Üzerine Deneme*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- DESCARTES, Rene. *Aklın Yönetimi için Kurallar*, çev. Müntemin Öktem, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010.
- DESCARTES, Rene. *The Philosophical Writings of Descartes Volume I*. Translated. John Cottingham. Robert Stoothoff. Dugald Murdoch. Cambridge University Press, 1985.
- DESCARTES, Rene. *The Philosophical Writings of Descartes Volume II*. Translated. John Cottingham. Robert Stoothoff. Dugald Murdoch. Cambridge University Press, Cambridge, 1995
- DESCARTES, Rene. *The Philosophical Writings of Descartes Volume III*. Translated. John Cottingham. Robert Stoothoff. Dugald Murdoch. Cambridge University Press, 1991.

- DENKEL, Arda. *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2011.
- DENKEL, Arda, *Düşünceler ve Gerekçeler I*, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- DELİCE, Engin. *Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 2007.
- DURALI, Teoman. *Aristoteles'te Canlılar Sorunu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1995.
- DURALI, Teoman. *Saf Aklın Anatomisi- Saf Aklın Teşrihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- ERDOĞAN, Eyüp. *Aristoteles'ten Newton'a Paradigmatik Bilim Tarihi* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- FEYERABEND, Paul K. *Yönteme Hayır*, İstanbul: Ara Yayıncılık, çev. Ahmet İnam, 1991.
- FEYERABEND, Paul. *Akla Veda*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, çev. Ertuğrul Başer, 2012.
- FOUCAULT, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.
- FOUİLLEE, Alfred. *Descartes*, çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Eflatun Yayınları, 2009.
- GALILEI, Galileo. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.

- SANTİLLANA DE, Giorgio. *Serüven Çağı Filozofları*, çev. İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez, Ankara: Adapa Yayınevi, 2006.
- GÜZEL, Cemal. “Aristoteles’te Bilgi, Bilim, Bilgi’de Kesinlik” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1. (2003), s.126-139.
- GÖKBERK, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- GÜR, Bekir. S. *Matematik Felsefesi*, Ankara: Kadim Yayınları, 2011.
- HACIKADİROĞLU, Vehbi. “Bilgi Üzerine” *Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Tartışmaları*, S.38. (2007), s.117-131.
- HANNAH, Arendt. *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- HARTMANN, Nicolai. *Ontolojinin Işığında Bilgi*, çev. Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2010.
- HERAKLEİTOS, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- HOSPERS, John. *Felsefi Çözümlemelerde Yöntem*, çev. Şahin Filiz-Mehmet Harmancı, Konya: Kökler Yayınları, 2002.
- IMMANUEL, Kant. *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2010.
- KOVANLIKAYA KARABÜK, Aliye. “Tezahürleri Sahiden Bilebilir miyiz?”, *Felsefi Düşün Dergisi*, S.3. (2014), s. 35-54.

- KOYRE, Alexandra. *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.
- KOYRE, Alexandre. *Bilim Tarihi Yazıları 1*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tubitak Bilim Yayınları, 2000.
- KÖZ İsmail. “Sezgi’nin Bilgideki Yeri ve Önemi” *Felsefe Dünyası*, S.40.(2004), s. 41-53.
- KUHN, S Thomas. *Kopernik Devrimi*, çev. Halil Turan, Dursun Bayrak, Sinan K. Çelik, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.
- KUHN, S Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.
- LACOMBE, Oliver. *Descartes*, çev. Mehmet Karasan. Ankara: İdeal Matbaa. 1943.
- BONJOUR, Laurence. *Bonjour. Epistemology Classic Problems and Comtemporary Raesponses*, USA: Rowman- Littlefield, 2009.
- LEWİS, Genevieve Rodis. *Descartes ve Rasyonalizm*, çev. Haldun Karyol, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- LOCKE, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004.
- LOCKE, John. *An Essay Concerning Human Understanding*, ABD: Pennsylvania State University, 1999.
- LOCKE, John. *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

- MEHDİYEV, Nebi. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- MUSGRAVE, Alan. *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik*, çev. Nur Küçük, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- ÖZLEM, Doğan. *Mantık*, İstanbul: Notos yayınları, 2011.
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel. “Epistemoloji’nin Tanımı ve İşlevi,” *Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, S.11.(2007), s.247-251
- PLATON. *Diyaloglar, Theaitetos*, çev. Teoman Aktüel, İstanbul: Remzi Kitabevi. 1996.
- PLATON. *Diyaloglar, Kratylos Üstüne*, çev. Teoman Aktüel, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- PLATON. *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M.Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- PETERS. Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Ünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004.
- REICHENBACH, Hans. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- RIZATEPE, Harun. *Anglo-Sakson Felsefede Bilgi Görüşleri*, İstanbul: Etik Yayınları, 2004.
- RORTY, Richard. *Felsefenin ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006.

- RUSSEL, Bertrand. *Felsefe Sorunları*”, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1980.
- SARTRE, Jean-Paul. *İmgelem*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.
- SANTİLLANA DE GİORGİO. *Serüven Çağı Filozofları*, çev. İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez, Ankara: Adapa Yayınevi, 2006.
- SORELL, Tom. *Descartes*, çev. Cemal Atila, İstanbul: Altın Kitaplar, 2004.
- SOYKAN, Ömer Naci. “Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes’ın “Intuition” Kavramının Yeri”, *Felsefe Dünyası*, S.24. (1997), s.12-19.
- SPİNOZA, Benedictus. *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*. çev. Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2014.
- SKILBEKK, G. ve GILJE, N. çev. Emrah Akbaş- Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- ŞENKAYA, Coşkun. “Düşünenin Düşünüyorum’da Düşündüğü: Kant’ın Cogito Eleştirisi”, *Felsefi Düşün Dergisi*, S.3. (2014), s.142-156.
- TEPE, Harun. *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ankara: İmge Yayınevi, 2003.
- TİMUÇİN, Afşar. *Bilgi Sorunu*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2013.
- TÜRER, Celal. “Pragmatizmin Doğruluk Evi” *Bilimname XVII*, C.2, (2009), s. 165-185.

TOOHEY, Rev. John J. S.J. *Notes on Epistemology*, Georgetown University. Washington, D.C. 2007.

URAL, Şafak. *Basitlik İlkesi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011,

WITTGENSTEİN, Ludwig. *Kesinlik Üstüne*, çev. Doğan Şahiner, Metis Yayınları, 2008.

YARAN, Cafer Sadık. “İnsan Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke” , *Dergi İlahiyat*, C.11, (1999), s. 21-33.

YILDIRIM, Cemal. *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

YILDIRIM, Cemal. *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997.

YILDIZ, Nedim. “Tales Üzerine Bir İnceleme”, *Teoman Duralı'ya Armağan, Bir Felsefe Bilim Çağrısı*, S.1. (2008), s. 514.519.

YILDIZ, Nedim. Protagoras ‘ın Görelilik Anlayışı, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, YÖK: Ulusal Tez Merkezi(Tez No 262169)

YILDIZ, Nedim. “İnsan İle Çevre İlişkisi Üzerine”, *Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, S.21. (2012), s.12-22.

